

თბილისი, კალა
ბეთლემის უბნის რევიტალიზაცია

პროგრამის ანგარიში
2000-2010

Tbilisi, Kala
Betlemi Quarter Revitalisation
Programme Report
2000-2010

თბილისი 2011 Tbilisi

პროექტის ხელმძღვანელი - მერაბ ბოჭოიძე ICOMOS საქართველო
Project Leader - Merab Bochoidze ICOMOS Georgia

ტექსტი - ნატო ცინცაბაძე, მარინე ყენია
Text - Nato Tsintsabadze, Marine Kenia

კომპიუტერული დიზაინი - თამაზ ჩხაიძე
Computer design - Tamaz Chkhaidze

ICOMOS საქართველო
ბეთლემის აღმართი 16 ბ
0105 თბილისი, საქართველო
ტელ.: (+995 32) 298 45 27
ელ-ფოსტა: icomosge@gol.ge
<http://www.icomos.org.ge>

ICOMOS Georgia
16B, Betlemi ascent
0105 Tbilisi, Georgia
tel.: (+995 32) 298 45 27
e-mail: icomosge@gol.ge
<http://www.icomos.org.ge>

Riksantikvaren
Dronningensgate 13
Pb. 8196 Dep.
0034 Oslo, Norway
tel.: (+47 98) 22 94 04 00
e-mail: postmottak@ra.no
<http://www.riksantikvaren.no>

სარჩევი

საქართველოს კულტურისა და ძეგლთა დაცვის მინისტრის წინათქმა	4
ნორვეგიის კულტურული მემკვიდრეობის დირექტორატის დირექტორის წინათქმა	5
მადლობა	6
დონორები	9
1. პროექტის ისტორია.....	11
2. ბეთლემის კლდისუბანი.....	16
3. ბეთლემის უბნის კვლევა	21
4. დაგეგმვა	27
5. მართვა.....	33
6. ბეთლემის უბნის ტურისტული მარშრუტი.....	39
7. ფიზიკური რეაბილიტაცია	41
8. ბეთლემის თემის ჩართულობა	57
9. ბეთლემის უბანი დღეს	59
10. შეძენილი გამოცდილება და სამომავლო გამოწვევები.....	67
დანართი.....	76

Contents

Forward by the Minister of Culture and Monuments Protection of Georgia	4
Forward by the Director General of the Norwegian Directorate for Cultural Heritage.....	5
Acknowledgements	7
Donors	9
1. Project History	11
2. Betlemi Quarter	16
3. Betlemi Quarter Study	21
4. Planning.....	27
5. Management.....	33
6. Betlemi Quarter Tourist Route.....	39
7. Physical Rehabilitation	41
8. Betlemi Community Participation	57
9. Betlemi Quarter Today.....	59
10. Lessons Learnt and Future Challenges	67
Appendix.....	76

უკანასკნელ წლებში საქართველოს მთავრობის მხრიდან დიდი ძალისხმევა ეთმობა ქვეყნის კულტურული მემკვიდრეობის დაცვასა და დარგის განვითარებას. საქართველო მახლობელი აღმოსავლეთისა და ევროპის მიჯნაზე მდგარ უძველეს ქვეყანას წარმოადგენს, რომელიც ყოველთვის იპყრობდა გარეშე ურთიერთობას თავისი მრავალსაუკუნოვანი ისტორიის მანძილზე ჩამოყალიბებული ინდივიდუალური კულტურითა და ხელოვნებით. იგი მუდმივად ამჟღავნებს ურთიერთობას მოწინავე ქვეყნებთან, იზიარებს მათ კულტურულ ღირებულებებს და მსოფლიო კულტურის საერთო სივრცეში მიმდინარე უახლეს მოვლენებს.

დღეს, როდესაც საქართველო წინსვლის გზაზე დგას, ჩვენ მიერ გაცნობიერებულია ქვეყნის მრავალსაუკუნოვანი ისტორიული გარემოსა და მდიდარი კულტურული მემკვიდრეობის პოტენციალი, მისი სამომავლო რესურსი. უკანასკნელ წლებში ჩრდილოეთ ევროპის ერთ-ერთ ყველაზე მოწინავე ქვეყანასთან - ნორვეგიასთან დამუშავებული კონტაქტებიც ისტორიულად მომწიფებული იყო. ამ მიმართულებით განვითარებული მოვლენები უფლებას გვაძლევს თამამად ვისაუბროთ ნორვეგიის სამეფოსა და საქართველოს შორის არსებულ მჭიდრო კულტურულ ურთიერთთანამშრომლობაზე, მის მკაფიოდ გამოხატულ შედეგებზე საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვისა სფეროში. სწორედ საერთაშორისო გამოცდილების გაზიარებით და ახალი მეთოდოლოგიების დანერგვით იძენს ჩვენი ქვეყნის უნიკალური მემკვიდრეობა ფართო ასპარეზზე თვითგამოხატვისთვის ახალ ძალისხმევას. შესაძლებელი ხდება მრავალსაუკუნოვანი კულტურული ღირებულებების მომავალი თაობებისათვის შენარჩუნებისა და გადაცემის უზრუნველყოფა დარგში მოღვაწე საუკეთესო სპეციალისტების გამოცდილებისა და იმ უახლესი მიღწევების გამოყენებით, რომლებიც მსოფლიო შედეგების დასაცავად არის მიმართული. სწორედ ამ მხრივ, განსაკუთრებით ნაყოფიერი ჩვენი ნორვეგიელი მეგობრების მოღვაწეობა ქართველი სპეციალისტების მხარდახმარ.

ჩერ კიდევ 2005 წელს კულტურული მემკვიდრეობის ნორვეგიული დირექტორატის - რიკსანტიკვარენის მიერ, იუნესკოს მოთხოვნათა თანახმად დაიწყო ურთიერთობა საქართველოს ეროვნულ მუზეუმთან გიორგი ჩიტაიას სახელობის ღია ცის ქვეშ მუზეუმის რეაბილიტაციის პროექტზე. მიმდინარეობდა მრავალმხრივი სამუშაოები, დაწყებული ცალკეული ექსპონატების რეაბილიტაციით, ტრადიციული რეწვისა და ხელოსნობის დარგების აღორძინების ხელშეწყობის, მუზეუმის კოლექციების დაცულობის უზრუნველყოფის თუ მუზეუმის ზოგადი მენეჯმენტის გაუმჯობესების მიმართულებით. მუზეუმის თანამშრომლებს უტარდებოდათ პროფესიული ტრენინგები როგორც ადგილზე, ასევე ნორვეგიაში, პარტნიორ მუზეუმ "მაიჰაუგენ"-ში (ლილეჰამერი).

აქტიური და ძალზე მნიშვნელოვანი იყო ასევე ურთიერთობა ICOMOS საქართველოსთან. 2006 წლიდან, თბილისის ერთ-ერთი ყველაზე კოლორიტული უბნის, ბეთლემის მაგალითზე განხორციელდა რევიტალიზაციის პროექტი, რომელშიც აქტიურად იყო ჩართული უბნის მრავალეთნიკური მოსახლეობა. ამგვარმა ჩართულობამ, კულტურული მემკვიდრეობის დაცვა-რეაბილიტაციასთან ერთად, გააუმჯობესა ასევე აქ არსებული სოციალური გარემოც, რაც ძალზე მნიშვნელოვანია და ურბანული კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის განუყოფელ ნაწილს წარმოადგენს.

2008 წლის 17 ნოემბერს საქართველოს კულტურისა და ძეგლთა დაცვის სამინისტროსა და ნორვეგიის გარემოს დაცვის სამინისტროს შორის გაფორმდა კულტურული მემკვიდრეობის სფეროში თანამშრომლობის მემორანდუმი, რომლის ფარგლებშიც ამჟამადც მრავალი სასიკეთო სამუშაო მიმდინარეობს.

იმედს გამოვთქვამთ, რომ ქვეყნებს შორის ურთიერთთანამშრომლობა სამომავლოდ კიდევ უფრო გაღრმავდება და იგი თანაბრად საინტერესო და ნაყოფიერი იქნება, როგორც საქართველოსთვის, ისე ნორვეგიისთვის.

ნიკოლოზ რურუა

საქართველოს კულტურისა და ძეგლთა დაცვის მინისტრი

Over the last years, Government of Georgia spares no efforts for the protection of the cultural heritage and development of the heritage preservation sector. Georgia is the oldest country on the border of the Near East and the Europe, which had always attracted attention with its individual culture and art, developed over its age-long history. Georgia was in permanent contact with the progressive countries, sharing their cultural values and events taking place in the common space of the world culture.

Today, when Georgia is on its way towards development, we fully recognise the potential of our age-old historic environment and rich cultural heritage, as its future resource. Contacts established over the last years with one of the most progressive Northern European countries - Norway, were historically mature. Developments in this respect enable us to speak about the close cultural co-operation between the Kingdom of Norway and Georgia, its visible results in the protection of Georgian cultural heritage. Sharing of the international experience and introduction of the new methodologies had given a new opportunity to the unique heritage of our country to promote its identity on the international level. Experience of the highly qualified experts, active in the heritage preservation sector and use of the latest achievements of the world heritage protection ensure preservation and transmission of our age-old cultural values to the future generations. In this respect, collaboration of our Norwegian friends with the Georgian experts proved especially fruitful.

In 2005, Norwegian Directorate for Cultural Heritage - Riksantikvaren, further to the request from the UNESCO, had started co-operation with the Georgian National Museum within the framework of the Rehabilitation of the G. Chitaia Open Air Museum. Diverse activities were undertaken, including rehabilitation of individual sites, support of the revival of the traditional arts and crafts, protection of the Museum collections, and improvement of the overall management of the Museum. Trainings were organised for the Museum staff both in situ, and in Norway, in Maihaugen (Lillehammer) - the partner Museum.

Active and most significant was the collaboration with ICOMOS Georgia. Since 2006, revitalisation project with the wide involvement of the local multiethnic community is implemented in Betlemi Quarter, one of the most picturesque historic quarters of Tbilisi. Apart from the protection and rehabilitation of the cultural heritage, wide community involvement had improved social environment in the Quarter, which is most important, being an inseparable part of the urban heritage protection.

On 17 November 2008, A Memorandum of Understanding relating to the framework of co-operation in the field of cultural heritage was signed between the Ministry of Culture and Monuments Protection of Georgia and Norwegian Ministry of the Environment. Up to present, many positive initiatives are implemented within the framework of this Memorandum.

We hope that collaboration between our countries will further develop in the future and will be equally interesting and fruitful both for Georgia and Norway.

Nikoloz Rurua

Minister

Ministry of Culture and Monuments Protection of Georgia

Cooperation and commitment

Since contact was first established in 2005, Riksantikvaren (the Norwegian Directorate for Cultural Heritage) has had an increasingly important cooperation with Georgian stakeholders to strengthen cultural heritage protection in Georgia. What began with a request from UNESCO to assist in a project of revitalization in Georgi Chitaia Open Air Museum of Ethnography in Tbilisi, has over the years become a close and trusting cooperation with Georgian cultural heritage authorities, Georgian National Museum and, not least, with ICOMOS Georgia.

The revitalisation project in Betlemi has achieved significant, sustainable and visible results in this part of Tbilisi old town. ICOMOS Georgia has been, and continues to be, a main player in the great efforts to save Betlemi's character, diversity and valuable architecture. With impressive competence, high ethical preservation standards and staying power they have managed to implement the project in what is a challenging environment.

The main idea behind the project is to save old Tbilisi through creating public awareness and community involvement. An active and vital civil society is crucial when enhancing the progress of cultural heritage management. The Betlemi community and residents have themselves also contributed tremendously to the results in the Betlemi quarter. They were consulted during planning processes, have joined the labour forces and used their skills in the necessary construction works. The community actively participates in celebrations and festivals and are once again taking possession of the now rehabilitated public spaces.

Cooperation between countries requires long term commitment. Confidence is a prerequisite for successful cooperation, and confidence in each other can only be attained over time. We have learned from years involved in international cooperation that the cooperating parties benefit mutually from the experience and knowledge disseminated during the time working together. It has been a privilege for Riksantikvaren to take part in the major and important effort to preserve and revitalize the Betlemi quarter.

Historic environments constitute a resource. Cultural heritage is among Georgia's most important assets and vital in increasing tourism in the country. Without a strong cultural heritage management, active NGO's and devoted communities that are able to resist the narrow private and public property interests, the major attractions and important part of the country's cultural heritage will suffer and risk destruction - a potentially tragic outcome for both Georgia and the world.

We hope that the commitment and achievements in the Betlemi quarter will serve as a model and an inspiration for the continued efforts to save old Tbilisi.

Jørn Holme
Director General
Riksantikvaren
Norwegian Directorate for Cultural Heritage

2005 წელს დამყარებული პირველი კონტაქტების შემდეგ, რიკსანტიკვარენი (ნორვეგიის კულტურული მემკვიდრეობის დირექტორატი) ახორციელებს სულ უფრო მზარდი მნიშვნელოვანების თანამშრომლობას ქართველ პარტნიორებთან საქართველოში კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის გაძლიერებისთვის. ჩვენს თანამშრომლობას საფუძველი დაუდო UNESCO-ს თხოვნამ, დახმარება გაგვეწია თბილისში, გიორგი ჩიტაიას სახელობის ღია ცის ქვეშ მუზეუმის რევიტალიზაციის პროექტისთვის, ხოლო წლების მანძილზე, იგი გადიარდა მჭიდრო და ურთიერთნდობით აღსავსე პარტნიორობაში საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის დარგის უწყებებთან, საქართველო ეროვნულ მუზეუმთან და ICOMOS საქართველოსთან.

ბეთლემის უბნის რევიტალიზაციის პროექტის ფარგლებში მიღწეულ იქნა სიცოცხლისუნარიანობა და მნიშვნელოვანი, ხილული შედეგები ისტორიული თბილისის ამ ნაწილში. ICOMOS საქართველო იყო და კვლავაც რჩება მთავარ მამოძრავებლად იმ უდიდესი ძალისხმევისა, რომელიც მიმართულია ბეთლემის უბნის სასიათის, მრავალფეროვნებისა და ღირებული არქიტექტურის გადარჩენისკენ. შთაბეჭდავი კომპეტენტურიობით, მაღალი პროფესიული ეთიკის სტანდარტებით და ურყევი სიმტკიცით მათ მოახერხეს განხორციელებინათ პროექტი გამოწვევებით აღსავსე გარემოში.

პროექტის უმთავრესი იდეაა ძველი თბილისის გადარჩენა საზოგადოების გათვითცნობიერებისა და თემის ჩართულობით. აქტიურ და მოქმედ სამოქალაქო საზოგადოებას გადამწყვეტი მნიშვნელობა ენიჭება კულტურული მემკვიდრეობის მენეჯმენტის გაუმჯობესებაში. ბეთლემის უბნის თემისა და მოსახლეობის წვლილი უზარმაზარია ბეთლემი პროექტის წარმატებაში. ისინი ჩართულნი იყვნენ დაგეგმვის პროცესში, მონაწილეობდნენ ფიზიკურ სამუშაოებში, საკუთარი უნარ-ჩვევების შესაბამისად. ბეთლემის უბნის თემი აქტიური მონაწილეა ფესტივალებისა და ღონისძიებებისა და კვლავ ითავისებს ახლად რეაბილიტირებულ საზოგადოებრივ სივრცეს.

ქვეყნებს შორის თანამშრომლობა გრძელ-ვადიანი ვალდებულებების შესრულებას მოითხოვს. ნდობა წარმატებული თანამშრომლობის წინაპირობაა, ურთიერთნდობა კი მხოლოდ წლების მანძილზე შეიძლება იქნას მოპოვებული. მრავალწლიანმა საერთაშორისო თანამშრომლობამ ჩვენ გვასწავლა, რომ პარტნიორებთან ერთად მუშაობის მანძილზე დაგროვილი ცოდნა და გამოცდილება თანაბრად სასარგებლოა ორივე მხარისთვის. რიკსანტიკვარენისთვის პატივი იყო, მონაწილეობა მიეღო ბეთლემის უბნის შენარჩუნებისა და რევიტალიზაციის უმთავრეს და მნიშვნელოვან ძალისხმევაში.

ისტორიული გარემო ღირებული რესურსია. კულტურული მემკვიდრეობა საქართველოს უმნიშვნელოვანეს საგანძურთაგანია და სასიცოცხლო მნიშვნელობა აქვს ტურიზმის განვითარებისთვის. კულტურული მემკვიდრეობის მართვის ძლიერი სისტემის, აქტიური არა-სამთავრობო ორგანიზაციების და ერთგული მოსახლეობის გარეშე, რომელთაც შესწევთ უნარი დაუპირისპირდნენ ვიწრო პირად და საზოგადოებრივ ინტერესებს, ქვეყნის კულტურული მემკვიდრეობის უმთავრეს ხილსა და უმნიშვნელოვანეს ნაწილს ზიანი მიადგება და დაღუპვის საფრთხე დაემუქრება - ამას პოტენციურად ტრაგიკული შედეგები ექნება როგორც საქართველოსთვის, ასევე მთელი მსოფლიოსთვის. იმედოვნებ, რომ თავდადება და მიღწევები ბეთლემის უბანში გახდება სამაგალითო და შთამაგონებელი ძველი თბილისის გადარჩენის შეუჩერებელი ძალისხმევებისთვის.

იორნ ჰოლმე
გენერალური დირექტორი
რიკსანტიკვარენი - ნორვეგიის კულტურული მემკვიდრეობის დირექტორატი

მადლობა

ბეთლემის უბნის რევიტალიზაციის პროგრამა, თავისი არსებობის 10 წლიანი ისტორიის მანძილზე, ხორციელდებოდა სხვადასხვა დონორის მხარდაჭერითა და მრავალი გულშემატკივარი ორგანიზაციისა თუ კოლეგის სისტემატიური უანგარო თანადგომით. წლების მანძილზე საპროექტო ჯგუფი მუდამ გრძნობდა მათ კეთილგანწყობას, წახალისებასა და ნდობას, რაც ესოდენ მნიშვნელოვანი იყო პროექტის წარმატებისთვის. სამწუხაროდ, შეუძლებელია ყველას პირადად გადავუხადოთ მადლობა. ჩვენი უსაზღვრო მადლიერება პროექტის ყველა მეგობარს ეკუთვნის. და მაინც, შევეცდებით გამოვყოთ ის ძირითადი სპექტრი მხარდამჭრებისა, რომელთა გარეშეც ეს პროგრამა ვერ განხორციელდებოდა.

უკვე 6 წელია, ნორვეგიის საგარეო საქმეთა სამინისტრო და ნორვეგიის კულტურული მემკვიდრეობის დორექტორატი სამართლიანად ასოცირდება ბეთლემის პროექტთან, რომელსაც უკვე დაუმკვიდრდა ნორვეგიული პროექტის სახელი. მნიშვნელოვანი როლი ქართულ-ნორვეგიული პროფესიული თანამშრომლობის დამყარება-გაღრმავებაში მიუძღვის ნორვეგიის სამეფოს საელჩოს საქართველოსა და აზერბაიჯანში და ნორვეგიის სამეფოს საკონსულოს საქართველოში. ამ წლების მანძილზე, ნორვეგიულმა მხარემ, გარდა ფასდაუდებელი ფინანსური მხარდაჭერისა, მნიშვნელოვანი პროფესიული დახმარება გაუწია პროექტს. გადამწყვეტი იყო ის განსაცვიფრებელი ურთიერთგაგება, რაც დამყარდა ქართველ და ნორვეგიელ ექსპერტებს შორის. განსაკუთრებით დასაფასებელია ჩვენი ნორვეგიელი კოლეგების სურვილი ბეთლემის პროექტის პოპულარიზაციისა. ამის ერთ-ერთი გამოხატულებაა წინამდებარე ანგარიში, რომლის გამოცემაც მათი იდეის საფუძველზე და მათივე დაფინანსებით განხორციელდა.

მნიშვნელოვანი იყო ის დახმარება, რომლის მეშვეობითაც ჩაეყარა საფუძველი ამ პროგრამის განხორციელებას. ამ მხრივ, უპირველეს ყოვლისა აღსანიშნავია მსოფლიოს ძეგლთა ფონდის პროგრამის მსოფლიოს ძეგლთა ზედამხედველობა და სამუელ ჰ. კრესის ფონდის წვლილი. ბეთლემის პროექტის განვითარებისთვის საკვანძო მნიშვნელობისა იყო თანამშრომლობა UNESCO-ს კულტურული მემკვიდრეობის დივიზიასთან. სამაგალითო იყო უანგარო პროფესიული რჩევები, კონსულტაციები და დახმარება ჩვენი კოლეგებისა აშშ/ICOMOS-ის, ICCROM-ისა და ვილნიუსის ძველი ქალაქის განახლების სააგენტოდან (OTRA).

საპროექტო ჯგუფი მუდამ გრძნობდა თანადგომასა და თანამშრომლობის სურვილს ქართველი კოლეგებისგან, მემკვიდრეობის დაცვის სფეროში მოღვაწე ინსტიტუციებისგან. გაწეული დახმარებისთვის მადლიერნი ვართ ძველი თბილისის გამგეობისა და თბილისი მერიის კეთილმოწყობის სამსახურისა.

დაბოლოს, განსაკუთრებული მადლობა ეკუთვნის ბეთლემის უბნის მოსახლეობასა და თემს კეთილგანწყობისთვის, მოთმინებისთვის, ნდობისთვის, თანამშრომლობისა და პროექტის განხორციელებაში აქტიური მონაწილეობისთვის.

ACKNOWLEDGEMENTS

Over its decade-long history, Betlemi Quarter Revitalisation Programme is being implemented with the help of various donors and permanent support of heritage sector organisations and colleagues. The Project Team always received their assistance, encouragement and confidence, which was important for the success of the Project. It is impossible to deliver our thanks to each personally. Our gratitude is due to all Betlemi Project supporters and friends. And still, we should express our high appreciation to those, without whom the Project would have never been achieved.

For the last 6 years, Ministry of Foreign Affairs of Norway and Norwegian Directorate for Cultural Heritage (Riksantikvaren) are justly associated with the Betlemi Quarter Revitalisation Programme, which has already received the name of a "Norwegian Project". Royal Norwegian Embassy in Azerbaijan and Georgia and Honorary Consulate of the Kingdom of Norway in Tbilisi have played a significant role in the establishment and development of the Georgian-Norwegian professional collaboration. Over these years, apart from its invaluable financial support, Norway had provided important professional assistance to the Project. Decisive was amazing mutual understanding, which was established between the Georgian and Norwegian experts. Especially valuable for us is the will of our Norwegian colleagues to promote Betlemi Project. The present Report, initiated and published with their financial support, is one of the expressions of this attitude.

It is hard to overestimate significance of the support, which had laid a foundation to the Project. In this respect, mention should be made of the contribution from the World Monuments Fund Watch Programme and Samuel H. Kress Foundation. Crucial for the further development of the Project was collaboration with the UNESCO Cultural Heritage Division. Exemplary were voluntary professional advice, consultations and contributions of our colleagues from US/ICOMOS, ICCROM and Vilnius Old Town Renewal Agency (OTRA).

Betlemi Project Team always had support from Georgian colleagues and heritage sector institutions. We are most grateful to the Administration of Old Tbilisi Region and Tbilisi City Hall Department of Public Services and Utilities for their help.

And finally, our special thanks are due to Betlemi Quarter community for their benevolence, patience, trust, collaboration and active participation in the Project.

დონორები

- 1999-2000 წწ. – ბეთლემის უბნის მრავალდისციპლინარული კვლევა, საპროექტო არეალში მდებარე ყველა ნაგებობის აზომვა.
დონორი: მსოფლიო ძეგლთა ფონდი, სამუელ ჰ. კრესსის ფონდი.
- 2002-2003 წწ. – გადაუდებელი გამაგრებითი სამუშაოები ბეთლემის უბანში, მიწისძვრის შედეგების ლიკვიდაციისათვის.
დონორი: მსოფლიო ძეგლთა ფონდი, სამუელ ჰ. კრესსის ფონდი, **UNESCO** კულტურული მემკვიდრეობის დივიზია, შვეიცარიის საგანგებო ვითარებათა ფონდი.
- 2003-2004 წწ. – ბეთლემის უბნის კონსერვაციის გეგმა - ჩარევის სახელმძღვანელო პრინციპები; მრავალდისციპლინარული დაგეგმვა; ბეთლემის უბნის რევიტალიზაციის პროგრამის მენეჯმენტის გეგმა.
დონორი: **UNESCO** კულტურული მემკვიდრეობის დივიზია, ნორვეგიის საგარეო საქმეთა სამინისტრო.
- 2005 – დღემდე – ბეთლემის უბნის რეაბილიტაციის განხორციელება.
დონორი: ნორვეგიის საგარეო საქმეთა სამინისტრო, ნორვეგიის კულტურული მემკვიდრეობის დირექტორატი (**RIKSANTIKVAREN**).

DONORS

- 1999-2000 - Multidisciplinary Study, Recording;
Donor: **Samuel H. Kress Foundation through the World Monuments Fund WMW Programme**
- 2002-2003 - Earthquake Response - Series of Emergency Rehabilitation Projects;
Donors: **Samuel H. Kress Foundation through the WMW Programme; Swiss Emergency Fund through the UNESCO Cultural Heritage Division**
- 2003-2004 - Betlemi Quarter Conservation Plan - Intervention Guidelines; Multidisciplinary Planning; Betlemi Quarter Revitalisation Programme Management Plan;
Donor: **Norwegian Ministry of Foreign Affairs through the UNESCO Cultural Heritage Division**
- 2005-present - Betlemi Quarter Revitalisation Programme Implementation Stage;
Donor: **Norwegian Ministry of Foreign Affairs through Norwegian Directorate for Cultural Heritage (Riksantikvaren)**

თბილისის
ისტორიული
ნაწილი

Tbilisi
Historic
District

MTKVARI

9 MARCH
PARK

DEDAENA
PARK

9 APRIL
PARK

RIKE

Botanical
Garden

100m

ბეთლემის უბნის რევიტალიზაცია

Betlemi Quarter Revitalisation

1. პროექტის ისტორია

დიდი ხანია სიძველეთა დამცველთა და ფართო საზოგადოებას აწუხებს ძველი თბილისის, როგორც მნიშვნელოვანი ფასეულობის, დაცვისა და განვითარების პრობლემები. წლების მანძილზე არაერთი მცდელობა და ქმედება განხორციელებულა მათ გადასაწყვეტად. ერთ-ერთი ასეთი ძალისხმევა იყო ძეგლებისა და ღირსშესანიშნავი ადგილების საერთაშორისო საბჭოს საქართველოს ეროვნული კომიტეტის (ICOMOS საქართველო) მიერ 1999 წლის 13 თებერვალს, თანამოაზრე ექსპერტებთან ერთად, პროგრამის “შევინარჩუნოთ ძველი თბილისი” დაფუძნება. ამ პროგრამის ამოცანა იყო საზოგადოების გათვითცნობიერების კამპანიის (პეტიციები, პუბლიკაციები, აქცია-გამოფენები) წარმოება და შესაბამისი პილოტური პროექტების განხორციელება.

ამ პროგრამის დაფუძნებით საბოლოო სახე მიიღო და ერთიან კალაპოტში მოექცა ICOMOS საქართველოს ადრინდელი ინიციატივები ძველი თბილისის დასაცავად – “თბილისის დეკლარაცია” (1997), თბილისის ისტორიული ნაწილის ნომინაცია “100 ყველაზე დაზიანებული ღირსშესანიშნავების” ნუსხაში შესატანად (მსოფლიო ძეგლთა ფონდის პროგრამა: მსოფლიო ძეგლთა ზედამხედველობა); ამ ნომინაციის საფუძველზე თბილისის ისტორიული ნაწილი, 1997-2002 წლებში, ირიცხებოდა “100 ყველაზე დაზიანებული ღირსშესანიშნავების” ნუსხაში, რამაც საგრძნობლად შეუწყო ხელი ძველი თბილისის ფასეულობისა და მისი პრობლემების საერთაშორისო აღიარებას.

სწორედ “შევინარჩუნოთ ძველი თბილისი” პროგრამის ფარგლებში დაიბადა იდეა ძველი თბილისის ერთ პატარა უბანში რევიტალიზაციის პროექტის განხორციელებისა. ბეთლემის უბნის სამოქმედო არეალად შერჩევა ბუნებრივი იყო, რადგან იგი საყოველთაოდ აღიარებული იყო თავისი სიძველეთა, მაღალმხატვრული თბილისური ხალხური საცხოვრებლების კონცენტრაცია-

1. PROJECT HISTORY

Long enough heritage preservation community and wide public are concerned with the problems of protection and development of Old Tbilisi - the site distinguished by its outstanding values. Over decades, various efforts and actions were undertaken to find solutions to these problems. Establishment of the Programme "Save Old Tbilisi" on 13 February 1999 by ICOMOS Georgian National Committee (ICOMOS Georgia), together with the like-minded experts, was one of such initiatives. This Programme was aimed at launching of the public awareness campaigns (petitions, publications, exhibitions) and implementation of the relevant conservation projects.

Establishment of this Programme had given final shape and direction to the earlier initiatives of ICOMOS Georgia regarding Old Tbilisi protection - "Old Tbilisi Declaration" (1997), nomination of Tbilisi Historic District for the inclusion on the List of 100 Most Endangered Sites (1997; World Monuments Fund programme - World Monuments Watch). Based on this nomination, Tbilisi Historic District remained on the List of 100 Most Endangered Sites in 1997-2002, which had considerably contributed to the recognition of the Old Tbilisi values and its problems on the international level.

It was within the "Save Old Tbilisi" programme that an idea was born to implement a revitalisation project in one small quarter of Old Tbilisi. Selection of Betlemi Quarter for the operational area was quite natural, since it was well-known for its rich historic background, concentration of the Tbilisian urban vernacular dwellings of high artistic value and diversity of religious structures. Due to its peculiar topography, the Quarter is developed on three terraces sustained by historic supporting walls and connected with one another by

დავით ჯალაღანია, საქართველოს კულტურის, ძეგლთა დაცვისა და სპორტის მინისტრის მოადგილე და შურ ჰელსეთი, რიკსანტიკვარენის დირექტორის მოვალეობის შემსრულებელი, ხელს აწერენ საქართველოს კულტურის, ძეგლთა დაცვისა და სპორტის სამინისტროსა და ნორვეგიის გარემოს დაცვის სამინისტროს შორის თანამშრომლობის მემორანდუმს. თბილისი, 17.10.2008

David Jalagania, Deputy Minister of Culture, Monuments Protection and Sports of Georgia and Sjur Helseth, Acting Director of Riksantikvaren sign a Memorandum of Understanding between the Ministry of Culture, Monuments Protection and Sport of Georgia and Norwegian Ministry of Environment. Tbilisi, 17.10.2008

ხედი ბეთლემის უბანზე სოლოლაკის ქედიდან. 1880-იანი წწ. © საქართველოს ეროვნული მუზეუმი
View on Betlemi Quarter from Sololaki Gorge. 1880s. © Georgian National Museum

ბეთლემის უბანი. 1880-იანი წწ. © საქართველოს ეროვნული მუზეუმი
Betlemi District. Photo 1880s. © Georgian National Museum

ციით, საკულტო ნაგებობათა მრავალფეროვნებით, ერთმანეთთან ქუჩა-კიბეებით დაკავშირებული და ისტორიული საყრდენი კედლებით შემაგრებული ტერასული განაშენიანებით. ამას გარდა, ბეთლემის უბანში ნათლად ჩანდა მთელი სპექტრი იმ უმძიმესი პრობლემებისა, რომლის წინაშეც, ზოგადად, ისტორიული თბილისი დგას – ურბანული ქსოვილის მძიმე ფიზიკური მდგომარეობა, დაზიანებული ინფრასტრუქტურა, აგრესიული თანამედროვე მშენებლობა, მოსახლეობის მძიმე სოციალურ-ეკონომიკური მდგომარეობა.

2000 წელს დასრულდა ბეთლემის უბნის მრავალ-დისციპლინარული შესწავლა: ნაგებობების აზომვა-გამოზაზვა, საარქივო, სახელოვნებათმცოდნეო კვლევა, საინჟინრო შეფასება, სოციოლოგიური კვლევა.

2002 წლის თბილისის მინისტრმა კიდევ უფრო დაამძიმა ისედაც დაზიანებული ისტორიული გარემოსა და ურბანული ქსოვილის მდგომარეობა.

2002-2003 წლებში ბეთლემის უბანში განხორციელდა გადაუდებელი სამუშაოები მინისტრის შედეგების ლიკვიდაციისთვის.

2003-2004 წლებში, ადრე ჩატარებული კვლევების საფუძველზე, დამუშავდა ბეთლემის უბნის კონსერვაციის გეგმა – ჩარევის სახელმძღვანელო პრინციპები, სადაც დეტალურად გაიწერა, როგორც ცალკეულ ობიექტებზე, ისე ისტორიულ გარემოში დასაშვები თუ აუცილებელი ჩარევის მეთოდოლოგია და რეკომენდაციები.

2004 წელს, მრავალდისციპლინარულმა ჯგუფმა მოწვეულ სპეციალისტებთან ერთად, შეიმუშავა ბეთლემის უბნის რევიტალიზაციის გრძელვადიანი პროგრამა, შესაბამისი მართვის სტრუქტურით; განისაზღვრა, ბეთლემის უბნის თემზე დაფუძნებული რევიტალიზაციის პროგრამის მართვის სააგენტოს მოდელი; ჩატარდა ადგილობრივი თემის მოზილიზაცია და 2004 წლის 15 დეკემბერს დაფუძნდა ბეთლემის უბნის განვითარების კავშირი. ამ პერიოდში დამუშავდა რესტავრაციის პროექტები 13 მნიშვნელოვან ისტორიულ საცხოვრებელ სახლზე; ხოლო მათგან 2 ისტორიულ სახლზე ჩატარდა ნაწილობრივი სარესტავრაციო სამუშაოები.

2005-2006 წლებში, გაგრძელდა ბეთლემის უბნის რევიტალიზაციის შემუშავებული პროგრამის განხორციელება: შესრულდა ბეთლემის ქუჩა-კიბის რეაბილიტაცია, ისტორიული გარემოს და ინფრასტრუქტურის მასშტაბური რეაბილიტაცია; გაიხსნა ბეთლემის უბნის განვითარების კავშირის ოფისი და საინფორმაციო ცენტრი; დაიწყო ტურისტული მარშრუტის – “გასეირნება ბეთლემის კლდისუბანში” განვითარება-პოპულარიზაცია; ჩატარდა ურბანული ქსოვილის გაჯანსაღებისთვის გადაუდებელი ღონისძიებები – სახურავების შეკეთების პროგრამა; ნორვეგიელი ექსპერტების დახმარებით, დაიწყო კონსერვაციის სტანდარტების ამბულგაზე მუშაობა.

2007 წელს, მიმდინარე (2006 წელს წარმოებული) პროექტების გაგრძელებასთან ერთად, მნიშვნელოვანი იყო ათეშგას – ცეცხლის ტაძრის სარესტავრაციო-სარეაბილიტაციო სამუშაოების დაწყება.

2008 წლის 17 ნოემბერს, საქართველოს კულტურის, ძეგლთა დაცვისა და სპორტის სამინისტროსა და ნორვეგიის გარემოს დაცვის სამინისტროს შორის გაფორმდა კულტურული მემკვიდრეობის სფეროში თანამშრომლობის მემორანდუმი. ბეთლემის უბნის რევი-

a network of street-stairs. Besides, Betlemi Quarter clearly exposed an entire spectrum of the problems facing Old Tbilisi in general - severe physical state of the urban fabric, damaged infrastructure, inadequate modern construction activities, hard socio-economic conditions of the community, etc.

In 2000, multidisciplinary study of the Betlemi Quarter - detailed graphical and photo recording, archival and art historical studies, engineering and geological assessments, sociological study - was completed.

Earthquake in Tbilisi in 2002 had further aggravated the state of already endangered historic environment and urban fabric. In 2002-2003, emergency response actions were carried out in the Betlemi Quarter.

In 2003-2004, based on the already undertaken studies, Betlemi Quarter Conservation Plan - Intervention Guidelines was elaborated, which provided detailed guide for the methodology and recommendations of the acceptable and necessary interventions both for individual sites and the entire historic environment.

In 2004, together with the multidisciplinary team, a long-term Betlemi Quarter Revitalisation Programme, with the respective management system, was prepared; a model of the local community-based Betlemi Quarter Revitalisation Management Agency was designed; local community mobilisation was undertaken and on 15 December 2004 Betlemi Quarter Development Union was founded. Besides, Restoration Plans for 13 significant historic dwellings were elaborated and partial restoration works were carried out on 2 historic houses.

In 2005-2006, implementation of the elaborated Betlemi Quarter Revitalisation Programme was continued: Betlemi Quarter Development Union Office and Information Centre were opened in Betlemi Quarter; development and promotion of the tourist route - Cultural Walk of Betlemi Quarter - started; large-scale rehabilitation of the Betlemi historic environment and infrastructure, including rehabilitation of Betlemi Street-stairs was undertaken; emergency actions to improve the state of urban fabric - Roof Repair Programme - were carried out; work on the improvement of the conservation standards started with the assistance of the Norwegian experts.

In 2007, apart from the continuation of the ongoing projects (started in 2006), significant was launching of the Ateshgah - fire temple restoration and rehabilitation works.

On 17 November 2008, Memorandum of Understanding relating to the framework of co-operation in the field of cultural heritage was signed between the Ministry of Culture, Monuments Protection and Sport of Georgia and Norwegian Ministry of the Environment. Up to present, Betlemi Quarter Revitalisation Programme is implemented within the framework of this Memorandum.

ბეთლემის აღმართი. 1930-იანი წწ. © საქართველოს ეროვნული მუზეუმი
Betlemi Ascent. Photo 1930s. © Georgian National Museum

ტალიზაციის პროგრამის განხორციელებაც, დღემდე, ამ მემორანდუმის ფარგლებში მიმდინარეობს.

2008-2010 წლებში, გაგრძელდა ისტორიული გარემოს რეაბილიტაცია, უბნის ტურისტული პოტენციალის განვითარება, შესრულდა ათეშგას საკონსერვაციო-სარეაბილიტაციო სამუშაოები. წლების მანძილზე კონსერვაციის სტანდარტების გასაუმჯობესებლად ჩატარებული სემინარებისა და თრენინგების შედეგად მიღებული გამოცდილების პრაქტიკაში დანერგვის მიზნით, განხორციელდა პროექტი – კედლის ზედაპირის ტრადიციული მეთოდით დამუშავება. ბეთლემის აღმართი №16 ბ, ფასადის რესტავრაცია.

ბეთლემის უბნის რევიტალიზაციის პროგრამის დაწყებიდან დღემდე, საპროექტო ჯგუფის ერთ-ერთი მთავარი ამოცანა იყო, ბალანსის შენარჩუნება კონსერვაციის სტანდარტებსა და თემის ყოველდღიური ყოფისთვის აუცილებელ განვითარებას შორის. ამ პერიოდში ბევრი საინტერესო პროექტი განხორციელდა, რიგი საკითხისა ჯერაც გადაუჭრელია. თუმცა, უდავოა, რომ დაგროვდა უზარმაზარი გამოცდილება და მიღწეულ იქნა ორი მნიშვნელოვანი შედეგი: ესენია – უბნისადმი შეცვლილი დამოკიდებულება, როგორც ადგილობრივ თემში, ისე ზოგადად – ფართო საზოგადოებაში; და მეორე – თვალშისაცემად გაჯანსაღებული ბეთლემის უბნის ნაწილი.

ამ წლების განმავლობაში პროგრამამ ბევრი თანამოაზრე და მხარდამჭერი შეიძინა, მოხერხდა ძველი თბილისის გამგეობასთან პარტნიორული ურთიერთობის ჩამოყალიბება, მჭიდრო თანამშრომლობა დამყარდა სხვადასხვა სამეცნიერო და სასწავლო დაწესებულებებთან.

წინამდებარე დოკუმენტი წარმოადგენს ამ მრავალდისციპლინარული პროგრამის ძირითადი მიმართულებების ანგარიშსა და ანალიზს, რაც მომავალში, ვფიქრობთ, წაადგება როგორც ამ პროგრამის პოპულარიზაციას და განვითარებას, ასევე, ვიმედოვნებთ საინტერესო იქნება ურბანული კონსერვაციის დარგში მოღვაწე სპეციალისტებისა და ფართო საზოგადოებისათვის.

სახლი ზედა ბეთლემის ეკლესიის ბაქანთან (დღეს: ბეთლემის აღმართი 16ბ, ბეთლემის უბნის საინფორმაციო ცენტრი). XIX ს-ის მიწურული. © საქართველოს ეროვნული მუზეუმი
House near the Upper Betlemi Church (present: 16 B, Betlemi ascent, Betlemi Quarter Information Centre). Photo late 19th c. © Georgian National Museum

In 2008-2010, rehabilitation of the Betlemi Quarter historic environment and development of the Betlemi Quarter Tourist Route were continued; conservation and rehabilitation of Ateshgah was completed. In order to use in practice the experience gained through workshops and trainings held in previous years and focused on the improvement of the conservation standards, the project - Traditional Treatment of the Surface. Façade Restoration of 16 b, Betlemi Ascent - was implemented.

From the very beginning of the Betlemi Quarter Revitalisation Programme up to now, one of the major objectives of the Project Team was to keep a balance between the conservation standards and the development needs linked with the everyday life of the local community. During this period many interesting projects were implemented, there are still problems to be solved . . . However, it is doubtless that a huge experience is gained and two significant results are achieved - visible enhancement of a part of Betlemi Quarter and changed attitude towards the Quarter not only in the local community, but the wide public in general, including City authorities. Over these years the Programme had acquired many supporters and friends, partnership with the Old City Administration is achieved and a close collaboration is established with various academic institutions.

The present publication offers a report and analysis of major directions of this multidisciplinary Programme. Hopefully, it will contribute to the promotion of the Programme and its proper development, as well as will be interesting for the urban conservation experts and wide public.

სახლები ბეთლემის ქუჩა-კიბეზე (დღეს: ბეთლემის აღმართი №16ბ, №5). 1960-იანი წწ. © საქართველოს ეროვნული მუზეუმი

Houses on Betlemi street-stairs (present: 16B, 5, Betlemi ascent). Photo 1960s. © Georgian National Museum

ბეთლემის კლდისუბანი. 1880-იანი წწ. © საქართველოს ეროვნული მუზეუმი
Betlemi Quarter. Photo 1880s. © Georgian National Museum

2. ბეთლემის კლდისუბანი

სოლოლაკის ქედის კლდოვან ფერდს შეფენილ ბეთლემის კლდისუბანს ისტორიულ ნაგებობათა განსაკუთრებული სიმრავლე და მრავალფეროვნება გამოარჩევს. უბნის შემალღებული მდებარეობა მრავალი წერტილიდან ხედვის არეში აქცევს და თვალსაჩინოს ხდის საყრდენი კედლებით შემაგრებული ტერასებით და გადამკვეთი ქუჩა-კიბეებით დაქსელილ განაშენიანებას. აქ, საკმაოდ მსხვილი მოცულობის, გამორჩეული მხატვრული ღირებულებისა და ინდივიდუალური გადანაცვების საცხოვრებელ სახლებთან ერთად განაშენიანების ზედა ზოლში გაბნეული მონუმენტური არქიტექტურის ძეგლების – ათეშგას კუბური ფორმა, ბეთლემის ეკლესიათა გუმბათებისა და სამრეკლოს ფანჩატურის კონუსების სუროთმოძღვრული მახვილები განუმეორებელ სურათს ქმნის, ახლობელს, კარგად ნაცნობსა და ქრესტომათიულს თბილისელებისთვის, მეტყველს და უცნაურად მიმზიდველს – უცხოთთვის.

ბეთლემის კლდისუბანს, ისე, როგორც საზოგადოდ ძველ თბილისს სუროთმოძღვრულ მხარესა და ცხოვრების წესში გამომჟღავნებული მკაფიო თავისთავადობა გამოარჩევს, რაც ინტერესისა და სიყვარულის საგნად აქცევდა მას. ამ უბანს ქალაქში თავისი ცხოველხატული მდებარეობისა და უმდიდრესი ფაქტურის გამო მუდამ ახასიათებდა გასაოცარი მხატვრულობა და მიზიდულობა, რასაც შესანიშნავად ასახავს XIX ს-ის შუაწლების ფოტოკადრები და ამასთანავე, მისი ხედვის ამსახველი ფერწერული და გრაფიკული ნამუშევრების სიმრავლე.

ეს ერთი იმ ადგილთაგანია, საიდანაც თბილისის ქალაქმშენებლობა დაიწყო. ამაზე უტყუარად მეტყველებს ბეთლემის ეკლესიის და ათეშგას –

2. BETLEMI QUARTER

Betlemi Quarter sheltering on the rocky slope of the Sololaki ridge is distinguished by the extreme abundance and diversity of the historic buildings. Location of the Quarter makes it visible from many places, displaying urban fabric developed on terraces maintained by supporting walls and connected by a network of street-stairs. Here, apart from quite large-scale residential houses of distinguished artistic value and individual identity, architectural accents of the monumental architectural monuments (cubic shape of Ateshgah, cones of the Betlemi churches domes and the bell-tower ciborium) create an incomparable sight, familiar and beloved for the Tbilisi citizens, expressive and strangely attractive for the visitors.

Betlemi Quarter, similar to the Old Tbilisi in general, is marked by the clear-cut originality revealed in its architectural aspect and mode of life, which turns it into the subject of interest and affection. Due to its picturesque location within the city and its rich fabric, this Quarter was always characterised by the amazing artistic values and attraction, which is well confirmed by the mid 19th c. photo material, as well as a large number of paintings and graphical works depicting various views of the Quarter.

Betlemi Quarter is one of places, from where Tbilisi urban development had started. Betlemi church and Ateshgah - fire temple bear a vivid evidence of this. Although the old enclosure walls are vanished, dynamism of the narrow and curving streets of the Quarter distinctly shows a medieval urban network at the south-west border of the Old City.

In this part of Tbilisi, the city which had experienced numerous devastations, architecture had preserved significant traces

ცეცხლის ტაძრის არსებობა. მიუხედავად იმისა, რომ ძველი გალავანი დღეს მოშლილია, უბნის ვიწრო და მრუდხაზოვან ქუჩათა დინამიკა ნათლად ავლენს შუასაუკუნეობრივ ურბანულ ქსელს ძველი ქალაქის სამხრეთ-დასავლეთის საზღვართან.

მრავალგზის ნგრევამოვლილი თბილისის ამ ნაწილში არქიტექტურამ ისტორიის ყველა პერიოდის მნიშვნელოვანი კვალი შემოინახა. XIX ს-ში ჩამოყალიბებული გარეგანი სახის მქონე საცხოვრებელი სახლებისგან შემდგარ ურბანულ ქსოვილში IV–XVIII საუკუნეების სხვადასხვა პერიოდში აღმოცენებული მრავალმხრივი დანიშნულების ნაგებობებია ჩართული: უბნის ზედა ტერასის კლდეზე დაშენებულ სუბსტრუქციაზე ცეცხლის ტაძარია აღმართული, მისგან დასავლეთით, ამავე ტერასაზე ორსართულიანი სამრეკლო და ბეთლემის მაცხოვრის შობის ეკლესიაა განაწილებული, ხოლო ტერასის საყრდენი კედლის ძირში – აკლდამაა(?) მიშენებული; დასავლეთ კიდეში გალავნით შემოზღუდულ ქვემო ბეთლემის ეკლესიასთან ერთად ამჟამად საცხოვრებლად გამოყენებული, ყოფილი მონასტრის შენობა და სფერული გუმბათით დასრულებული აბანოა; უბნის აღმოსავლეთ და დასავლეთ კიდეებში, საყრდენ კედლებში, თაღოვან ნიშებში მონყობილი ისტორიული წყაროს ნაგებობებია დაცული. ეს მრავალფუნქციური შენობები და სხვადასხვა სტრუქტურები ისტორიული შინაარსით და მნიშვნელობით ამდიდრებს ბეთლემის კლდისუბანს.

ძველი ქალაქის ამ ნაწილში განსაკუთრებით თვალსაჩინოა ქრესტომათიული თბილისური სახლების

of all stages of historic development. Urban fabric comprising residential houses mainly built in the mid 19th c., contain structures of diverse functions dating to various periods of the 4th-18th cc.: fire temple is erected on the substructure arranged on the upper terrace rock, to its west, on the same terrace, a two storied bell-tower and Betlemi church of Nativity are built, while a sepulchre is arranged at the bottom of the terrace supporting wall; at the west edge, apart from the Betlemi lower church surrounded with the enclosure, there is a former monastery building (now used as a residential house) and a bath-house with the spherical dome; in the east and west parts of the Quarter, historic springs in arched niches are preserved in the supporting walls. These multifunctional structures and facilities enrich history and significance of Betlemi Quarter.

Remarkable is the concentration of Tbilisian residential houses widely known in the scholarly literature - 4 and 5/12, Gomi street; 4 and 5, Askana street; 3, Betlemi street; 8 and 16 a, Betlemi ascent, etc. - in this part of Old City. Due to their clear-cut identity and high artistic value, these houses occupy a considerable place not only in the studies and monographs, but also in albums and guidebooks dedicated to Tbilisi. These distinguished samples of the Tbilisian dwelling are characterised by a specific plan layout (single or double suite of rooms), architraved or arched (semicircular, trefoil, keel) wooden balconies with openwork decoration, *musharabis*¹ with exquisite latticework frames and stained-glass, plastered facade mouldings and stucco decoration executed by the local craftsmen with great virtuosity; these are supplemented with the traditional elements of the interior design - wall niches

1. *Musharabi* - a typology of stained-glass window, created using shebeke technique: latticework window frames assembled from standard wooden components held together only by dowels and ornamented with pieces of varicoloured glass. This technique was in wide use in Azerbaijan and Iran, being adopted in Georgia with certain peculiarities.

ბეთლემის ქუჩა №3. XX ს-ის დასაწყისი. © საქართველოს ეროვნული მუზეუმი
3, Betlemi Street. Photo early 20th c. © Georgian National Museum

თავმოყრა – გომის ქ. №№4, 5/12, ასკანის ქ. №№4, 5, ბეთლემის ქ. №3, ბეთლემის აღმ. №№8, 5, 16ა და სხვა, რომელთაც მკაფიო თავისთავადობისა და მაღალმხატვრული გადაწყვეტის გამო სამეცნიერო ლიტერატურის გარდა, თბილისისადმი მიძღვნილ ალბომებსა და გზამკვლევებშიც ეთმობა ადგილი. თბილისური საცხოვრებლის ამ თვალსაჩინო, უპირატესად ანფილადური გეგმის მქონე ნიმუშებს სოლიდური ზომა, ხის მხატვრული კვეთით გაფორმებული, სხვადასხვაგვარი გადაწყვეტის არქიტრაჟული, თუ თაღოვანი (ნახევარწრიული, სამყურა, ან კილისებური) აივნები, დახვეწილ-ალათებიანი და ვიტრაჟიანი მუშარაბები, ადგილობრივ ოსტატთა ვირტუოზული ხელოვნებით შესრულებული ფასადების ნაღესი პროფილები და ნაძერწი მორთულობა ამკობს, რასაც ინტერიერის შიდა მოწყობის დამახასიათებელი ატრიბუტებიც ემატება – განჯინები მხატვრულად გაფორმებული კარებით, ხეში, ან ნაღესობაში გამოყვანილი პროფილირებული კარნიზები, ოთახებში და სამზარეულოში, ცალკეულ შემთხვევაში კი, სხვენზე და აივანზე გამართული, მხატვრულად გაფორმებული ბუხრები.

კლდისუბნის ამ ნაწილში უაღრესად საყურადღებოა საცხოვრებელი სახლების მრავალშრიანობა, XIX ს-ის ფასადებს მიღმა თითქმის მთელი მოცულობით არის შემონახული XVIII ს-ის სახლები – ასკანის ქუჩა №11, ბეთლემის აღმართი №5 და №16ბ, რაც ხელშესახებ წარმოდგენას გვიქმნის გვიანი საუკუნეების თბილისური ტრადიციული საცხოვრებლის ორ განსხვავებულ ტიპზე – ანფილადურ ბანიან სახლსა და კოშკურ საცხოვრებელზე.

ამას ემატება უბნის ყოველი სახლის ქვედა სართულში, ზოგან ეზოს საფარს ქვეშ შემონახული XVII–XVIII სს-ის შეისრულ, თუ ცილინდრულკამაროვანი, ნიშებითა და თაღებით გაფორმებული, კედლის სისქეში ჩართული სფერული კამარით დასრულებული წრიული გეგმის სამაცივრო სათავსებით აღჭურვილი სარდაფები, რომელთა ერთობლიობა წარსულს აცოცხლებს და სიძველეთა შენარჩუნების ისტორიულ გამოცდილებაზეც მიუთითებს.

თბილისელებისთვის ამ უბნის მნიშვნელობაზე მეტყველებს 1850 წელს არქიტექტორ ტ. ბელოის პროექტის მიხედვით მისი კეთილმოწყობა რკინის ჭიმებიანი ბაზალტის ქვის თლილი მასიური საფეხურებითა და ჯებირებით გამართული, ბეთლემის ეკლესიამდე მიმავალი ქუჩა-კიბით, რომლის განხორციელება თავისი მასალით, უსასყიდლოდ უკისრიათ თბილისელ ამქრებს.

ამ მდიდარ მასალაზე დაყრდნობით იკვეთება ბეთლემის კლდისუბნის ხასიათის ძირითადი შტრიხები, რაც ვლინდება დამრეც რელიეფთან ტერასული განაშენიანების მორგებაში, საცხოვრებელი არქიტექტურის სივრცის ორგანიზაციაში და მის ზომიერ გახსნილობაში, ძირითადი სამშენებლო მასალის – აგურის, ხის, თიხის, თაბაშირის, გაჯისა და კირის გამოყენების ხანგრძლივ ტრადიციაში, ასევე, დროის მსვლელობაში შექმნილი კულტურული გავლენების, ადგილობრივ სამშენებლო ტრადიციებთან გონივრულ შეზავებასა და სინთეზში.

მანანა სურამელაშვილი

with artistically treated door wings, moulded wooden cornices, cornice mouldings made of plastering, artistically designed fireplaces, which can be seen in the rooms and kitchens, in certain cases, on the balconies and attics.

Apart from the 19th c. houses, especially noteworthy are almost entirely preserved 18th c. houses - lower wing of 11, Askana street, 5 and 16 b, Betlemi ascent - which provide a tangible evidence on two differing typologies of the late medieval traditional Tbilisian dwelling - a suite of rooms with the flat roofing and a tower-like dwelling.

On the lower floors of these buildings, or under the ground, 17th-18th cc. basements are preserved with lancet or barrel vaults, niches and arches, spherical vaulted, circular refrigerator facilities embedded in the depth of the walls. These structures are living witnesses of the past, eloquently indicating the historic experience of the preservation of antiquities.

Significance of this Quarter for the Tbilisi citizens is once again confirmed by the fact that in 1850, based on the project by the architect T. Beloi, Betlemi Street-stairs (with the stairs of massive basalt hewn slabs, landings and borders), leading to the Betlemi church, was built; implementation of this project was undertaken by the Tbilisian *amkaris*¹, free of charge, with their own materials, as their donation to the city.

These rich data provide important material for the understanding of the major traits and character of the Betlemi Quarter, discernible in the fitting of the terraced settlement to the sloping topography, spatial organisation of the architecture of dwelling, its openness, long-lasting tradition of using major building materials - brick, wood, clay, gypsum, gaji (gypsum and clay minerals) and lime, synthesis of the local building tradition and the cultural influences acquired over the history.

Manana Suramelashvili

1. *Amkari* - professional unions of craftsmen.

ასკანის I რიხი №4, ეზოს გალავნის კარი. ნიგნიდან: ვ. ცინცაძე, თბილისი, თბ., 1958, ტაბ. 80
4, Askana I cul-de-sac, Enclose door. from the publication: V. Tsintsadze, Tbilisi, Tb., 1958, Pl. 80

პ. ფრანკენი, სახლები ზედა ბეთლემის ეკლესიასთან, ქ. ფ., აკვ., 1850-იანი წწ. წიგნიდან: მ. ციციშვილი, ნ. ჭოლოშვილი, თბილისი ქართველი და უცხოელი მხატვრების შემოქმედებაში, თბ., 2004, გვ. 19

P. Franken, Houses near the Upper Betlemi Church, water-colour and pencil on paper, 1850-s. from the publication: M. Tsitsishvili, N. Chogoshvili, Tbilisi in the Works of Georgian and Foreign Artists, Tb., 2004, p. 19

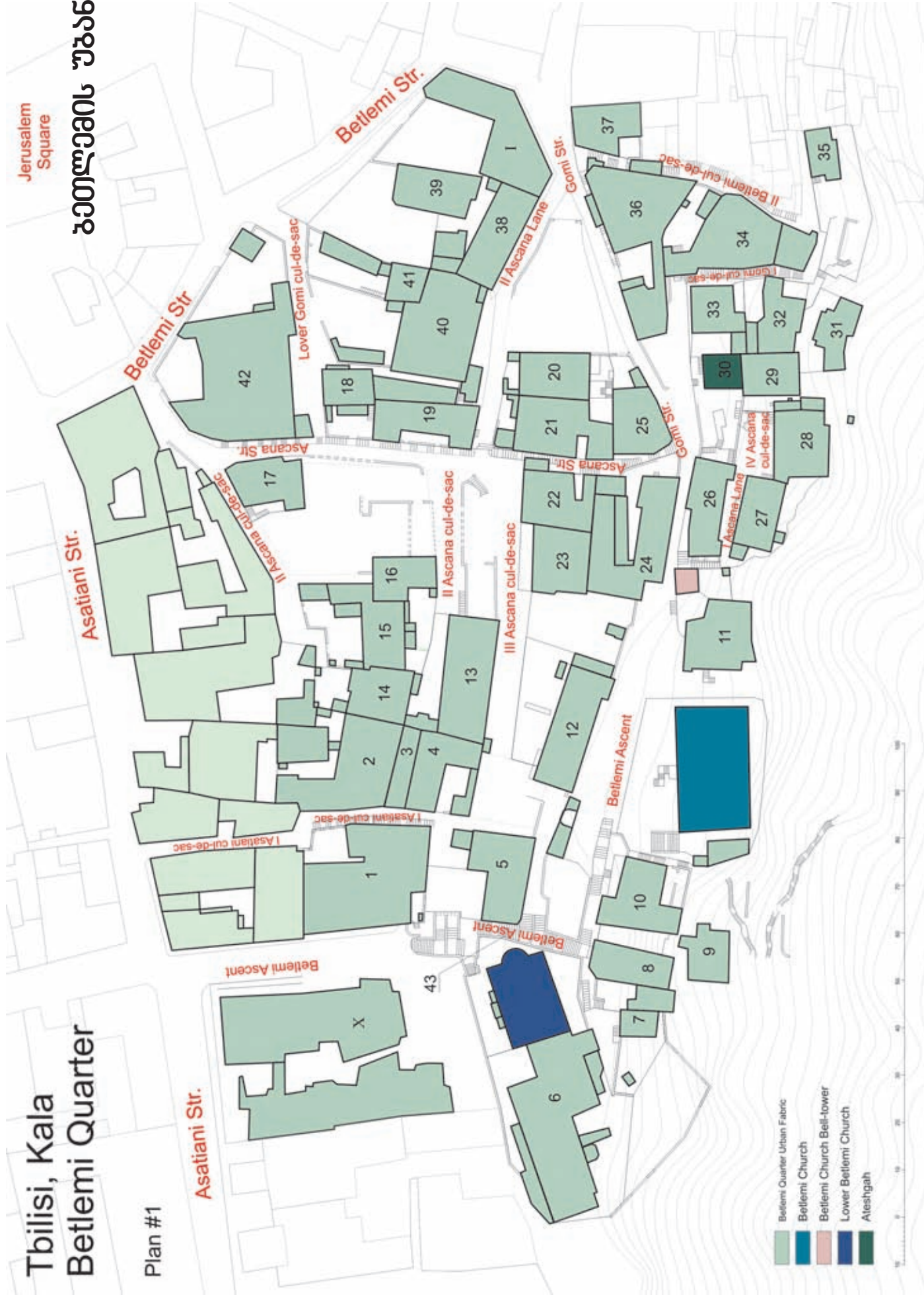

ა. ციმაკურიძე, ათეშგა (ცეცხლის ტაძარი), ტ., ზ., 1927 წ. წიგნიდან: მ. ციციშვილი, ნ. ჭოლოშვილი, თბილისი ქართველი და უცხოელი მხატვრების შემოქმედებაში, თბ., 2004, გვ. 61

A. Tsimakuridze, Ateshgah (Fair-temple), oil on canvas, 1927. from the publication: M. Tsitsishvili, N. Chogoshvili, Tbilisi in the Works of Georgian and Foreign Artists, Tb., 2004, p. 61

კეთილშობილ უკანო

Plan #1

3. ბეთლემის უბნის კვლევა

1999-2000 წლებში ბეთლემის უბნის კომპლექსური კვლევის ფარგლებში შესრულდა უბანში ყველა ისტორიული ნაგებობის (სულ 45 ობიექტი, გარდა ქვედა და ზედა ბეთლემის ეკლესიებისა და სამრეკლოსი) და მთლიანად უბნის (2,4 ჰა.) არქიტექტურულ-არქეოლოგიური აზომვითი სამუშაოები და მათი დეტალური ფოტო-ფიქსაცია. შედარებითი ანალიზისთვის მოძიებული იქნა ადრე შესრულებული გრაფიკული დოკუმენტაცია, მათ შორის უკვე დანგრეული ისტორიული ნაგებობებისა.

სახელოვნებამცოდნეო კვლევისას გაანალიზდა ბეთლემის უბნის ადგილი შუა საუკუნეების თბილისში, მისი ქალაქგეგმარებითი თავისებურება და საწყისები, ისტორიული კონტექსტი, მიკროუბნის ტოპონიმიკის ისტორია და განვითარება, ურბანული ქსოვილის მორფოლოგია და ავთენტურობა, ნაგებობათა ტიპოლოგია და მხატვრულ-სტილისტური მახასიათებლები, უბნის მოსახლეობის სოციალური და ეროვნული შემადგენლობის ისტორია. უბნის ავთენტურობის შეფასებაში გამოყენებული იქნა უაღრესად მდიდარი გრაფიკული და ისტორიული ფოტო-მასალა.

კვლევამ აჩვენა, რომ ბეთლემის კლდისუბანში გვიანი შუა საუკუნეების ქალაქი მოსალოდნელზე მეტი მოცულობით არის გადარჩენილი, როგორც ურბანულ, ისე არქიტექტურულ ნაწილში. უბნისთვის დამახასიათებელი სხვადასხვა დროის (XVII–XVIII სს.) ტერასების, საყრდენი კედლების და ქუჩა-კიბეების სიმრავლე და მრავალფეროვნება ადრევე ჩამოყალიბებული ტერასულ-ბანიანი ქალაქგეგმარებითი სტრუქტურის მნიშვნელოვანი ნაწილის დაცულობაზე მიუთითებს, საიდანაც დღეს მთლიანად გამქრალი მხოლოდ ბანია.

ბეთლემის კლდისუბანში ეკლესიებსა, სამრეკლოს, სამონასტრო შენობასა და ათეშგასთან ერთად, განაშენიანების ზედა ორი ტერასის მთელ სიგრძეზე, XIX ს-ის I და II ნახევრის სახლების ქვედა (მინისქვეშა, ან მინისზედა სარდაფულ) სართულებზე შენარჩუნებულია XVII–XVIII საუკუნეების სადგომების ერთიანი ნიშა, რაც ძველი ქალაქის ჭრილს წარმოგვიდგენს ქვედა სართულის დონეზე.

კვლევის პროცესში გამოვლინდა ასევე, სრული მოცულობით შემონახული XVIII ს-ის სახლები – ასკანის ქუჩა №11-ის ქვედა მკლავი, ბეთლემის აღმართი №5 და №16ბ.

მოსახლეობის სოციალურ-ქალაქმშენებლობითი გამოკვლევის მიზნით დამუშავდა სპეციალური კითხვარი და გავრცელდა, როგორც უშუალოდ ბეთლემის უბნის მოსახლეობაში, ასევე, მის მომიჯნავე დასახლებაში. გამოკითხვამ მოიცვა ოჯახის რამდენიმე თაობა, რათა რაც შეიძლება ფართო სპექტრის მონაცემები დამუშავებულიყო. კითხვარი მოწოდებული იყო გამოეცლინა მოსახლეობის დამოკიდებულება უბნისადმი, მათი აზრი უბნის განვითარების პერსპექტივებზე, მათი მზადყოფნა სხვა და სხვა აქტივობებისათვის ახალ რეალობაში, უბნის სამეზობლო ურთიერთობები, მათი დამოკიდებულება ახალმშენებლობების მიმართ, დასაქმებულობა და ა.შ.

კვლევის შედეგები მეტად საინტერესო იყო; მიუხედავად იმისა, რომ მოსახლეობის უმრავლესობა უარყოფითად აფასებდა თავიანთი საცხოვრებლის მდგომარეობას და არ ჰქონდათ საშუალება მისი დამოუკიდებლად შეკეთებისა, გამოკითხულთა 93%-ს მოსწონ-

3. BETLEMI QUARTER STUDY

In 1999-2000 multi-disciplinary study of the Betlemi Quarter was undertaken. Comprehensive measured survey drawings were prepared for all historic buildings (total, 45 sites, excluding Betlemi upper and lower churches and upper church bell-tower) and entire operational area (2.4 ha). Archival studies were carried out to collect extant graphical and photo documentation on the sites, including data on the demolished historic buildings, which was used for the comparative analysis. Full photo recording of the sites and operational area was made.

Art historical study of the Quarter comprised analysis of the place Betlemi Quarter occupied within the medieval city, origins and peculiarities of the Betlemi Quarter urban development, historical context, development of the Quarter toponymy, morphology and authenticity of the urban fabric, typology and stylistic characteristics of the buildings, history of the local community social and ethnic composition. Evaluation of the Quarter authenticity was based on the extremely rich graphical and historic photo-material.

Most important was that the comprehensive study had proved that late medieval city was preserved in Betlemi Quarter in a larger scale than was expected, both in terms of urban planning and urban fabric: abundance and diversity of the terraces, supporting walls and street-stairs of varied chronology (17th-18th cc.), characteristic of the Quarter, indicate to the fact that considerable part of the terraced and flat roofed urban settlement, formed in the previous centuries, had survived to our days; only the flat roofing is totally lost. Apart from the churches, a bell-tower, a monastery building and Ateshgah, along the entire length of the two upper terraces, a sequence of the 17th-18th cc. compartments is preserved on the lower floors (basement, or ground floor) of the houses altered in the 19th c.; that is why, late medieval city is presented on the lower section level of the urban

ბეთლემის ქუჩა-კიბე. 1906-07 წწ. © საქართველოს ეროვნული მუზეუმი
Betlemi Street-stair. 1906-07. © Georgian National Museum

თბილისი ~ კლდისუბანი, ბეთლემის ქუჩაშია ატუფა
საცხოვრებელი სახლი, გომის ქ. №5/12

ფასადი

აივნის დეტალი 1:10

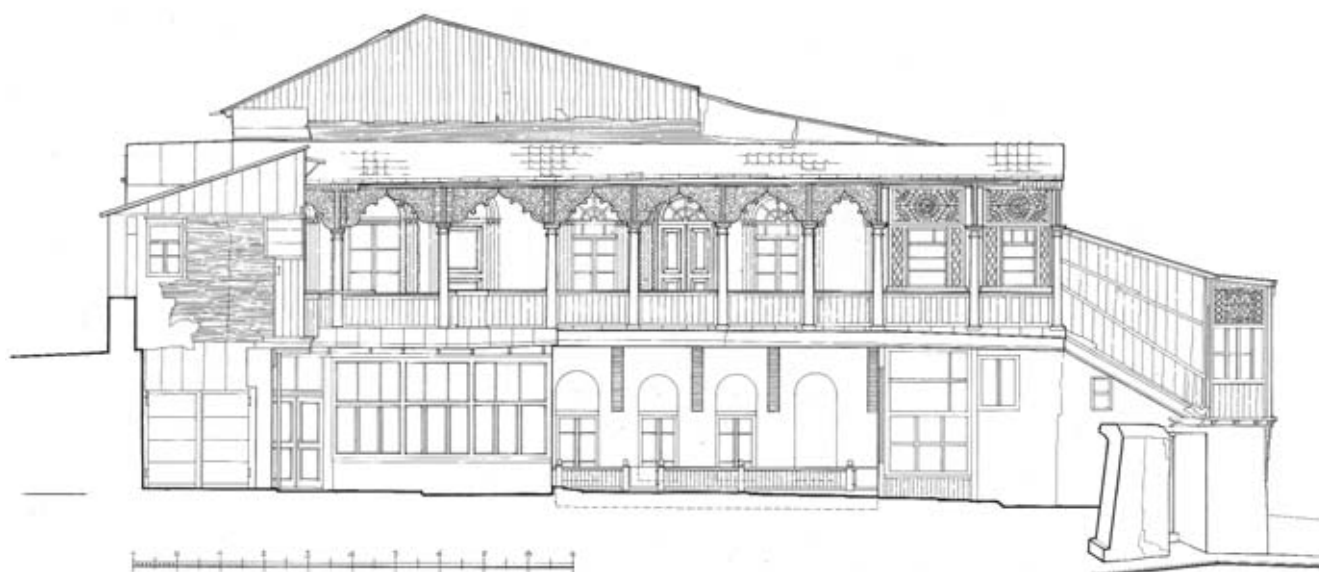
მ. 1:20

გომის ქ. №5/12, დასავლეთი ფასადი, ანაზომი, 2000 წ. ICOMOS საქართველო
5/12 Gomi Street, Western elevation, measured drawing, 2000. ICOMOS Georgia

თბილისი ~ კლდისუბანი, ბეთლემის ქუჩაშია ატუფა
საცხოვრებელი სახლი, ბეთლემის ქ. №3

ბეთლემის ქ. №3, აღმოსავლეთი ფასადი, ანაზომი, 2000 წ.

ბეთლემის ქ. №3, აღმოსავლეთი ფასადი, ანაზომი, 2000 წ. ICOMOS საქართველო
3, Betlemi Street, Eastern elevation, measured drawing, 2000. ICOMOS Georgia

და თავისი უბანი მისი გამორჩეული ისტორიული გარემოს, საკულტო ნაგებობების სიმრავლისა თუ სინყნარისა და სუფთა ჰაერის გამო. გამოჩნდა, რომ მოსახლეობის უმრავლესობა ვერ ხედავდა კავშირს უბნის მომავალ განვითარებასა და საკუთარ კეთილდღეობას შორის, რაც ადასტურებდა მათ პესიმიზმსა და პასიურობას მონაწილეობა მიეღოთ უბნის განვითარების პროცესში, არასაკმარისი იყო მათი გათვითცნობიერება საკუთარი საცხოვრებლის ძეგლთა დაცვითი სტატუსის შესახებ და მიუხედავად იმისა, რომ მოსწონდა უბანი საცხოვრებელი პირობების გაუმჯობესების სურვილის გამო უმრავლესობა მაინც თანახმა იქნებოდა უბნიდან გადასულიყო. უბანში დარჩენის უალტერნატივობას მხოლოდ გამოკითხულთა 40% ადასტურებდა. კვლევამ აჩვენა, რომ იმ დროისათვის უბნელთა მხოლოდ 22% მუშაობდა პროფესიით, 69%-ს კი უწევდა დროებით შემთხვევით სამუშაოზე მუშაობა, ხოლო უბნის 20% დროებით უმუშევარი იყო. იმის გათვალისწინებით, რომ ამას ემატებოდა: სტუდენტი, მოსწავლე (გამოკ. 9%), დიასახლისი (გამოკ. 25%), პენსიონერი (გამოკ. 17%) ჯამში გამოდიოდა რომ მოსახლეობის დაახლოებით 70% თითქმის უსახსრო იყო.

ნაგებობათა საინჟინრო-ტექნიკური მდგომარეობის შეფასებისას შესწავლილ იქნა როგორც შენობების ფიზიკური მდგომარეობა და უბნის ინფრასტრუქტურა, ასევე მშენებლობისა და უბნის სადარეწაფო სისტემის მონეობის ტრადიციული მეთოდი. კვლევამ გამოავლინა, რომ გარდა ხანდაზმულობისა და მოუწვლულობისა, ნაგებობათა და ინფრასტრუქტურის დაზიანება ხშირად არაადეკვატური გადაკეთებებისა და შეკეთებების ბრალიც იყო. გამოიკვეთა 3 ძირითადი ტიპის დაზიანებათა მქონე შენობების ჯგუფი: რომლებსაც დაშლა და ხელახლა აშენება ესაჭიროებოდა; ასევე ისეთი შენობები, რომლებსაც კონსტრუქციული ელემენტების ნაწილობრივი აღდგენა ესაჭიროებოდათ; ხოლო მესამე ჯგუფის ნაგებობებს ტიპური შეკეთება სჭირდებოდა (რაც არ შეცვლიდა მათ კონსტრუქციებს) როგორცაა: აივნებისა და კიბეების აღდგენა, სახურავების მონესრიგება, დაზიანებული ელემენტების შეცვლა და ა.შ.

fabric. The study had also revealed fully preserved 18th c. houses - lower wing of 11, Askana street, 5 and 16 b, Betlemi ascent.

A special questionnaire was elaborated for the conduction of the sociological survey of the Betlemi Quarter, which was distributed not only within the Quarter community, but also its immediate neighbourhood. In order to collect and analyse possibly wide spectrum of data, questionnaire survey covered several generations in a family. The questionnaire was aimed to reveal attitude of the community towards the Quarter, degree of their attachment to it, community's vision of the Quarter development perspectives, readiness of the community to be involved in diverse activities, neighbourhood relations within the Quarter in new reality, attitude of the community towards to new construction activities, community employment status, etc.

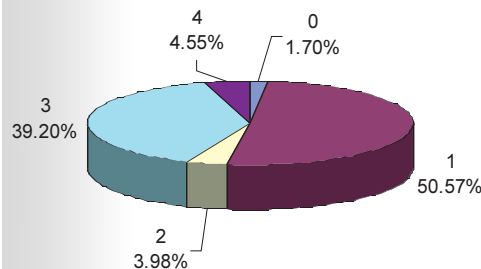
Results of the sociological survey proved most interesting. Although conditions of the dwellings were considered negative by the major part of the community and they could not afford their repairs independently, still 93% of the questioned liked their Quarter, due to its distinguished historic environment, abundance of the religious structures, tranquillity and fresh air. Besides, it became clear that majority of the residents could not see links between the future development of the Quarter and their own welfare, which explained their pessimism and passiveness in the participation in the Quarter development processes. Community awareness of the protection status of their dwellings was quite insufficient and although the residents liked their Quarter, majority would have agreed to move to some other parts of the city, in order to improve their living conditions; only 40% of the questioned stated that they would never leave the Quarter and this was the core community group, which was later actively involved in the Betlemi Quarter revitalisation process. Survey had also shown that at that time only 22% of the respondents were employed by profession, while 69% had to take odd jobs and 20% was temporarily unemployed. Taking into consideration other categories, such as students and pupils (9% of the questioned), housewives (25% of the questioned), pensioners (17% of the questioned), on the whole, it appeared that approximately 70% of the residents were socially vulnerable.

რა მდგომარეობაშია თქვენი სახლი?

0. არ უპასუხეს
1. სახლი საჭიროებს ძირეულ შეკეთებას
2. სახლი კარგ ფიზიკურ მდგომარეობაშია
3. სახლი ავარიულ მდგომარეობაშია
4. სხვა

What is the physical state of your house?

0. No answer
1. The house needs basic repairs
2. The house is in a good state
3. The house is severely damaged
4. Other

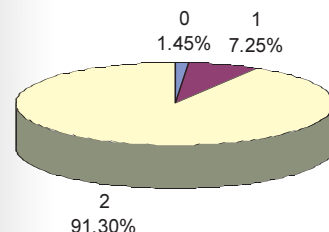

შეგიძლიათ თუ არა თვენი სახსრებით თქვენი სახლის, ბინის მოწესრიგება, გარემონტება?

0. არ უპასუხეს
1. შემიძლია
2. არ შემიძლია

Can you afford repairs of your house, flat?

0. No answer
1. Positive
2. Negative

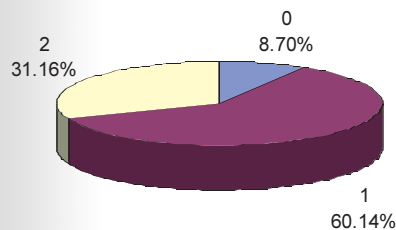

გაქვთ თუ არა სურვილი რაიმე "თქვენი საქმის" წამოწყებისა?

0. არ უპასუხეს
1. მაქვს
2. არ მაქვს

Do you have a desire to start "your own business"?

0. No answer
1. Positive
2. Negative

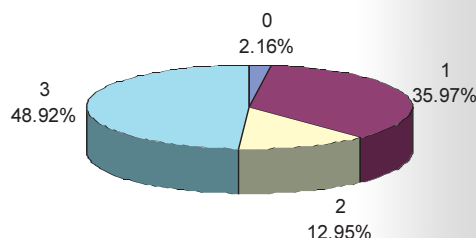

უკავშირებთ თუ არა თქვენს და თქვენი ოჯახის წინსვლას და ფინანსურ კეთილდღეობას თქვენი უბნის განვითარებას?

0. არ უპასუხეს
1. უკავშირებ
2. არ უკავშირებ
3. არ ვიცი რა კავშირი შეიძლება იყოს

Do you link improvement and financial welfare of your family with the development of your quarter?

0. No answer
1. Positive
2. Negative
3. I do not know, what a connection can there be

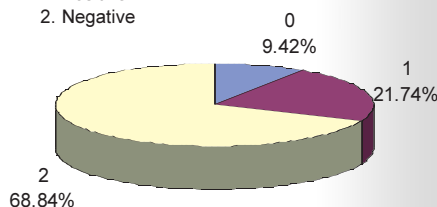

მუშაობთ თუ არა თქვენი პროფესიით?

0. არ უპასუხეს
1. დიახ
2. არა

Are you employed by your profession?

0. No answer
1. Positive
2. Negative

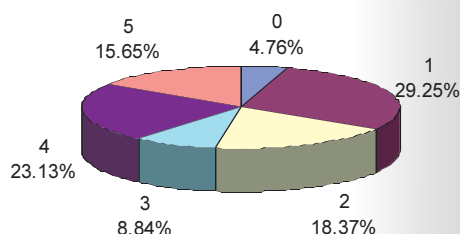

თქვენი ამჟამინდელი საქმიანობა?

0. არ უპასუხეს
1. რა განხრით მუშაობთ
2. დროებით უმუშევარი
3. სტუდენტი, მოსწავლე
4. დიასახლისი
5. პენსიონერი

Your present occupation

0. No answer
1. Sphere of activity
2. Temporarily unemployed
3. Student
4. Housewife
5. Pensioner

სოციოლოგიური კვლევის შედეგები, 2000 წ.
Results of Sociological Study, 2000.

მთელი უბნის ზოგად პრიორიტეტად განისაზღვრა – ნაგებობებზე ყველა ტიპის წყლების მოშორება, საკანალიზაციო სისტემის ჰერმეტიზაციის აღდგენა, ატმოსფერული ნალექის – წვიმის წყლის რეგულირება და ორგანიზებული გადაყვანა.

ბეთლემის უბნის კვლევა უწყვეტი პროცესია, ყოველი სარესტავრაციო სამუშაო უკვე დაგროვილი ცოდნის გაღმავების საშუალებას იძლევა და, შესაბამისად, დაგროვილ ინფორმაციას ავსებს. 2004 წელს ჩატარებული კვლევების საფუძველზე დამუშავდა ბეთლემის უბნის კონსერვაციის გეგმა – ჩარევის სახელმძღვანელო პრინციპები. ეს დოკუმენტი შეიცავს დეტალურ ინფორმაციას (ტექსტუალურს, გრაფიკულს, ფოტოს,) უბნის დასაცავ ფასეულობათა შესახებ. მასში შევიდა უბნის 28 თემატური გეგმა და ცალკეული ნაგებობების საინფორმაციო ბაზა. დოკუმენტი ასევე განსაზღვრავს უბანში დასაშვები და სასურველი ჩარევების ლონისძიებებსა და მეთოდოლოგიას. იმ მიზნით, რომ ბეთლემის უბნის კონსერვაციის გეგმა ფართო საზოგადოებისთვის ხელმისაწვდომი ყოფილიყო, დამუშავდა მისი ელექტრონული ვერსია, რომელიც განთავსდა პროექტის ვებ გვერდზე – www.icomos.org.ge/betlemi.

2005 წელს ბეთლემის კონსერვაციის გეგმა საქართველოს კულტურის, ძეგლთა დაცვისა და სპორტის სამინისტროს მიერ დამტკიცებული იქნა, როგორც უბანში ახალმშენებლობების, რესტავრაციის კონსერვაციისა და სხვა ტიპის ჩარევების სახელმძღვანელო დოკუმენტი (№3/76; 2005.01.03).

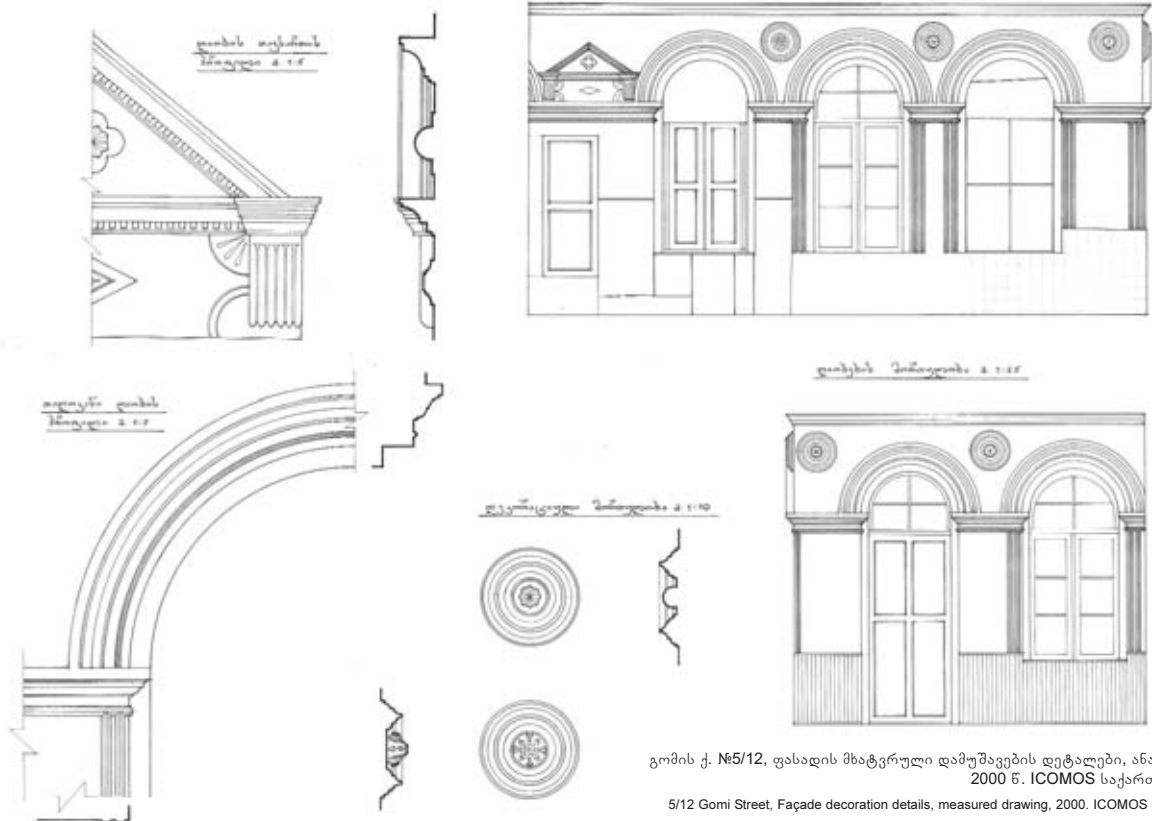
Engineering survey of the Betlemi Quarter comprised assessment of the structural stability of the individual buildings and the infrastructure, as well as study of the traditional buildings techniques and drainage system. Survey had revealed that, apart from the old age and lack of maintenance, damage of infrastructure was often caused by the inadequate interventions and alterations. According to the level of damages, 3 groups were identified: 1. houses liable to rebuilding; 2. houses requiring stabilisation of the structural framework and reinforcement of the foundations; 3. houses needing repairs and restoration of architectural elements. Water protection measures were identified as the highest priority for the entire Quarter.

Betlemi Quarter study is a continuous process; each restoration activity deepens gained knowledge and, respectively, enriches accumulated information. Based on the study carried out in 2004, Betlemi Quarter Conservation Plan - Intervention Guidelines was elaborated. This document contains a detailed information (textual, graphical, photo) on the values to be preserved within the Quarter and its state of conservation, including 28 thematic maps and a database of the individual sites. Apart from this, Conservation Plan identifies acceptable and desirable interventions in the Quarter and their methodology. In order to ensure wide public accessibility of the document, its electronic version was prepared and uploaded on the website of the Betlemi Quarter Revitalisation Programme - www.icomos.org.ge/betlemi. In 2005, Betlemi Quarter Conservation Plan - Intervention Guidelines was approved by the Ministry of Culture, Monuments Protection and Sport of Georgia (N3/76;2005.01.03.) as a guideline for new construction activities, restoration, conservation and other interventions in the Betlemi Quarter.

ბეთლემის უბნის კვლევა, სავსელ სამუშაოები, 2000.
Betlemi Quarter Study. Field works, 2000.

თბილისი - კლდისუბანი, ზეიდულის შენობის ფეხი
სკანდინავიის სტილი, გზის ქ. 5/12

გომის ქ. №5/12, ფასადის მხატვრული დამუშავების დეტალები, ანაზომი, 2000 წ. ICOMOS საქართველო
5/12 Gomi Street, Façade decoration details, measured drawing, 2000. ICOMOS Georgia

თბილისი - კლდისუბანი, ზეიდულის შენობის ფეხი
სკანდინავიის სტილი, გზის ქ. 5/12

გომის ქ. №5/12, კრილი კიბეზე, ანაზომი, 2000 წ. ICOMOS საქართველო
5/12 Gomi Street, Cross section on staircase, measured drawing, 2000. ICOMOS Georgia

ასკანის ქ. № 11, რესტავრაციამდე, 2002 წ.
11, Askana Street, before restoration, 2002

ასკანის ქ. № 11, რესტავრაციის შემდეგ, 2005 წ.
11, Askana Street, after restoration, 2005

4. დაგეგმვა

პროგრამის ფარგლებში ჩატარებულმა კვლევამ გამოკვეთა ბეთლემის უბნის კონსერვაციის მდგომარეობის ურთიერთმომართება ადგილობრივი თემის სოციალურ-ეკონომიკურ პრობლემებთან. ამავე დროს, ამ სამუშაო ნათლად აჩვენა ბეთლემის უბნის გამორჩეული ისტორიულ-მხატვრული ღირებულების პოტენციური ადგილობრივი თემის ეკონომიკური მდგომარეობის განვითარებისთვის. შესაბამისად, დადგინდა უბნის რეაბილიტაციის დაგეგმვისთვის ის პრიორიტეტული მიმართულებანი, რომლებსაც უნდა უზრუნველყო პროგრამის შესრულებადობა და სიცოცხლისუნარიანობა.

პროგრამის უმნიშვნელოვანესი ეტაპი იყო ბეთლემის უბნის რევიტალიზაციის მრავალდისციპლინარული დაგეგმვის პროცესი. მოწვეულ სოციოლოგთან, იურისტთან, ეკონომისტთან და ურბანისტთან ერთად, საპროექტო ჯგუფმა ჩამოაყალიბა უბნის განვითარების გრძელვადიანი პრიორიტეტები.

გადაწყდა, რომ პროგრამას, ადგილობრივ თემზე ორიენტირებული ხასიათი ჰქონოდა; საერთაშორისოდ აღიარებული მეთოდოლოგიის გარდა, ამას ისიც განაპირობებდა, რომ იმ დროს, ძველი ქალაქის მართვის სისტემა ფაქტურად არ არსებობდა. შესაბამისად, ერთი მიკრო-უბნის რეაბილიტაციის პროცესის წამოსაწყებად ინიციატივა ქვემოდან – სათემო ორგანიზაციიდან, ერთადერთი გზა იყო. აღსანიშნავია, რომ 2001 წ-ს UNESCO მსოფლიო მემკვიდრეობის კომიტეტმა აღიარა თბილისის გამორჩეული ზოგადსაკაცობრიო ღირებულება, მაგრამ მიუხედავად ამისა, თბილისის ისტორიული ნაწილის შეტანა მსოფლიო მემკვიდრეობის ნუსხაში გადავადდა, შემდეგი რეკომენდაციების შესრულებამდე: “შეიქმნას ადეკვატური საკანონმდებლო გარემო, მართვის სტრუქტურა და ძეგლის რეაბილიტაციის, რესტავრაციისა და ნომინირებულ არეალში ცვლილებებზე კონტროლის აუცილებელი სახელმძღვანელო პრინციპები” (WHC – 01/CONF.207/INF.3).

დამუშავდა ბეთლემის უბნის რეაბილიტაციის პროექტის მართვის ადგილობრივი სააგენტოს მოდელი, მისი წესდება, მიზნები და სამოქმედო არეალი.

ამავე ეტაპზე შესრულდა რესტავრაციის პროექტები 14 ისტორიული ნაგებობისთვის, წყალმომარაგების, საკანალიზაციო და სადრენაჟო სისტემების რეაბილიტაციის ესკიზური პროექტი.

ბეთლემის უბნის კონსერვაციის გეგმაზე დაყრდნობით, მომზადდა საბაზისო მასალა უბნის ქალაქგეგმარებითი მართვის დოკუმენტისთვის. ეს მასალა მომავალში შეიძლება ინტეგრირებულ იქნას ძველი ქალაქის რეგულირების გეგმაში, რაც, ჯერჯერობით, არ არის დამუშავებული ძველი თბილისისთვის. ამდენად, ბეთლემის უბნის ქალაქგეგმარებითი მართვის შემუშავებულ დოკუმენტს კანონის ძალა არ აქვს. მზიუხედავად ამისა, ზოგჯერ, ქ. თბილისის არქიტექტურის სამსახურის გაერთიანებული სამეცნიერო-მეთოდური კომისია, გადაწყვეტილების მიღების პროცესში, ითვალისწინებს მასში მოცემულ ნორმებს. შესაბამისად, ამ დოკუმენტმა დადებითი როლი ითამაშა ბეთლემის უბნის განვითარების მართვაში, რაც კიდევ ერთხელ ხაზს უსვამს, რამდენად მნიშვნელოვანია ძველი ქალაქის რეგულირების გეგმის არსებობა ისტორიული ქალაქის დაცვისა და სწორი განვითარებისთვის.

დამუშავდა წინადადებები ბეთლემის უბნის ეკონომიკური განვითარებისთვის, რაც, ბეთლემის უბნის

4. PLANNING

Studies and in-depth analysis undertaken within the Betlemi Quarter Revitalisation Programme had identified priority disciplines and directions of the Programme planning. Exact identification and understanding of the problems made it possible to integrate heritage values and needs to the sustainable development and needs of the local community.

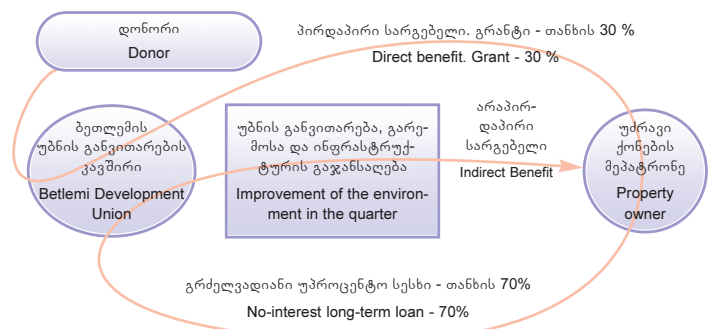
Multidisciplinary planning process was a crucial stage in the Betlemi Quarter Revitalisation Programme development. Together with the invited sociologist, lawyer, economist and urban planner, the Project Team had defined long-term priorities of the Betlemi Quarter development. It was decided that the Programme would be distinctly local community oriented. Apart from the internationally recognised methodology, community-based project was the only solution to carry out a sustainable rehabilitation project within the extremely weak Old City management system existing at that time. It should be noted that in 2001, Tbilisi Historic District was deferred from the inclusion on the UNESCO World Heritage List, "subject to the establishment of adequate legal framework, management structures and guidelines for the rehabilitation and restoration and control of Change in the proposed nominated area" (ref: WHC - 01/CONF.207/INF.3).

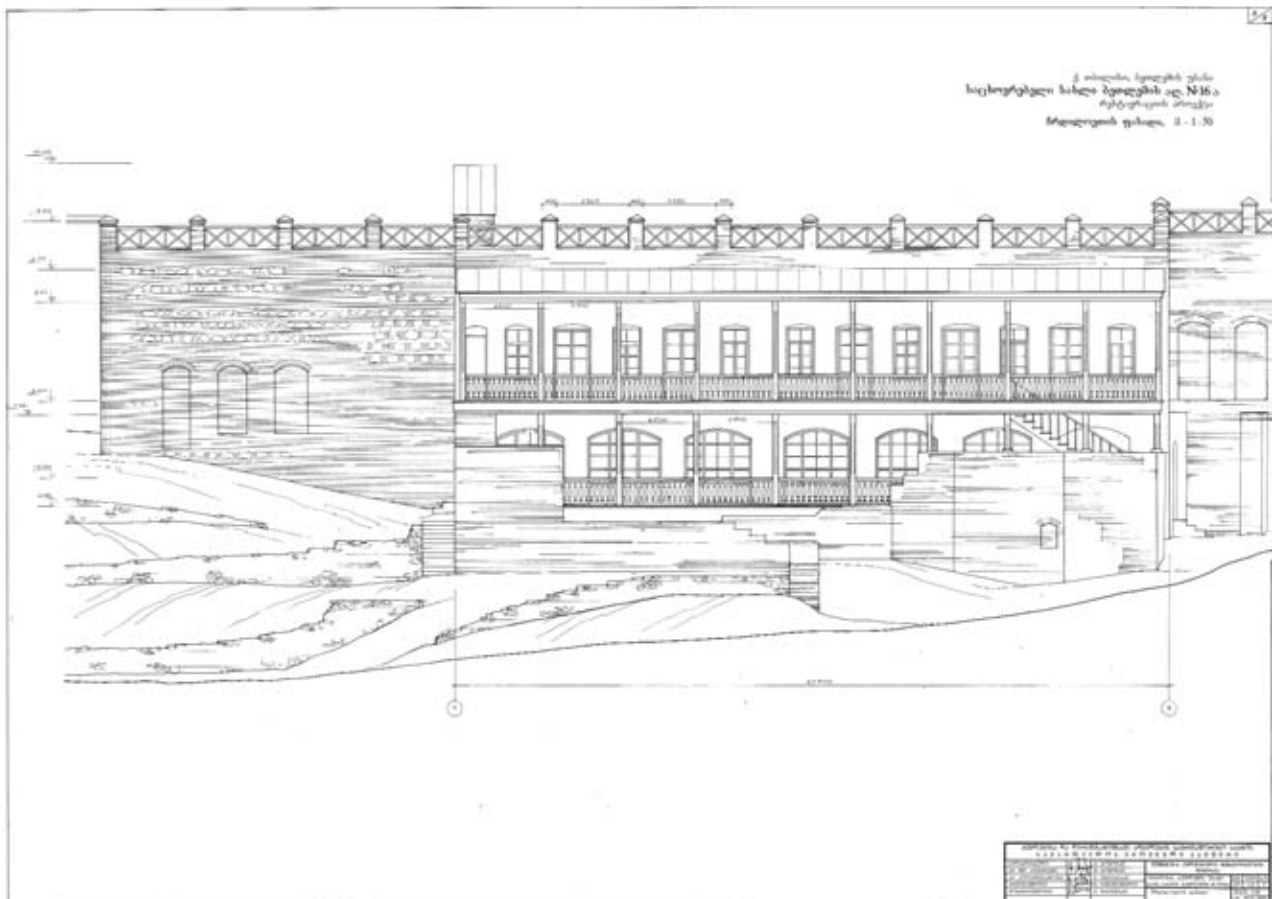
Model of the Local Management Agency, its statute, goals and scope of activities was elaborated.

On the same stage, Restoration Plans for 14 historic sites, proposal for the rehabilitation of the water supply, sewage and drainage systems were made.

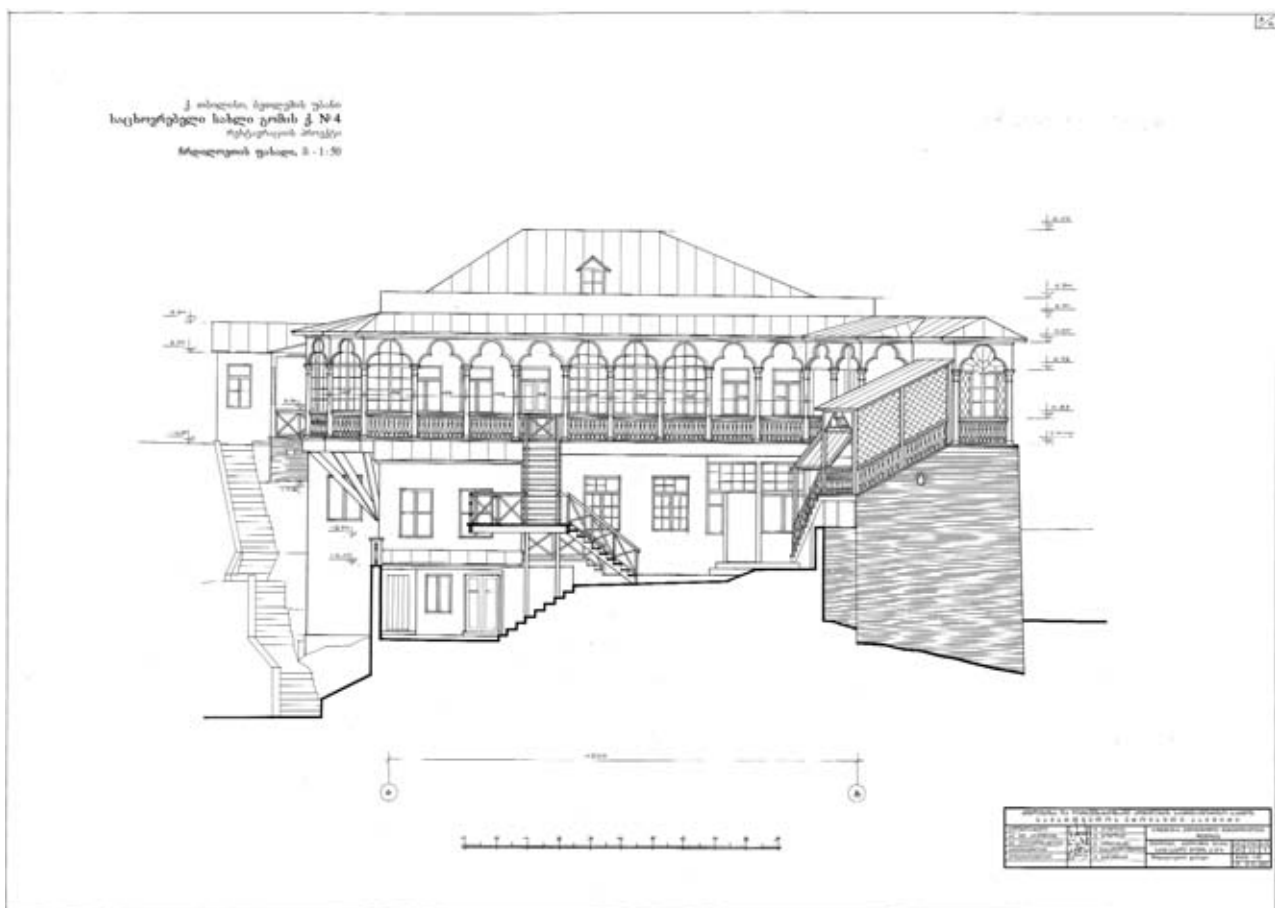
Based on the Betlemi Quarter Conservation Plan, Guidelines for the Elaboration of the City Planning Regulations for Betlemi Quarter were prepared. In future, this material can be integrated into the Old Tbilisi Regulation Plan, which is not yet elaborated for the Tbilisi Historic District. Although prepared Guidelines is not validated, still, in certain cases, Joint Scientific-Methodological Commission of the Tbilisi Architectural Services takes into account its stipulations in the decision making process. Respectively, this document has played a positive role in the Betlemi Quarter development management, which once again proves crucial significance of the Regulation Plan for the protection and adequate development of the Old City.

Proposals for the economic development of the Betlemi Quarter were also prepared, which, apart from the development and

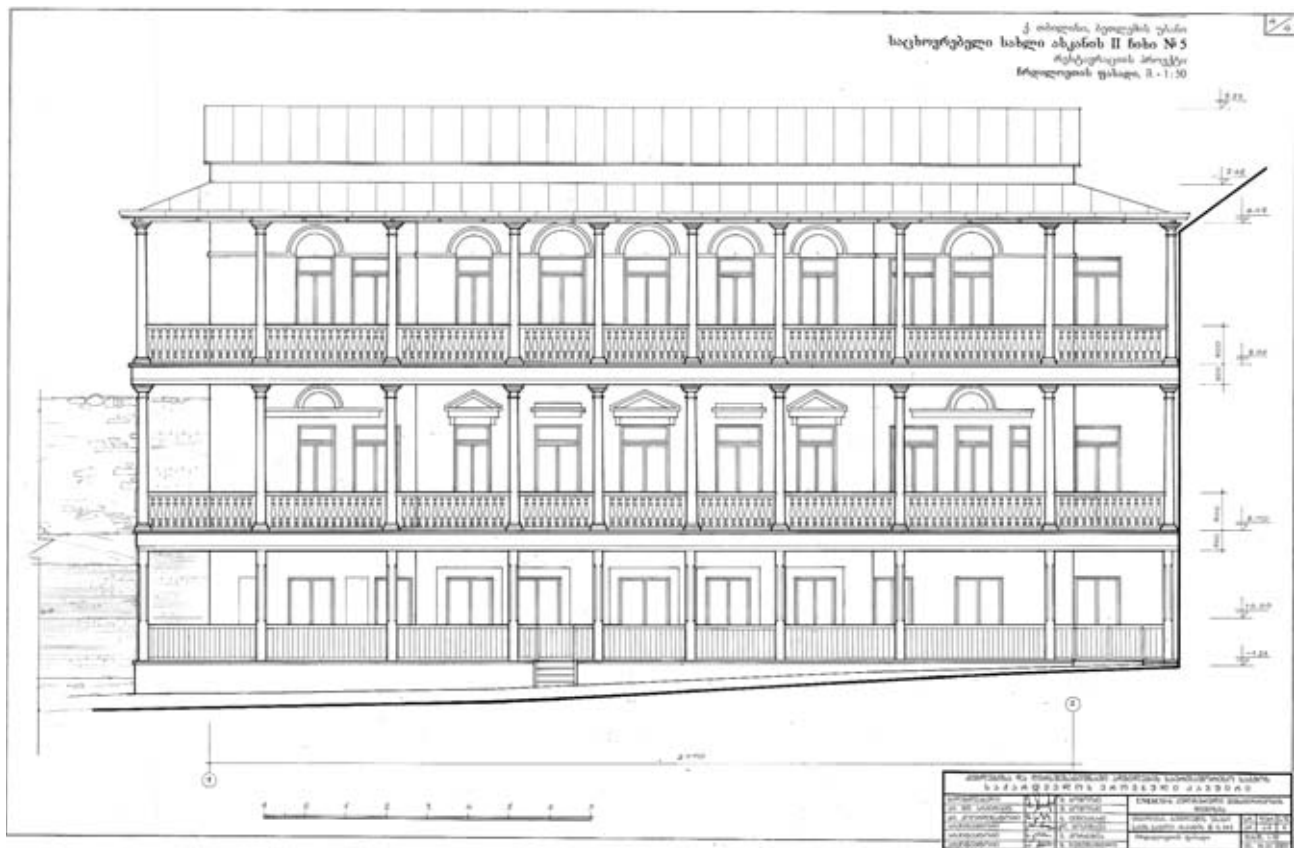

ბეთლემის აღმართი № 16ა, რესტავრაციის პროექტი, 2004 წ. ICOMOS საქართველო.
16A, Betlemi ascent, Restoration plan, 2004. ICOMOS Georgia

გომის ქ. № 4, რესტავრაციის პროექტი, 2004 წ. ICOMOS საქართველო
4, Gomi Street, Restoration plan, 2004. ICOMOS Georgia

ასკანის II ნიში № 5, რესტავრაციის პროექტი, 2004 წ. ICOMOS საქართველო
5, Askana II cul-de-sac, restoration plan, 2004. ICOMOS Georgia

ასკანის I ნიში № 4, რესტავრაცია-ადაპტაციის პროექტი, 2004 წ. ICOMOS საქართველო
4, Askana I cul-de-sac, restoration plan, 2004. ICOMOS Georgia

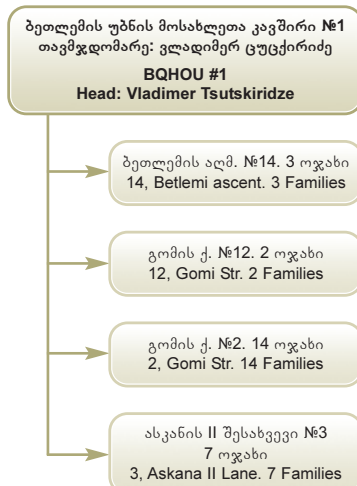
ბეთლემის ქუჩა № 3, სადარბაზოსა და აივნების რესტავრაციამდე, 2003 წ.
3, Betlemi Street, before the restoration of entrance and balconies, 2003

ბეთლემის ქუჩა № 3, სადარბაზოსა და აივნების რესტავრაციის შემდეგ, 2005 წ.
3, Betlemi Street, after the restoration of entrance and balconies, 2005

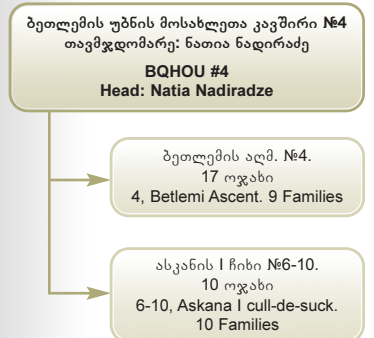
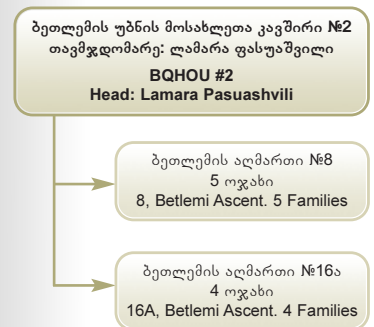
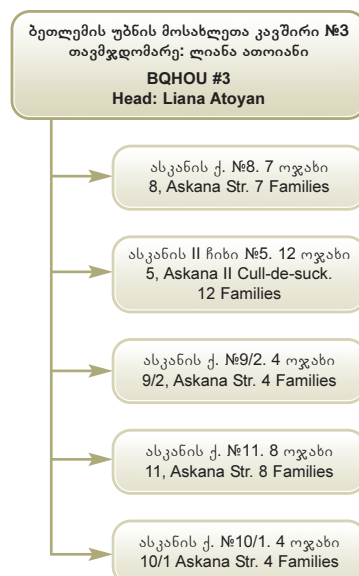
ტურისტული პოტენციალის განვითარება-გაზრდის პარალელურად, ითვალისწინებს უბანში რამდენიმე ისტორიული ნაგებობის, რესტავრაცია-ადაპტაციის გზით, ოჯახური ბიზნესის განვითარებას. ამ მიზნით შეირჩა 3 ობიექტი და მომზადდა შესაბამისი ეკონომიკური დასაბუთება, მათი სასტუმრო-სახლად და საცხოვრებლად ადაპტაციისთვის. დაიგეგმა, რომ ამ პროექტების განსახორციელებლად, ადგილობრივი მართვის სააგენტო მოიზიდავდა ფონდებს, რომელთა ნაწილი ოჯახს გადაეცემოდა გრანტის სახით, ნაწილი კი, როგორც გრძელვადიანი უპროცენტო სესხი, ისე სააგენტოს დაუბრუნდებოდა შემდგომი განვითარებისთვის.

საბოლოოდ შეიქმნა უბნის რევიტალიზაციის კომპლექსური გეგმა, რომელიც, განსაზღვრავს რეაბილიტაციის პრიორიტეტულ მიმართულებებს (უბნის ტურისტული პოტენციალის განვითარება, ისტორიული გარემოს გაჯანსაღება-რეაბილიტაცია, ისტორიული სახლების კონსერვაცია, კონსერვაციის სტანდარტების დახვეწა) და მოიცავს ამ მიმართულებების პილოტურ პროექტებს (ტურისტული მარშრუტის დაფუძნება, სიანფორმაციო ცენტრის მოწყობა, ისტორიული საყრდენი კედლების და ქუჩა-კიბეების რესტავრაცია, "თბილისური სახლის" დაფუძნება, ხის კონსერვაციის სემინარების ჩატარება, პროექტი – შეიცანი წარსული, ათეშგას რეაბილიტაცია და ა.შ.). ბეთლემის უბნის რევიტალიზაციის მენეჯმენტის გეგმა (2005-2010) კი განსაზღვრავს პროგრამის განხორციელების მეთოდებს, ხერხებს, დაფინანსების წყაროებს და მართვის სტრუქტურას, რომელიც ეფუძნება ადგილობრივი მართვის სააგენტოს.

enhancement of the Quarter tourist potential, also envisaged use of several historic buildings for the family-run business through restoration and adaptive re-use of premises. 3 sites were selected for these purposes and respective economic justification was provided for their re-use as a guest-house and a bakery. It was proposed that the Local Management Agency would raise funds for the implementation of these projects and one part of these funds would be provided to the families as a grant, while the rest - as a long-term no-interest loan payable back to the Agency, which would use these resources for the future development purposes.

Comprehensive Plan of the Betlemi Quarter Rehabilitation was elaborated, which, on the one hand, comprises priority directions of the rehabilitation (development of the Quarter tourist potential, rehabilitation and enhancement of the Quarter historic environment, conservation of the historic buildings, conservation standards improvement) and its pilot projects (establishment of the Tourist Route, arrangement of the Information Centre, restoration of the historic supporting walls and street-stairs, foundation of the "Tbilisian House", organisation of the wood conservation workshops, the project - "Respect the Past", rehabilitation of Ateshgah, etc.), and, on the other hand, defines methodology of the rehabilitation, Programme funding sources and management system based on the Local Management Agency. All these aspects were reflected in the Betlemi Quarter Revitalisation Management Plan (2005-2010).

თემის მობილიზაცია, 2004 წ.
Community mobilisation, 2004

ბეთლემის აღმართი № 16ბ (ბეთლემის უბნის საინფორმაციო ცენტრი), რეაბილიტაციამდე, 2004 წ.
16B, Betlemi ascent (Betlemi Quarter Information Centre), before the rehabilitation, 2004.

ბეთლემის აღმართი № 16ბ (ბეთლემის უბნის საინფორმაციო ცენტრი), რეაბილიტაციის შემდეგ, 2010 წ.
16B, Betlemi ascent (Betlemi Quarter Information Centre), after the rehabilitation, 2010.

5. მართვა

5.1 ბეთლემის უბნის თემა

ბეთლემის უბნის რევიტალიზაციის პროცესში ადგილობრივი მოსახლეობის ჩართვის მიზნით, ჩატარდა თემის მობილიზაცია – აქტიური ახსნა-განმარტებითი შეხვედრები, რომელიც მიზნად ისახავდა უბნელთა გათვითცნობიერებას, სამეზობლო ამხანაგობების შექმნას, რაც ადგილობრივი სათემო ორგანიზაციის დაფუძნების წინაპირობა უნდა გამხდარიყო.

მოსახლეობასთან შეხვედრების შედეგად ერთობლივად განისაზღვრა უბნის პრობლემები და დადგინდა თანამონაწილეთა ჯგუფები; გამოიკვეთა თემისთვის პრიორიტეტული პრობლემების ICOMOS საქართველოს პროგრამის მიზნებთან შეხების წერტილები; მოსახლეობას განემარტა ერთობლივი საქმიანობისა და თანამონაწილეობის პრინციპის არსი და მნიშვნელობა; გამოიკვეთა ლიდერთა ჯგუფები, რომელთა მეშვეობით შესაძლებელი გახდა არარეგისტრირებული კავშირების – ბინის მესაკუთრეთა კავშირების – ჩამოყალიბება.

თემის მობილიზაცია ბეთლემის უბნის რევიტალიზაციის პროგრამის ერთ-ერთი ურთულესი კომპონენტი აღმოჩნდა, რადგან მოსახლეობაში, საბჭოური გამოცდილებიდან გამომდინარე, ჯერ კიდევ საკმაოდ ძლიერია უნდობლობა კორპორატიული საქმიანობის მიმართ. თუმცა, მიუხედავად ამისა, დასახული მიზნის მიღწევაში საპროექტო ჯგუფს განვლილი წლების მანძილზე ადგილობრივ თემთან ჩამოყალიბებული ურთიერთობები დაეხმარა. შესაბამისად, 2004 წელს არსებული სამეზობლო ურთიერთობების გათვალისწინებით, ჩამოყალიბდა ბინის მესაკუთრეთა 5 არარეგისტრირებული კავშირი.

5.2 ბეთლემის უბნის განვითარების კავშირი

ბეთლემის უბნის რევიტალიზაციის პროგრამის დაგეგმვისას, მთავარი ამოცანა იყო, შექმნილიყო პროექტის მართვის ისეთი მოდელი, რომელიც უზრუნველყოფდა ადგილობრივი მოსახლეობის გააქტიურებას უბნის განვითარების პროცესში.

2005 წლის 5 თებერვალს, წევრთა კრებაზე, დაფუძნდა არასამეწარმეო იურიდიული პირი – ბეთლემის უბნის განვითარების კავშირი (ადგილობრივი სააგენტო), რომლის მიზანია ბეთლემის უბნის განვითარება კონსერვაციის გზით. ამ მიზნის მისაღწევად, კავშირი ახორციელებს:

უბნისთვის დამუშავებული განვითარების გეგმის (მათ შორის კონსერვაციის გეგმა, ტურისტული გზის განვითარება, მცირე მომსახურების კერების შექმნა და ა.შ.) შესრულების მართვაში მონაწილეობას და მონიტორინგს;

ფონდების მოპოვებას სხვადასხვა კონკრეტული პროექტებისთვის განვითარების პროგრამის ფარგლებში, თუ ახლად წამოჭრილი პრობლემის მოსაგვარებლად;

იმ პროექტების ფარგლებში, რომლებშიც კავშირი იღებს მონაწილეობას, ზრუნვას ადგილობრივი მოსახლეობის დასაქმებისათვის;

ზრუნვას უბნის მცხოვრებთა კომუნალური პრობლემების მოგვარება-ორგანიზებისათვის და, საჭიროების შემთხვევაში, ახდენს მოსახლეობის მობილიზებას;

ამყარებს ურთიერთობებს მუნიციპალიტეტთან და სახელმწიფო და საზოგადოებრივ (არასამთავრო-

5. MANAGEMENT

5.1. BETLEMI QUARTER COMMUNITY

In order to ensure local community involvement in the Betlemi Quarter revitalisation process, community mobilisation was undertaken - active explanatory meetings aimed at raising community awareness and establishment of the neighbourhood community societies, which would be a prerequisite for the establishment of the local community-based organisation.

During the meetings with the local community joint vision of the problems facing the Quarter was set up and the participant groups were identified; closer links between the pressing problems of the community and strategic objectives of the Betlemi Quarter Revitalisation Programme were outlined; local community received comprehensive information on the essence and significance of the corporative activities and participatory approach; group of Community Leaders was identified, who assisted in the establishment of the neighbourhood community societies - House Owners Unions, founded in the form of a non-registered union.

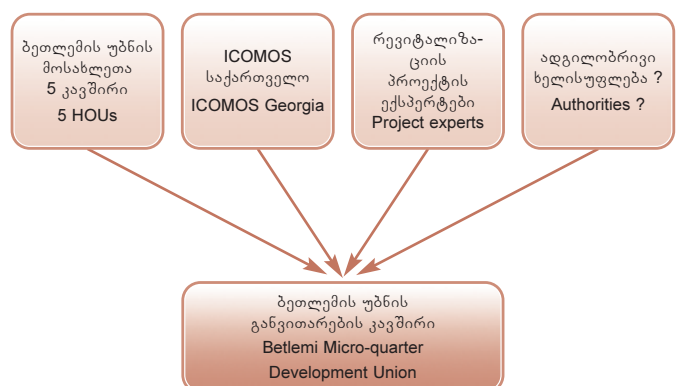
Community mobilisation proved to be one of the most complicated components of the Betlemi Quarter Revitalisation Programme, since, due to the Soviet experience, community is still highly sceptical towards the corporative activities. Nevertheless, relations with the local community established over the past years helped the Project Team to achieve the set goal. Respectively, taking into account established neighbourly relations, 5 House Owners Unions were established in Betlemi Quarter in 2004.

5.2. BETLEMI QUARTER DEVELOPMENT UNION

Main objective of the Betlemi Quarter Revitalisation Programme planning was to design such a model of the project management, which would ensure activation of the local community in the Quarter development process.

On 5 February 2005, Betlemi Quarter Development Union (local management agency) - a non-commercial legal person of the private law - was founded on its constituent assembly. The Union is aimed at the Betlemi Quarter development through conservation. In order to achieve this goal, the Union carries out following activities:

- Participation in the implementation and monitoring of the Betlemi Quarter Development Plan (including Conserva-

ბო) ორგანიზაციებთან;

ბეთლემის უბნის განვითარების კავშირის წესდების თანახმად, კავშირის დამფუძნებლები არიან: ICOMOS საქართველო, ბეთლემის უბნის რევიტალიზაციის პროექტის წამყვანი ექსპერტები და ბეთლემის უბნის მოსახლეთა 5 კავშირის გამგეობის თავმჯდომარეები, როგორც ამ მოსახლეთა კავშირში გაერთიანებული მოსახლეობის წარმომადგენლები.

კავშირის წესდება იმასაც ითვალისწინებს, რომ ბეთლემის უბნის განვითარების კავშირის წევრი შეიძლება გახდეს ადგილობრივი ხელისუფლების წარმომადგენელი ინსტიტუცია, ან თანამდებობის პირი.

უბნის მოსახლეთა კავშირებში წარმოდგენილია ბეთლემის უბნის მოსახლეობის 60% და მათგან მხოლოდ 50%-ა აქტიურად ჩართული პროგრამის განხორციელებაში. მიუხედავად ამისა, ადგილობრივ სააგენტოში ამ კავშირების წარმომადგენლობამ გამჭვირვალე გახადა რევიტალიზაციის პროგრამის ფარგლებში გადამწყვეტილების მიღების პროცესი. იმ შემთხვევებში კი, როდესაც ყველა არ ეთანხმება ამა თუ იმ გადამწყვეტილებას (და ასეთი არაერთი შემთხვევა ყოფილა), იგი მაინც მისაღებია უბნის მოსახლეობის დიდი ნაწილისთვის. ადგილობრივი სააგენტოს სტრუქტურა სრულად აძლევს საშუალებას მოსახლეობას, მონაწილეობა მიიღოს პროცესების დაგეგმვაში, მაგრამ განწყვეტილების მიღებისას, გადამწყვეტი ხმა პროექტის ექსპერტებს აქვთ. ამიტომ საპროექტო ჯგუფი მუდამ ცდილობს იყოს მოქნილი, მზადაა გონივრულ კომპრომისზე წავიდეს, რათა თავიდან აიცილოს არასასურველი დაძაბულობა მოსახლეობასთან ურთიერთობაში. ადგილობრივი სააგენტოს წესდება ასევე ითვალისწინებს მოსახლეობის ნაწილის უშუალოდ დასაქმებას სხვადასხვა სარეაბილიტაციო სამუშაოებში.

5.3 ბეთლემის უბნის საინფორმაციო ცენტრი

ბეთლემის უბნის რევიტალიზაციის პროგრამის უმნიშვნელოვანესი ეტაპი იყო ბეთლემის კლდისუბნის გულში – ბეთლემის აღმართი №16 ბ-ში ადგილობრივი სააგენტოს ოფისისა და ბეთლემის უბნის საინფორმაციო ცენტრის გახსნა. უბანში ამ ოფისის დაფუძნებით, საპროექტო ჯგუფი უბნის სრულუფლებიანი წევრი გახდა, რამაც მნიშვნელოვნად შეუწყო ხელი პროექტის სიცოცხლისუნარიანობას. ამ დღიდან, ექსპერტთა ურთიერთობამ ადგილობრივ თემთან ბუნებრივი და ყოველდღიური, მეზობლური ხასიათი მიიღო.

ბეთლემის უბნის საინფორმაციო ცენტრის გახსნა, ნორვეგიის საგარეო საქმეთა დეპარტამენტის სახელმწიფო მდივის, ბატონ პეიტელ სკოგრანდის საქართველოში ვიზიტის დროს, 10.05.2006 წ.

Opening of the Betlemi Quarter Information Centre during the visit of Mr. Kjetil Skogrand to Tbilisi, 10.05.2006.

tion Plan, tourist route development, establishment of minor service centres, etc.);

- Fund raising for diverse individual projects within the framework of the Betlemi Quarter Development Plan and for solving newly emerged problems;
- Support employment and income generation opportunities for the local community within the framework of the projects, in which the Union is involved;
- Solving of the local community problems and, if needed, community mobilisation;
- Co-operation with the Municipality and state and public (non governmental) organisations.

As stipulated by its Statute, founders of the Betlemi Quarter Development Union are: ICOMOS Georgia, 5 leading experts involved in the Betlemi Quarter Revitalisation Programme and Heads of 5 House Owners Unions, as representatives of the local community.

Betlemi Quarter Development Union Statute also envisages that the Union membership is open for the representatives of the local authorities - either institutions or officers.

House Owners Unions unite 60% of the Betlemi Quarter community and only 50% of them are actively involved in the Betlemi Quarter Revitalisation Programme implementation. Nevertheless their representation in the local management agency contributed to the transparency of the decision making process within the Programme. Even in case, when not all agree with the taken decision (and such cases are not few), the decision is still acceptable for the majority of the local community. Local management agency model ensures full participation of the community in the planning process, but the Programme experts have a decisive voice in the decision making process. That is why, the Project Team spares no efforts to be flexible, is ready for a reasonable compromise, in order to avoid undesirable tension in the relations with the community.

Apart from the participation in the decision making process, likewise important for the community is that its part is directly involved in various rehabilitation works, which is a considerable job opportunity for the residents.

5.3. BETLEMI QUARTER INFORMATION CENTRE

Opening of the Betlemi Quarter Development Union office in the core of Betlemi Quarter - 16b, Betlemi ascent - marked the most significant stage in the development of the Betlemi Quar-

ბეთლემის ოფისში ხშირი სტუმრიანობაა
Betlemi Office often hosts visitors

ბეთლემის ზედა ეკლესიის ბაქანი რეაბილიტაციამდე, 2000 წ.
Upper Betlemi Church platform before rehabilitation, 2000.

ბეთლემის ზედა ეკლესია რეაბილიტაციის შემდეგ, 2006 წ.
Upper Betlemi Church platform after rehabilitation, 2006.

საინფორმაციო ცენტრში მოეწყო უბნის საარქივო ფოტო და გრაფიკული მასალის, ასევე პროგრამის ფარგლებში შესრულებული სარეაბილიტაციო პროექტებისა და ეთნოგრაფიული მასალის გამოფენა.

საინფორმაციო ცენტრი, გარდა უბნის მოსახლეობისა, ღიაა უბნის დამთვალეობებისთვის; აქ მათ შეუძლიათ მიიღონ საბაზისო ინფორმაცია ბეთლემის უბნის ღირსშესანიშნაობებსა და ბეთლემის უბნის რევიტალიზაციის პროგრამაზე.

ისტორიული შენობა, სადაც ბეთლემის უბნის საინფორმაციო ცენტრია განთავსებული, გამორჩეულია თავისი ტიპოლოგიით. ნაგებობაში დაცულია 2 კოშკური საცხოვრებელი. პირველ სართულზე ინტერიერის გახსნამ დაადასტურა, რომ ნაგებობის დიდ ნაწილში ხელუხლებლად შემორჩენილი XVIII საუკუნის ინტერიერის დიზაინი. რომ არა ეს მეტად მნიშვნელოვანი მიკვლევა, სამეცნიერო ლიტერატურაში ცნობილი თბილისური საცხოვრებლის ეს ტიპოლოგია დღეისთვის დაკარგულად შეიძლება ჩაგვეთვალოს. შესაბამისად, ადგილობრივ თუ საერთაშორისო უმაღლეს სასწავლებელთა სტუდენტებს, რომლებიც სისტემატურად სტუმრობენ სააგენტოს ოფისს ბეთლემის უბნის რევიტალიზაციის პროგრამის გასაცნობად, საშუალება აქვთ, დაათვალიერონ თბილისური საცხოვრებლის ეს უნიკალური ნიმუშიც.

ter Revitalisation Programme. This office also houses Betlemi Quarter Information Centre. Thanks to the establishment of the office, the Project Team became a full member of the local community, which had considerably contributed to the sustainability of the Programme. From that day onwards, relations of the Programme experts and the community had acquired natural and neighbourly character.

Archival photo and graphical documentation on the Betlemi Quarter, as well as rehabilitation projects carried out within the Programme and ethnographic material are exhibited in the Information Centre.

Apart from the local community, Information Centre is open for the visitors of the Betlemi Quarter; here they can receive basic information about the Betlemi Quarter heritage sites and Betlemi Quarter Revitalisation Programme.

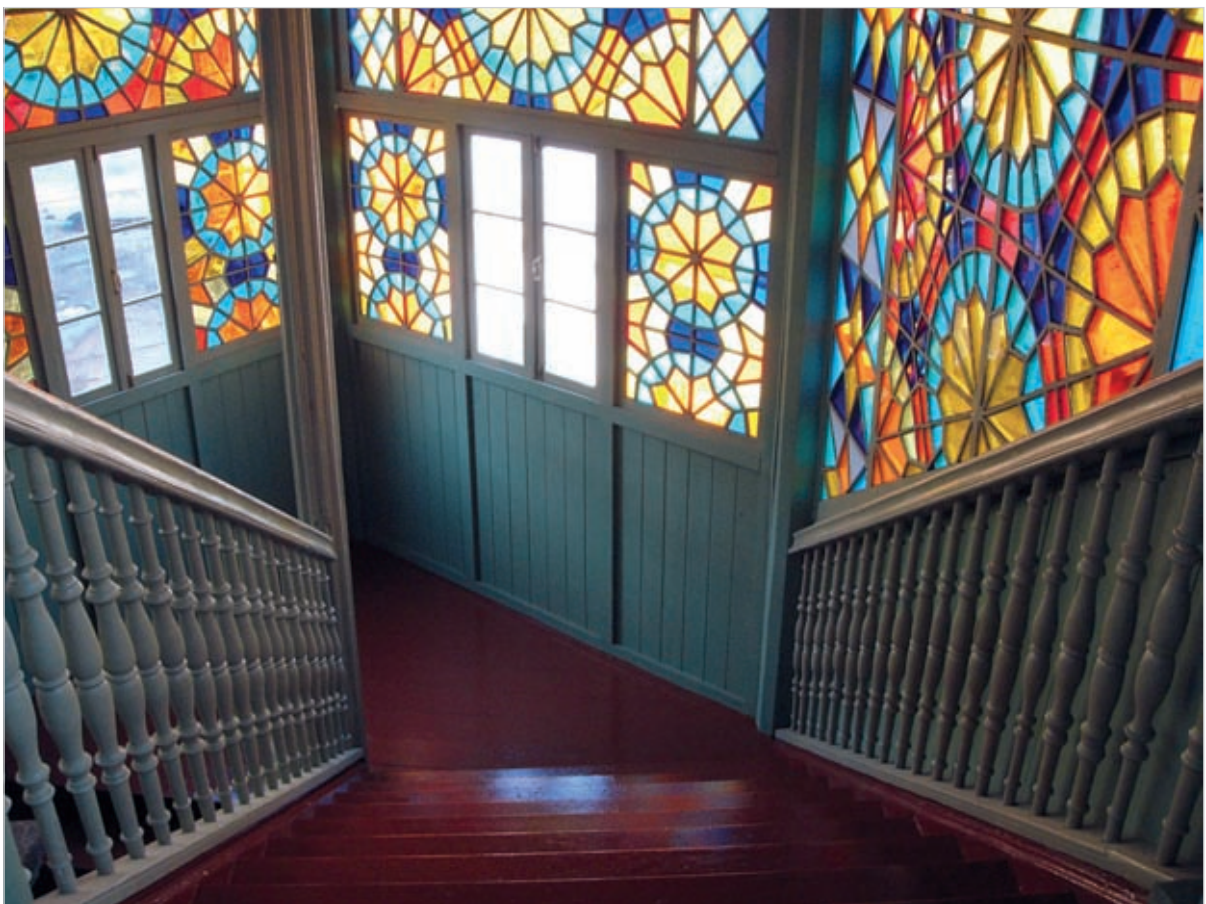
A historic building, in which the Information Centre is housed, is distinguished by its typology. 2 tower-like dwellings are preserved in this structure. "Interior archaeology" of the ground floor had revealed that the authentic 18th c. interior is preserved untouched in the greatest part of the building. This discovery had great scientific significance, since this typology of the Tbilisian dwellings, well-known in the scholarly literature, was considered to be lost. Respectively, local and foreign students, who systematically visit Betlemi Quarter Development Union office, in order to receive information about the Betlemi Quarter Revitalisation Programme, have an opportunity to explore this unique sample of the Tbilisian dwelling.

ბეთლემის უბნის საინფორმაციო ცენტრში უბნის რევიტალიზაციის პროგრამის ფარგლებში მოეწყო ფოტო და გრაფიკული მასალის გამოფენა.
Betlemi Quarter Information Centre: Photo and graphical documentation on the Betlemi Quarter Revitalisation Programme.

ბეთლემის ქ. № 3, მუშარაბიანი სადარბაზო რესტავრაციამდე, 2002 წ.
 3, Betlemi Street, entrance with musharabi before restoration, 2002

ბეთლემის ქ. № 3, მუშარაბიანი სადარბაზო რესტავრაციის შემდეგ, 2005 წ.
 3, Betlemi Street, entrance with musharabi after restoration, 2005

6. ბეთლემის უბნის ტურისტული მარშრუტი

პროგრამის ფარგლებში შემუშავდა ბეთლემის უბანში კულტურული და ისტორიული ფასეულობების გაცნობაზე ორიენტირებული ტურისტული მარშრუტი – გასეირნება ბეთლემის კლდისუბანში. ეს მარშრუტი დამთვალიერებლებს სთავაზობს ბეთლემის აღმართისა და ბეთლემის ქუჩა-კიბით ავიდნენ ზემო ბეთლემის ეკლესიის ბაქანზე, საიდანაც შესანიშნავი ხედი იშლება თბილისის ისტორიულ ნაწილზე, შემდეგ კი, გომის ქუჩის მონაკვეთის გავლით, ჩავიდნენ ბეთლემის ქუჩის დასაწყისში და მოხვდნენ პურის მოედანზე. ამ გზის გასწვრივ თავმოყრილია თბილისური საცხოვრებლის შესანიშნავი ნიმუშები, ეკლესიები, სამრეკლო და თვით ათეშგა – ცეცხლის ტაძარი.

უბნის ტურისტული პოტენციალის განვითარება ორი ძირითადი მიმართულებით მიმდინარეობს:

ტურისტული მარშრუტის გასწვრივ მდებარე ღირსშესანიშნაობათა რეაბილიტაცია;

ბეთლემის უბნის და მის ღირსშესანიშნაობათა პოპულარიზაცია.

უბნის პოპულარიზაციის მიზნით, შეიქმნა ვებ-გვერდი – <http://www.icomos.org.ge/betlemi/betlemi3/index.htm>, სადაც ცალკე თავი ეთმობა ტურისტულ მარშრუტს – გასეირნება ბეთლემის კლდისუბანში. ამას გარდა, დამუშავდა და სისტემატიურად იბეჭდება ორენოვანი ბუკლეტი – გასეირნება ბეთლემის კლდისუბანში. დაიბეჭდა ისტორიული უბნის ამსახველი ღია ბარათები. ეს მასალა უსასყიდლოდ ვრცელდება სასწავლო დაწესებულებებში, უბნის სტუმრებისთვის იგი ხელმისაწვდომია ბეთლემის უბნის საინფორმაციო ცენტრში.

მნახველთათვის უბანში გადაადგილების გასამარტივებლად, დამონტაჟდა საინფორმაციო სტენდები და მნიშვნელოვან ისტორიულ ობიექტებზე მოკლე ანოტაციის შემცველი დაფები.

6. BETLEMI QUARTER TOURIST ROUTE

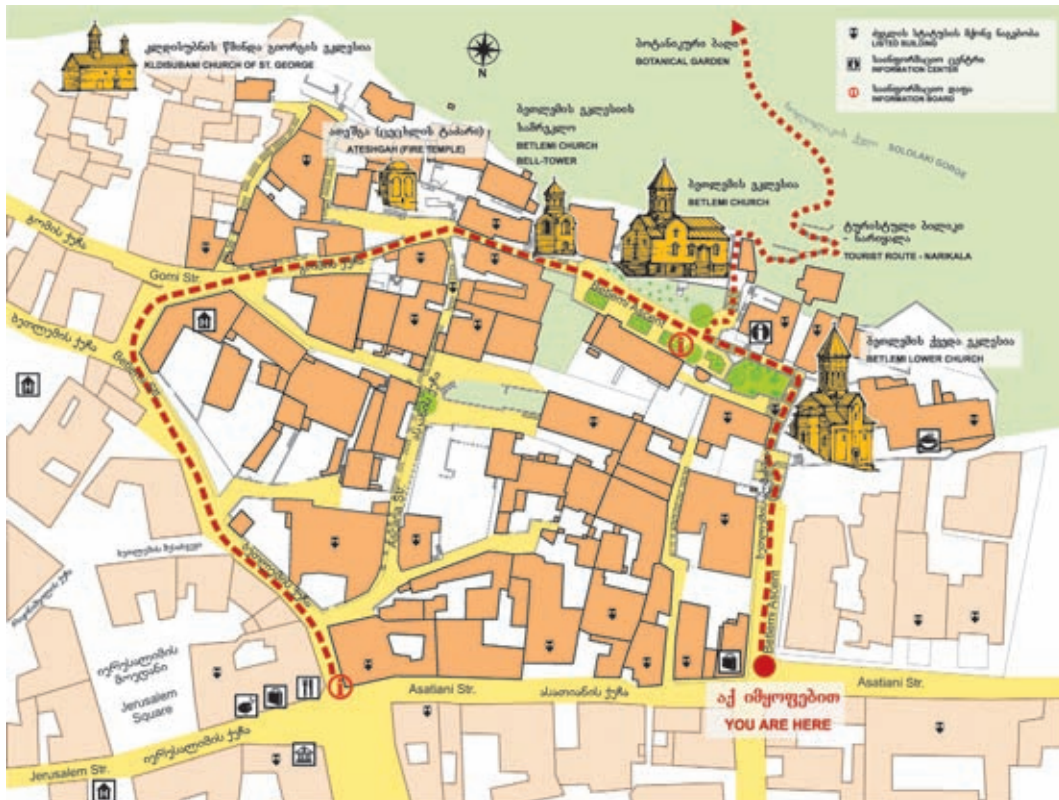
Bi-lingual (Georgian-English) leaflet - Heritage Walk of Betlemi Quarter - offers the visitor a round-tour in Betlemi Quarter: passing Betlemi ascent and Betlemi street-stairs to get to the Betlemi church platform, from where a magnificent view of Tbilisi Historic District is opened; then, passing Gomi street, to descend to the Betlemi street and get to the Bread Square. Excellent samples of the Tbilisian residential houses, churches, a bell-tower and ateshghah - fire temple are located along this route.

Tourist potential of the Betlemi Quarter is developed in two major directions:

- Rehabilitation of the sites along the Tourist Route;
- Promotion of the Betlemi Quarter and its heritage sites.

In order to contribute to the Betlemi Quarter promotion, a website (<http://www.icomos.org.ge/betlemi/betlemi3/index.htm>) - Betlemi Quarter Revitalisation - was created, where special section is dedicated to the Betlemi Quarter Tourist Route. Bi-lingual leaflet - Heritage Walk of Betlemi Quarter, prepared within the Betlemi Quarter Revitalisation Programme, is systematically updated and printed, as well as post-cards presenting views of Betlemi Quarter. These leaflets and post-cards are distributed for free in various educational institutions, while the visitors of the Quarter can receive them for free at the Betlemi Quarter Information Centre.

Information desks and boards with short annotations on the significant historic sites installed within the Betlemi Quarter assist the visitors to orientate during their walk in Betlemi Quarter.

ბეთლემის ალმარტი №16ბ, 5, რესტავრაციამდე, 2000 წ.
16B, 5, Betlemi ascent before restoration, 2000

ბეთლემის ალმარტი №16ბ, 5, რესტავრაციის შემდეგ, 2010 წ.
16B, 5, Betlemi ascent after restoration, 2010

7. ფიზიკური რეაბილიტაცია

7.1 მიწისძვრის შედეგაზე რეაბილიტაცია

2002 წლის თბილისის მიწისძვრამ კიდევ უფრო დააზიანა ისედაც მძიმე მდგომარეობაში მყოფი ბეთლემის უბნის ურბანული ქსოვილი და ისტორიული ინფრასტრუქტურა.

მოძიებული ფონდებით მოხერხდა 12 ნაგებობაზე გადაუდებელი გამაგრებითი ღონისძიებების გატარება, ხოლო რამდენიმე შემთხვევაში (მაგ., გომის ქ. №5/12) ნაწილობრივი სარესტავრაციო სამუშაოების შესრულება.

ჩატარებული სამუშაოების შედეგად, ყველა ნაგებობა გადარჩა, ერთის გამოკლებით (ბეთლემის ქ. №7), რომელიც მოგვიანებით მაინც განადგურდა.

7.2 რესტავრაცია

ბეთლემის უბნის რევიტალიზაციის პროგრამის მნიშვნელოვანი მიმართულებაა გამორჩეული მხატვრული ღირებულების სახლების რესტავრაცია. შეზღუდული რესურსების სწორად გამოყენების მიზნით, ყოველ კონკრეტულ შემთხვევაში, პრიორიტეტები მკაფიოდ ყალიბდება და ზოგადად შემდეგ პრინციპებს ეფუძნება: ისტორიული ნაგებობის ფიზიკური გადარჩენა (წყლის მოშორება, კონსტრუქციული სტაბილიზაცია), ნაგებობის მხოლოდ იმ ნაწილის, თუ დეტალების რესტავრაცია/რეკონსტრუქცია, რომელთაც დაღუპვა ემუქრება.

გომის ქ. № 5/12-ის შემთხვევაში, მთლიანად გამოიცვალა სახურავის დაზიანებული თუნუქის საფარი, შეკეთდა სახურავის ხის კონსტრუქცია და მოწესრიგდა წყლის გადამყვანი ღარები და მილები, ჩატარდა სადრენაჟო სამუშაოები, აღდგა მიწისძვრის შედეგად დაზარალებული აგურის გალავანი, მოიხსნა მასზე XX საუკუნის II ნახევარში დამონტაჟებული რკინის კონსტრუქციაზე მოწყობილი ბაქანი და რესტავრაცია ჩაუტარდა კიბის უჯრედს.

ასკანის ქ. № 11-ის შემთხვევაშიც, შეკეთდა სახურავი, ჩატარდა სადრენაჟო სამუშაოები და რესტავრაცია ჩაუტარდა ჩრდილოეთ ფასადზე ხანძრით დაზიანებულ აივნებს. სამხრეთი ფასადი დამუშავდა კირის ხსნარით და გაიხსნა XX საუკუნეში ამოშენებული ლიობები. აღმოსავლეთი ფასადის შემთხვევაში, საკმაოდ არაერთმნიშვნელოვანი (საკამათო) გადანაწევტილება იქნა მიღებული – საარქივო მასალაზე დაყრდნობით, მოხდა აივნის დეკორის რეკონსტრუქცია. ძველი თბილისისადმი მიძღვნილ თითქმის ყველა პუბლიკაციაში გამოყენებულია ასკანის ქ. №11-ის ამსახველი ისტორიული ფოტოები, რომელნიც განსაკუთრებით პოპულარული გახდა და, არა მარტო ბეთლემის უბნის, არამედ, საერთოდ, ძველი თბილისის ერთ-ერთ “სიმბოლოდ” იქცა. სწორედ ამ გარემოებამ განაპირობა სახლის მხატვრული სახის რეკონსტრუქცია.

რესტავრაციის მეთოდოლოგიის თვალსაზრისით, საინტერესო იყო ბეთლემის ქ. №3-ის სადარბაზოსა და აივნების რესტავრაცია. მთლიანად დაიშალა და თავიდან აენეო დანგრევის პირას მყოფი ხის მუშარაბიანი სადარბაზო. სერიოზული გამოწვევა იყო შებეკვს ტექნიკით შესრულებული მუშარაბების შემორჩენილი ალათების რესტავრაცია და დაკარგული ალათების აღდგენა, რაც ხელოსნების უმაღლეს პროფესიონალიზმსა და დიდ სიფრთხილეს მოითხოვდა. ამ პროცესში გამოჩნდა, რომ ჯერ კიდევ არსებობენ მაღალი პროფესიული უნარ-ჩვევების მქონე ხელოსნები, მაგრამ ისინი რესტა-

7. PHYSICAL REHABILITATION

7.1. EARTHQUAKE RESPONSE

In 2002, a strong earthquake in Tbilisi had further aggravated already damaged Betlemi Quarter urban fabric and historic infrastructure.

Raised funds made it possible to carry out emergency stabilisation works on 12 buildings and in some cases (e.g., 5/12 Gomi street) to undertake partial restoration.

Conducted actions made it possible to safeguard all buildings, excluding 1 (7 Betlemi street), which was destroyed later.

7.2. RESTORATION

Restoration of the houses of high artistic value is a significant aspect of the Betlemi Quarter Revitalisation Programme. Desire to make a correct use of the limited resources preconditions careful identification of priorities in each individual case and, in general, are based on the following principles: physical safeguard of the historic building (water protection, structural stabilisation, etc.), restoration / conservation of only those parts or details of the building, loss of which is imminent.

On 5/12 Gomi street, damaged tin roof cover was completely replaced, roof wooden framework and drainage system were repaired, brick enclosure damaged by the earthquake was restored, a platform arranged on the iron framework in the second half of the 20th c. was dismantled and wooden staircase was restored.

On 11 Askana street, roof was repaired, drainage system was rehabilitated and fire damaged balconies on the north facade were restored. South facade was treated with the lime solution and authentic window apertures walled up in the 20th c. were opened. In case of east facade, quite a disputable decision was made - based on the archival material, balcony decoration was reconstructed. Historic photos of 11 Askana street are used in almost every publication dedicated to Old Tbilisi; thanks to the high popularity of these photos, the site had, to a certain extent, turned into one of the "symbols" of not only Betlemi Quarter, but the entire Old Tbilisi. That is why the desire to restore this "symbol" was quite natural.

In terms of the restoration methodology, interesting was the restoration of the entrance and balconies of 3, Betlemi street. Extremely damaged entrance with wooden musharabi was dismantled and reassembled. A serious challenge was to restore preserved musharabi, which required highest professional craftsmanship and great caution. During the works it became obvious that highly skilled craftsmen were still available, but they were not conservation craftsmen and needed permanent guidance and supervision to keep to the correct methodology of works.

Restoring Tbilisian residential houses, the Project Team gained a considerable experience, since this was "learning through doing". This process has revealed many issues and problems requiring improved methodology, e.g., in case of 3,

ხის კონსერვაციის ვორკშოპი თბილისში, 2005 წ.
Wood Conservation Workshop in Tbilisi, 2005.

ხის კონსერვაციის ვორკშოპი თბილისში, 2005 წ.
Wood Conservation Workshop in Tbilisi, 2005.

იუნ ბრაენეს ლექცია, საღებავების კვლევაზე,
თბილისში, 2006 წ.
June Braenne lecture on paint research in Tbilisi, 2006.

ვორკშოპი ზედაპირის ტრადიციული დამუშავების
მეთოდებზე და საღებავებზე ისტორიულ
ნაგებობებში, თბილისი, 2006 წ.
Workshop on Traditional Surface Treatment in Tbilisi, 2006.

ხის ხუროთმოძღვრების რესტავრაციის ვორკშოპი
მუზეუმში ლია ცის ქვეშ, თბილისი, 2009 წ.
Timber Restoration Workshop at the Open Air Museum in Tbilisi, 2009.

ვრატორი-ხელოსნები არ არიან და, ამდენად, მეთოდოლოგიურად სწორი მუშაობისთვის, მათ მუდმივი მეთვალყურეობა-გეზის მიცემა სჭირდებათ.

თბილისური საცხოვრებელი სახლების რესტავრაციის დროს საპროექტო ჯგუფი მნიშვნელოვან გამოცდილებას იძენდა, რადგან ეს იყო “კეთება სწავლებით”. ამ გამოცდილებამ გამოავლინა უამრავი საკითხი, რომელიც მეთოდოლოგიურ დახვეწას მოითხოვდა; მაგალითად, ბეთლემის ქ. № 3-ის შემთხვევაში, აშკარად გამოჩნდა, რომ გამოყენებული საღებავი შეუფერებელი იყო; ვიტრაჟების აღსადგენად ადგილზე შესაფერისი სისქის მინა არ მოიპოვებოდა და ა.შ. შესაბამისად, გამოჩნდა სპეციფიური კვლევების ჩატარებისა და “თრეინინგების” მოწყობის აუცილებლობა, რათა კონსერვაციის სტანდარტები ამაღლებულიყო. იმის გამო, რომ ხის კონსერვაციის ნორვეგიული სკოლა საყოველთაოდაა აღიარებული, საპროექტო ჯგუფის თხოვნით, Riskantikvaren-მა აქტიური ტექნიკური დახმარება გაუწია პროგრამას ამ მიმართულებით.

7.3 კონსერვაციის სტანდარტები

ბეთლემის უბნის რევიტალიზაციის პროგრამის საპროექტო ჯგუფის ერთ-ერთი მთავარი ამოცანაა, კონსერვაციის სტანდარტების დახვეწა-განვითარება და ბალანსის დაცვა ამ სტანდარტებსა და თემის ყოველდღიური ყოფისთვის აუცილებელ განვითარებას შორის. აღსანიშნავია, რომ, ტრადიციულად, საქართველოში კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის დარგში დიდი ყურადღება ეთმობოდა შუა საუკუნეებისა და ადრეული ხანის არქიტექტურული ძეგლების კონსერვაციის მეთოდოლოგიისა და სტანდარტების შემუშავებას. არსებობს თბილისის ისტორიული უბნების რეაბილიტაციის გარკვეული გამოცდილებაც, მაგრამ თბილისური სახლის კლასიკური რესტავრაციის პრეცედენტი ჯერაც არ გვაქვს. ამიტომ, ყოველდღიური მუშაობაა საჭირო, რათა დადგინდეს და დაიხვეწოს ურბანული საცხოვრებლის რესტავრაციის სპეციფიური, რეალისტური მეთოდოლოგია.

ამ თემაზე მუშაობის პროცესში საპროექტო ჯგუფი დიდ ყურადღებას უთმობდა საერთაშორისო გამოცდილების გაცნობა-გაზიარებას, ამის საშუალებას პროგრამა ფა-

Betlemi street, it was obvious that applied paint proved inadequate; glass of proper thickness to restore stain-glass was unavailable on the market, etc. Respectively, the need of specific studies and trainings to improve conservation standards became pressing. Since Norwegian school of wood conservation is recognised worldwide, further to the request of the Project Team, Riksantikvaren had actively assisted the Programme with the professional expertise.

7.3. CONSERVATION STANDARDS

One of the main objectives of the Betlemi Quarter Revitalisation Programme Team is to improve conservation standards and to keep balance between these standards and community development needs. It should be noted that, traditionally, cultural heritage preservation in Georgia paid special attention to the elaboration of the conservation methodology and standards applicable for the medieval and earlier age architectural heritage. Certain experience of rehabilitation Tbilisi historic quarters is also gained, but yet there is no precedent of the classical restoration of the Tbilisian dwelling. That is why systematic work is needed on the identification and development of the specific, realistic methodology of the urban dwelling restoration.

Working in this direction, the Project Team paid special attention to the sharing of the international experience; the Programme provided vast possibilities for this, since over the years the Programme hosted diverse profile experts. Discussion with them covered both conservation philosophy problems (e.g., in case of traditionally transforming Tbilisian vernacular dwellings, how to identify stages of the natural development of the building and separate them from the inadequate, non-traditional alterations) and purely technical issues (e.g., use of the lime mortar, correct installation of the engineering infrastructure, etc.). Besides, thematic workshops and trainings on the conservation methodology were systematically held within the Programme.

On 3-13 December 2005, Workshop - Conservation of Timber Architecture was held in Tbilisi, which was led by

პეტელ სკოგრანდი ნორვეგიის საგარეო საქმეთა დეპარტამენტის სახელმწიფო მდივანი სიტყვა წარმოთქმული როროსის გამოფენის გახსნაზე თბილისში, 10 მაისი, 2006

ქალბატონებო და ბატონებო,

ჩემთვის დიდი პატივია და სასიამოვნო ძველი თბილისის სტუმრობა. დღეს ჩვენ ვეწვიეთ ბეთლემის ისტორიულ უბანს და ვიხილეთ პრაქტიკული, პოზიტიური შედეგები პროექტისა – ბეთლემის უბნის რეგიტალიზაცია, რომელსაც ასორციელებს ICOMOS საქართველო ბეთლემის უბნის განვითარების კავშირთან ერთად. ამან ჩვენზე დიდი შთაბეჭდილება მოახდინა! ნორვეგიის მთავრობას ძლიერ ეამაყება, რომ შეუძლია საკუთარი წვლილი შეიტანოს, როგორც ფინანსურად, ისე ნორვეგიის კულტურული მემკვიდრეობის დირექტორატის საშუალებით – პროფესიულად, საქართველოს ისტორიული და კულტურული მემკვიდრეობის საგანძურის დაცვაში. მე ვფიქრობ, ეს პროექტი თვალსაჩინოდ წარმოაჩენს, რომ ნორვეგიისა და საქართველოს ორმხრივი თანამშრომლობა ასევე ეფუძნება საერთო ისტორიისა და საერთო კულტურის განცდას.

ახლა კი, უდიდესი სიამოვნებით გიწვევთ ყველას პატარა ნორვეგიულ ქალაქში სახელად როროსი.

როროსის დასახლება 1644 წ.-ით თარიღდება, ხოლო მისი დაარსება სპილენძის აღმოჩენასა და მისი მოპოვებისთვის წარმოების გააქტიურებას უკავშირდება. როროსის მოსახლეობას არსებობისათვის სამთო-მადნეულის მოპოვებით საქმიანობასთან ერთად, როგორც წესი, მცირე-მასშტაბიანი სასოფლო-სამეურნეო საქმიანობის წარმოებაც ესაჭიროებოდა. ქალაქი, ფაქტიურად, ორ პარალელურ ქუჩაზე განლაგებული, მცირე სასოფლო-სამეურნეო ფერმებისგან შედგება. მთავარი – საცხოვრებელი ნაგებობები – ქუჩის პირზე, ერთმანეთის მიჯრით, თითქოს, სითბოს შესანარჩუნებლად, მჭიდროდაა განლაგებული. ნორვეგიაში როროსის კლიმატი ყველზე ცივია, და ტემპერატურა ზამთარში შეიძლება მინუს 30 გრადუსის ქვემოთაც დაეცეს.

საბედნიეროდ, როროსმა თავიდან აიცილა მოულოდნელი უხეში ცვლილებები და ქალაქმა შეინარჩუნა თავდაპირველი სახე და სტრუქტურა. სწორედ ეს გახდა ერთ-ერთ მიზეზი, რომ 1981 წ.-ს, ქალაქი UNESCO-ს მსოფლიო მემკვიდრეობის ნუსხაში შეიტანეს. მაგრამ, თუ ნაგებობებმა 350 წლის განმავლობაში შეინარჩუნეს სიციცხლე, ადამიანთა ცხოვრება დრამატულად შეიცვალა. დღეს როროსში მხოლოდ ორი მოქმედი ფერმაა შემორჩა. რამდენიმე წლის წინ, ჩვენ როროსის ნაგებობათა უდიდესი ნაწილის დაკარგვის და, შესაბამისად, ქალაქის მომხიბვლელობის დაკარგვის საფრთხის წინაშე ვიდექით.

ბოლოს და ბოლოს განგაშის ხმამ შესაბამის პოლიტიკოსებამდე და პასუხისმგებელ პირებამდე მიადწია და 1996 წელს დაიწყო ბრწინვალე სამაშველო ოპერაცია: სამეურნეო ნაგებობათა პროექტი. ეს გამოფენა სწორედ ამ უნიკალურ სარესტავრაციო პროექტს ეხება.

თავიდან პროექტის მიმდინარეობა 6 წლით იყო განსაზღვრული, მაგრამ ფაქტია, რომ იგი დღემდე მიმდინარეობს. 400-მდე სამეურნეო ნაგებობა უკვე აღდგენილია.

როროსი არ გახლავთ მხოლოდ წერტილი რუკაზე. როროსის თვითმყოფადობა ემყარება მის ხუროთმოძღვრებას, მემკვიდრეობას, ტრადიციებსა და ადამიანებს, რომლებიც იქ ცხოვრობენ. ისტორიული ნაგებობების გაქრობის შემთხვევაში იგი თავის იდენტურობას დაკარგავს. როროსი გადაიქცევა ერთ-ერთ ანონიმურ წერტილად რუკაზე და ვეღარ დაიმკვიდრებს საკუთარ ადგილს მსოფლიო მემკვიდრეობის ნუსხაში.

ასეთივეა ახლა თბილისის მდგომარეობაც, რომელიც გზაჯვარედინზე დგას. თბილისური ძველი სახლები ქალაქის სახის უმნიშვნელოვანესი ნაწილია. არჩევანი ორგანოა: ან ძველი სახლებისა და ისტორიულ ნაგებობათა დაცვა-შენარჩუნება, ან ხუროთმოძღვრული მემკვიდრეობა დანგრევა და ახალი “ბრენდის” შექმნა – ქალაქისა, რომელშიც ვეღარავინ ამოიცნობს იმ თბილისს, რომელსაც დღეს ვხედავთ და ვიცნობთ. უდიდესი მნიშვნელობა აქვს იმას, რომ გლობალიზაციის მზარდმა პროცესებმა არ გამოიწვიოს ქალაქების გაერთოვნება და კულტურული გამომსახველობის კომერციალიზაცია. მნიშვნელოვანია, თავიდან ავაცილოთ თბილისის ანონიმურ ქალაქად გადაქცევა და რუკაზე ისეთ ადგილად ქცევა, სადაც ტურისტს აღარ მოესურვება წასვლა, ხოლო მოქალაქეები თავს შინ ვეღარ იგრძნობენ.

ICOMOS საქართველო შესანიშნავ სამუშაოს ასრულებს ბეთლემის უბანში. და მაინც, უპირველესი და უმნიშვნელოვანესი არჩევანი სამომავლო ქმედებისა თუ გეზისა ქვეყნის დამინისტრაციამ და პოლიტიკოსებმა უნდა გააკეთონ. ჩვენ ვიმედოვნებთ, რომ როროსის “სხივი” შთააგონებს გადაწყვეტილების მიმღებ თანამდებობის პირთ, მოსახლეობას და პროფესიონალ ენთუზიასტებს – გააკეთონ სწორი არჩევანი არა მხოლოდ დღევანდლობისათვის, არამედ წარსულისა და მომავლისათვის.

მსურს მაღლობა გადავუხადო ICOMOS საქართველოს გაწეული შესანიშნავი სამუშაოსთვის და ასევე ბეთლემის უბანში შესანიშნავი ტურის ორგანიზებისთვის. ასევე მინდა გამოვიყენო ეს შესაძლებლობა და კმაყოფილებით აღვნიშნო ნორვეგიის კულტურული მემკვიდრეობის დირექტორატის წარმომადგენლების მზადყოფნა – მხარი დაუჭირონ პროექტს პროფესიული ექსპერტისა და მართვის განხორციელებით. მე დარწმუნებული ვარ, რომ პროფესიული გამოცდილებისა თუ კულტურულ ფასეულობათა ურთიერთგაცვლა და გაზიარება ორმხრივად სასარგებლოა ჩვენი ქვეყნებისთვის.

დიდი მადლობა

როროსის გამოფენის გახსნა
თბილისის სამხატვრო აკადემიაში, 10.05.2006
Opening ceremony of Roros exhibition
at the Tbilisi State Academy of Fine Art, 10.05.2006

Statssekretær Kjetil Skogrand

Åpning av utstilling om uthusprosjektet på Røros i Tbilisi onsdag 10. mai 2006.

Ladies and gentlemen,

It is a great honour and pleasure for me to visit Old Tbilisi. Today we have visited the historic district of Betlemi, and we have seen positive practical results of the Revitalisation Programme carried through by ICOMOS Georgia in cooperation with the house owners in Betlemi Quarter Development Union. This is a great inspiration to us! The Norwegian Government is very proud to be able to contribute - financially - and with expertise by the Norwegian Directorate for Cultural Heritage - to the conservation of historical and cultural treasures in Georgia. I think this project demonstrates that the bilateral relations between Norway and Georgia are rooted also in a sense of common history and common culture.

Right now, I have the pleasure of inviting you all to a small town in Norway named Røros.

The settlement of Røros dates back to the year 1644, and was based on the finding of copper ore, and a following intense mining activity. The people who settled in Røros usually needed to combine working related to the mining with small-scale farming for their own survival. The town actually consists of small dairy farms arranged along two parallel streets. The main dwelling houses are facing the streets, lying shoulder by shoulder as if to keep warm. Røros has the coldest inland climate in Norway, and may have temperatures down to below minus 30 during winter.

The town of Røros has luckily escaped sudden brutal changes, and the original layout and structure of the town is still present. This is one of the reasons why the town was included on the UNESCO World Heritage List in 1981.

But even if the physical structures are kept throughout 350 years, life of people has changed dramatically. Today there are only two farmers left in Røros. A few years ago we were at risk of losing half of the buildings at Røros - and with that: all its charm.

The sound of alarm bells finally reached responsible politicians and authorities in the nick of time, and a tremendous rescue operation was

launched in 1996: The Outhouse Project. This exhibition is about this unique restoration project.

Initially the project was meant to go on for 6 years, but it is in fact still running. Some 400 outhouses have been repaired.

Røros is not only a spot on the map. The identity of Røros is built upon its architecture, its heritage, its traditions and the people who live there. If the buildings get lost, Røros will lose its character. Thus Røros will be reduced to any other anonymous site on the map and can no longer defend its place on the World Heritage List.

This is the case also in Tbilisi which just now is at a crossroads. The old houses are an important part of Tbilisi's character. One can choose either to protect and preserve its old buildings and historic structures, or to demolish the built heritage and create a brand new city - a city which most likely will not be recognised as the Tbilisi that we see and know to day. It is important to ensure that increasing globalisation does not lead to homogenisation of cities and commercialisation of cultural expressions. It is important to avoid an anonymous Tbilisi, a spot on the map where tourists do not go and where the citizens no longer feel at home.

ICOMOS Georgia does a great job jf! :Retlemi. However, it is first and foremost the administration and the politicians who must choose the direction and the way forward. We hope that the glimpse of Røros will inspire decision makers, inhabitants and professional enthusiasts to make the right choices, not only for the present, but also for the past and the future.

I would like to thank ICOMOS Georgia for a great job and a great tour around Betlemi. Also I would like to take this opportunity to commend the representatives from the Norwegian Directorate for Cultural Heritage for taking on the task to offer their expertise and management of the project. I am convinced that the exchange of expertise and cultural historical values is of mutual benefit to our two countries.

Thank you!

როდესაც იძლეოდა, რადგან, პროგრამის ფარგლებში, სისტემატიურად ჩამოდიოდნენ თბილისში სხვადასხვა პროფილის ექსპერტები. მათთან იმართებოდა დისკუსიები და აზრთა გაცვლა-გამოცვლა, როგორც კონსერვაციის ფილოსოფიის პრობლემებზე (მაგ., ტრადიციულად ცვალებადი თბილისური ხალხური საცხოვრებლის შემთხვევაში, როგორ უნდა განისაზღვროს ნაგებობის ბუნებრივი განვითარების ეტაპები და როგორ გაიმყაროს ისინი აგრესიული, არატრადიციული გადაკეთებებისგან), ისე რესტავრაციის ტექნიკურ საკითხებზე, (როგორცაა, მაგალითად, კირის დუღაბის გამოყენება, საინჟინრო კომუნიკაციების სწორი ინსტალაცია და ა.შ.). ამას გარდა, პროგრამის ფარგლებში, რეგულარულად ეწყობოდა თემატური ღონისძიებები კონსერვაციის მეთოდოლოგიაზე.

2005 წლის 3-13 დეკემბერს, თბილისში მოენყო ხის კონსერვაციის ვორკშოპი, რომელსაც ხელმძღვანელობდნენ ჰანს იაკობ ჰანსტენი, ოსლოს კონსერვაციის დეპარტამენტის დირექტორი და ასტრიდ ოპსალი, საზოგადოებრივ შენობათა და მშენებლობის სახელმწიფო სააგენტოს (Statsbygg) მთავარი არქიტექტორი. ამ ვორკშოპის ნაწილი მიეძღვნა პროგრამის საპროექტო ჯგუფთან, პროგრამის განხორციელებისას წამოჭრილი ხის კონსერვაციის კონკრეტული პრობლემების განხილვას. აგრეთვე ჩატარდა ორ-დღიანი სემინარი, ა. დიუმას ფრანგული კულტურის ცენტრში, კონსერვაციის სპეციალისტთა და ფართო, დაინტერესებული საზოგადოებისთვის. სემინარი მიეძღვნა ნორვეგიაში ხის კონსერვაციის გამოცდილების განხილვას. ამას გარდა, ნორვეგიელმა ექსპერტებმა ადგილობრივ კოლეგებს თბილისის ისტორიულ ნაწილში მათ მიერ შენიშნული პრობლემები გაუზიარეს.

2006 წლის მაისში, თბილისში ნორვეგიის კულტურული მემკვიდრეობის დირექტორატის ორგანიზებით, ბეთლემის უბნის რეაბილიტაციის პროგრამის ფარგლებში, მოენყო გამოფენა – The Uthusprojekt; მსოფლიო მემკვიდრეობის ქალაქ როროსის (ნორვეგია) ხის ნაგებობათა შენარჩუნება-დაცვა 1995-1999. ეს იყო ქალაქ როროსის საჩუქარი საქართველოს ძეგლთა დაცვის სპეციალისტებისთვის, კეთილი სურვილებითა და გამოცდილების გაზიარების იმედით. თემატური პლაკატებისგან შემდგარი გამოფენა წარ-

Hans Jacob Hansteen, Director, Division of Conservation, Oslo and Astrid Opsal, Head Architect, Cultural Heritage, Statsbygg Public Construction and Property. One part of the Workshop was dedicated to the discussion of particular problems of the wood conservation, which the Project Team faced during the Programme implementation. Besides, a Seminar was held in A. Dumas French Culture Centre for the conservation experts and wide public. The Seminar focused on the discussion of the Norwegian experience of wood conservation; besides, the Norwegian experts shared their vision of the Old Tbilisi problems with the Georgian colleagues.

In May 2006, Riskantikvaren organised an Exhibition - The Uthusprojekt. Preservation of Wood Buildings in World Heritage Site Røres 1995-1999: lessons learned, in Tbilisi, in the exhibition hall of the Tbilisi Academy of Art. This was a gift of the city Røres to the Georgian heritage preservation experts and students, with the best wishes and hopes of sharing experience. Exhibition comprising thematic posters, presented restoration of the Røres outbuildings, which was carried out according to the highest standards of conservation and use of traditional materials and techniques. In Tbilisi, the Exhibition organisers were Conservation Department of the Tbilisi Academy of Art and ICOMOS Georgia. On 10 May 2006, the Exhibition was opened by Kjetil Skogrand, State Secretary of the Norwegian Department of Foreign Affairs and Gia Bugadze, Rector of the Tbilisi Academy of Art.

On 18-22 September 2006, the Workshop - Traditional Surface Treatments and Colours on Historic Buildings was held in Tbilisi. The Workshop was led by Jon Braenne, Painting Conservator / Research Scientist, NIKU. During the Workshop, the Project Team concentrated on 2 major aspects - study of traditional pigments, paints and palette used in Betlemi Quarter and methodology of the architectural paint research on historic buildings. Apart from working with the Project Team, Jon Braenne gave two lectures for the wide conservation community and students - 1. Traditional Surface Treatments and Colours on Historic Buildings. Exterior. Interior; 2. Architectural Paint Research. Apart from acquiring specific skills of the architectural paint research,

ბეთლემის ეკლესიის ბაჟნის და მიმდებარე ტერიტორიის სარეაბილიტაციო სამუშაოები. 2004-2007
Rehabilitation works at Betlemi church platform and its surroundings

მოაჩენდა მსოფლიო მემკვიდრეობის ქალაქ როროსის სამეურნეო დანიშნულების ნაგებობების აღდგენის პროცესს, რომელიც კონსერვაციის პრინციპების ზედმიწევნითი დაცვით, ტრადიციული მასალებისა და ტექნიკის გამოყენებით მიმდინარეობდა. თბილისში გამოფენის ორგანიზატორები იყვნენ თბილისის სამხატვრო აკადემიის რესტავრაციის, ხელოვნების ისტორიისა და თეორიის ფაკულტეტი და ICO-MOS საქართველო. გამოფენა 2006 წლის 10 მაისს გახსნეს ჰეიტელ სკოგრანდმა, ნორვეგიის საგარეო საქმეთა დეპარტამენტის სახელმწიფო მდივანმა და გია ბულაძემ, თბილისის სამხატვრო აკადემიის რექტორმა.

2006 წლის 18-22 სექტემბერს, თბილისში მოეწყო ვორკშოპი თემაზე – ზედაპირის დამუშავების ტრადიციული მეთოდები და საღებავები ისტორიულ შენობებში. ვორკშოფს უძღვებოდა იუნ ბრაენე, ფერწერის კონსერვატორ-მკვლევარი, ნორვეგიის კულტურული მემკვიდრეობის კვლევის ინსტიტუტიდან. ვორკშოფის ფარგლებში, საპროექტო ჯგუფმა ორი ძირითადი მიმართულებით იმუშავა – 1. ზედაპირის დამუშავების ტრადიციული მეთოდები და ისტორიული ნაგებობების ტრადიციული “პალიტრა”; 2. ისტორიულ ნაგებობებში კედლის საღებავის კვლევის მეთოდოლოგია. საპროექტო ჯგუფთან მუშაობის გარდა, 2006 წლის 21 სექტემბერს, იუნ ბრაენემ ჩაატარა ლექცია ექსპერტთა ფართო წრისა და სტუდენტებისთვის, თემაზე – საღებავის კვლევა, როგორც ისტორიული ნაგებობების შესწავლისა და კონსერვაციის საშუალება; საღებავებისა და სხვა ტრადიციული მასალების საინფორმაციო მონაცემთა ბაზის შექმნა და მართვა. ამ ვორკშოფის დროს სავსე კვლევის შედეგად დადგინდა, რომ ძველ თბილისში აქტიურად გამოიყენებოდა სელის ზეთის საფუძველზე დამზადებული საღებავი, რომლის პარალელურად, ფართო ხმარებაში ცარცის საღებავიც იყო. “პალიტრის” კვლევის შედეგებმა დაადასტურა სამეცნიერო ლიტერატურაში არსებული მოსაზრება, რომ ტრადიციულად, თბილისის ისტორიულ ნაწილში დომინირებდა მწვანე, ცისფერი, ყვითელი ოქრა და შინდისფერი.

2007-2009 წლებში, ბეთლემის უბნის რევიტალიზაციის პროგრამის მონაწილე ხელოსნები და არქიტექტორები ჩართულნი იყვნენ ნორვეგიის კულტურული მემკვიდრეობის დირექტორატისა და საქართველოს ეროვნული მუზეუმის გ. ჩიტაიას სახელობის ხუროთმოძღვრებისა და ეთნოგრაფიის მუზეუმის რეაბილიტაციის პროექტის ფარგლებში მოწყობილ ვორკშოფებში, რომლებიც ხის კონსერვაციის პრაქტიკას მიეძღვნა.

7.4 ისტორიული გარემოს რეაბილიტაცია

ბეთლემის უბნის რევიტალიზაციის პროგრამის ფარგლებში ფიზიკური რეაბილიტაციის მთავარ მიმართულებას ისტორიული გარემოსა და ინფრასტრუქტურის აღდგენა წარმოადგენს. საზოგადოებრივი სივრცის გა-

წყარო გომის ქუჩაზე რესტავრაციამდე, 2002 წ.
Spring on Gomi Street before restoration, 2002

წყარო გომის ქუჩაზე რესტავრაციის შემდეგ, 2004 წ.
Spring on Gomi Street after restoration, 2004

ბეთლემის ქუჩა-კიბე რესტავრაციამდე, 2003 წ.
Betlemi Steer-stairs before restoration, 2003

onsite observations undertaken during the Workshop had shown that linseed oil-based paint was widely used in Old Tbilisi and in parallel to it, lime paint was also used. Results of the colours research had confirmed the viewpoint established in the scholarly literature that, traditionally, green, light blue, yellow ochre and cornel-red predominated in Old Tbilisi.

In 2007-2009, craftsmen and architects involved in the Betlemi Quarter Revitalisation Programme participated in the Workshops on the wood conservation practice, which were organised by Riksanikvaren within the framework of the Rehabilitation of G. Chitaia Museum of Vernacular Architecture and Ethnography (Georgian National Museum).

7.4. REHABILITATION OF THE HISTORIC ENVIRONMENT

Within the Betlemi Quarter Revitalisation Programme, rehabilitation of the historic environment and infrastructure is the main direction of the physical rehabilitation activities. Improvement of the public spaces contributes both to the improvement of the everyday life conditions of the local community and enhancement of the tourist potential of the Betlemi Quarter. Besides, works carried out within this component of the Programme have highly visible results, which is very important for the Programme promotion and building of the local community confidence in the feasibility of the Programme aims and goals.

Today it is hard to image that, before its rehabilitation, Betlemi Street-stairs were hazardous for walk, while they are the main artery connecting Betlemi Quarter with the Historic City centre. Distinguished is the historic value of this site. Betlemi Street-stairs, leading to the Betlemi church, has a symbolic value for the citizens - although, Betlemi church is also accessible from the Gomi street, even during the rehabilitation works, Betlemi church congregation tried to use Betlemi Street-stairs to get to the church. During the rehabilitation, stairs were completely dismantled and minimal number of basalt slabs, only those, which were severely damaged, was replaced. During the reassembling of the stairs, basalt slabs

ბეთლემის კიბე-ქუჩის რესტავრაცია, 2005 წ.
Restoration of Betlemi Street-stairs, 2005

ჯანსაღება ხელს უწყობს როგორც ადგილობრივი თემის ყოველდღიური ცხოვრების პირობების გაუმჯობესებას, ისე უბნის ტურისტული პოტენციალის გამოვლენას, განვითარებას. ამასთან ერთად, პროგრამის ამ კომპონენტის ფარგლებში ჩატარებული სამუშაოები მკაფიოდ ხილულ შედეგებს იძლევა, რაც ასევე აუცილებელია პროგრამის პოპულარიზაციისა და მოსახლეობაში პროგრამის მიზნისა და ამოცანების მიღწევის მიმართ რწმენის განტიციებისათვის.

დღეს ძნელი წარმოსადგენია, რომ ბეთლემის ქუჩა-კიბეზე სიარული სახიფათო იყო მის რეაბილიტაციამდე. არა და ეს ქუჩა-კიბე ბეთლემის უბნის ისტორიული ქალაქის გულთან დამაკავშირებელი ერთ-ერთი მთავარი არტერიაა. გამორჩეულია მისი ისტორიული ღირებულებაც. ამ ქუჩა-კიბით ბეთლემის ზედა ტაძარში მისვლა ქალაქის მოსახლეობისთვის განსაკუთრებულ სიმბოლურ დატვირთვას ატარებს. მიუხედავად იმისა, რომ ტაძართან გომის ქუჩიდანაც შეიძლება მოხვედრა, განსაკუთრებული დღესასწაულების აღნიშვნისას, მრევლი სარეაბილიტაციო სამუშაოების წარმოების დროსაც კი ამ გზის გამოყენებას ცდილობდა. რეაბილიტაციის მიზნით მთლიანად დაიშალა კიბე, გამოიცვალა მინიმალური რაოდენობის, მხოლოდ უკიდურესად დაზიანებული ბაზალტის ქვის კვადრები. კიბის ხელახლა აწყობისას ქვების ერთმანეთთან დასაკავშირებლად გამოყენებული იქნა ტრადიციული, ნაჭედი ლითონის ჩანგლების გამდნარი ტყვიით ჩამაგრების მეთოდი. აღდგა კიბის მიმდებარე გალავნის კედლები და დაზიანებული წყაროს კედელი.

ზემო ბეთლემის ეკლესიის მიმდებარე ბაქანმა მე-20 საუკუნის ბოლოსთვის მთლიანად დაკარგა მისი ისტორიულად ჩამოყალიბებული სახე და სამშენებლო ნარჩენების სანყობად იყო გადაქცეული. უკიდურესად დაზიანებული იყო ამ ბაქნის საყრდენი კედლები. ისტორიულმა ფოტოებმა შემოგვინახა მისი სივრცითი ორგანიზების სისტემა. ეს ხომ ყველაზე გაშლილი სივრცეა ბეთლემის კლდისუბანში, საიდანაც შესანიშნავი ხედი იშლება კალაზე. ამასთან ერთად, ეს ერთადერთი ადგილია უბნის მჭიდრო განაშენიანებაში, სადაც ადგილობრივ ბავშვებს აქტიური დასვენების არეალი აქვთ.

ბეთლემის პროგრამის საპროექტო ჯგუფის მთავარი ამოცანა იყო ისე დაეგეგმა ზემო ბეთლემის ეკლესიის ბაქნის რეაბილიტაცია, რომ აღედგინა მისი ისტორიულად ჩამოყალიბებული სივრცის დაგეგმარება და ამასთან ერთად, გაეთვალისწინებინა ადგილობრივი მოსახლეობის მოთხოვნები და საჭიროებანი. ასე მაგალითად, მოსახლეობას სურდა ბალის მოწყობა და ბაქნის სწორი ზედაპირის მქონე ქვით მოკირწყლა, რაც ამ ადგილას არასდროს ყოფილა. შესაბამისად, აღდგა ისტორიული საყრდენი კედლები, რამაც გამოკვეთა ბაქნის კონტური, მოაჯირი ტრადიციულ დიზაინს იმეორებს, მაგრამ ისტორიულობის პრეტენზია არ აქვს; ბეთლემის უბნის გარკვეული “ხალხურობის” გათვალისწინებით, ბალი ბაქნის ტერიტორიაზე ასიმეტრიულად, სამ ნაწილად გადანაწილდა; ბეთლემის ეკლესიის ბაქანი მოიკირწყლა ბაზალტის ნატეხი ფილებისა და რიყის ქვის კომბინაციით. მე-19 ს.-ში ბაქანი მოკირწყლული არ იყო, ეკლესიის მიმდებარე ტერიტორიაზე მხოლოდ მე-20 ს.-ის შუა წლებიდან გაჩნდა რიყის ქვით მოკირწყლული ნაწილები. ამიტომ ტერიტორია ძირითადად მოიკირწყლა ბაზალტის ფილებით, როგორც ტრადიციასთან თავსებადი (ბაზალტისაა უბანში ყველა ქუჩა-კიბე, ასევე ბაზალტი იხმარება ტროტუარების მოსაწყობად და ზოგჯერ თვით საყდენ კედლებში) მასალა და

were connected using a traditional technique of fixing forged metal anchors in the slabs with melted lead. Supporting walls along the street-stairs and damaged spring wall were restored.

By the late 20th c., Betlemi church platform had totally lost its historic appearance and was turned into an accumulation of the construction debris and waste. Supporting walls of the platform were severely damaged. Historic photos of the site, which had preserved its authentic architectural features, distinctly showed that it used to be a distinguished landmark of the entire Quarter. This is the most open space within the Betlemi Quarter providing a magnificent view on the Old City. Besides, this is the only place within the dense urban fabric of the Quarter, which children and local community can use as a recreation area.

Main objective of the Project Team was to plan rehabilitation of the Betlemi church platform in such a way, as to ensure recreation of its historic spatial organisation and, on the other hand, to consider local community needs; e.g., community wanted to introduce new, historically non-existing elements: to arrange a garden and to pave the platform. So, historic supporting walls were restored, which had outlined the platform contour; platform railing repeating a traditional system was arranged, but without a pretension on historicity. Garden on the platform territory was split into three, slightly disproportional parts to avoid strict symmetry, taking into account "vernacular" identity of the Betlemi Quarter. Betlemi church platform was paved with the combination of basalt slabs and river-stone. It should be noted that in the 19th c., the platform was not paved, only in mid 20th c., certain parts of the area in the immediate environs of the Betlemi church were paved with the cobblestones. That is why, basalt slabs were chosen as compatible with the tradition (basalt is used in all street-stairs of the Quarter, including Betlemi Street-stairs and, in certain cases, even supporting walls) and river-stone, as likewise traditional for the Quarter (used to pave the streets), introduced on certain stage of the Quarter development. So, spatial organisation of the Betlemi church platform was recreated using traditional material and compatible design and, what is most important, historic data were not falsified.

In Betlemi Quarter also restored were a supporting wall with the spring, a lane on the middle area of Betlemi ascent and its adjoining supporting wall, a supporting wall on Gomi street near Ateshgah; minor square in front of Ateshgah and a number of pedestrian passes and minor street-stairs were paved.

Lower, damaged part of Askana street still remains the most vulnerable and extremely deteriorated area in the Quarter. Meanwhile, rehabilitation of its upper portion had highly visible effect and had revealed importance of such rehabilitation activities (on lower part as well) for the enhancement of the site tourist potential and its impact on the general improvement of the Betlemi Quarter historic environment.

Apart from the garden on Betlemi church platform, a garden between the Betlemi Street-stairs and the platform supporting wall was also rehabilitated. This garden, spontaneously arranged by the local community in the 20th c., was later filled with the construction debris, waste and sedimentary earth. Within the Programme, the garden area was cleaned, was planted with new bushes and flowers and acquired new life. Garden project had strong visible effect, contributing to the new, neat appearance of the Betlemi Quarter.

ასკანის ქუჩა-კიბე რეაბილიტაციამდე, 2004 წ.
Askana Street-stairs before rehabilitation, 2004

ასკანის კიბე-ქუჩა რეაბილიტაციის შემდეგ, 2007 წ.
Askana Street-stairs after rehabilitation, 2007

ასკანის კიბე-ქუჩის ზედა ბაქანი რეაბილიტაციის შემდეგ, 2007 წ.
Upper platform of Askana Street-stairs after rehabilitation, 2007

ბეთლემის აღმართის შუკა რეაბილიტაციამდე, 2004 წ.
Walking pass of Betlemi ascent before rehabilitation, 2004

ბეთლემის აღმართის შუკა რეაბილიტაციის შემდეგ, 2008 წ.
Walking pass of Betlemi ascent after rehabilitation, 2008

ბეთლემის ქუჩა-კიბე რესტავრაციის შემდეგ, 2005 წ.
Betlemi Street-stairs after restoration, 2005

ნანილობრივ რიყის ქვით, როგორც უბნისთვის ასევე ტრადიციული (ქუჩები) მასალა და ბაქნის განვითარების ერთ-ერთ ეტაპზე შემოსული ელემენტი. ამ ხერხით აღდგა ბაქნის სივცით-გეგმარებითი სისტემა ტრადიციულ მასალაში, თავსებადი მხატვრული გადანეწყვით და თავიდან ავიცილეთ ფალსიფიკაციის მცირე ხარისხიც კი.

ბეთლემის უბანში ასევე აღდგა, საყრდენი კედელი წყაროთი, შუკა ბეთლემის აღმართის შუანელზე და მისი მიმდებარე საყრდენი კედელი, საყრდენი კედლები გომის ქუჩაზე ათეშგასთან, პატარა ქუჩა-კიბეები, მოიკირწყლა ათეშგას წინ მდებარე მცირე მოედანი და რიგი საფეხმავლო ბილიკებისა.

ასკანის ქუჩა-კიბის ზედა ნაწილის რეაბილიტაციამ ნათლად გამოკვეთა ამ ქუჩის მხატვრული ღირებულების პოტენციალი მისი სრულად, ქვედა ნაწილის ჩათვლით რეაბილიტაციის შემთხვევაში, რომელიც დღემდე რჩება უბნის ყველაზე დაზიანებულ არეალად.

ბეთლემის ზედა ეკლესიის ბაქნის გარდა, ბალი განახლდა ბეთლემის ქუჩა-კიბესა და ზედა ეკლესიის ბაქნის საყრდენ კედელს შორის. აქ მოსახლის მიერ მე-20 საუკუნეში სპონტანურად გაშენებული ბალი მოგვიანებით სამშენებლო ნაგებობა და მიწით დაიფარა. ბეთლემის უბნის რეაბილიტაციის ფარგლებში ეს ტერიტორია გაიწმინდა, ახალი მცენარეებით შეივსო და ახალი სიცოცხლე შეიძინა. ბალების პროგრამამ საგრძნობლად შეუწყო ხელი არეალის გაჯანსაღებას და გაამდიდრა ბეთლემის უბნის იდენტობა.

7.5 ათეშგას რეაბილიტაცია

ბეთლემის უბნის რევიტალიზაციის პროგრამის ფარგლებში თავისი სპეციფიკით გამორჩეული ადგილი უჭირავს ათეშგას (ცეცხლის ტაძარი) რესტავრაცია/რეაბილიტაციას. ამ არქეოლოგიურ ძეგლს, გარდა სამეცნიერო, კულტურული ფასეულობისა, დიდი მნიშვნელობა აქვს ძველი თბილისის ტურისტული პოტენციალის განვითარებისა და უბნის თვითმყოფადობის გამოსაკვეთად.

ათეშგა გომის ქუჩაზე მდებარეობს, ეს არის ავთარის კუბური მოცულობა, რომელიც დეკორის სისადავითა და მხატვრული გადანეწყვის ლაკონურობით ხასიათდება. დღეს იგი გუმბათის გარეშე დგას, თუმცა ისტორიულმა ფოტოებმა ნაგებობის გუმბათიანი გამოსახულებაც შემოგვინახა. ამ ზოროასტრულ ნატაძრალზე ძალზე მწირი ისტორიული ცნობებია შემორჩენილი. აქამდე არც მისი სიღრმისეული არქიტექტურული და ისტორიული კვლევა მომხდარა. არქივებში დაცულია ძეგლის სხვადასხვა პერიოდის ანაზომები და 1965 წელს ძეგლის აზომვისას (რ. გვერდითელი, ნ. ალხაზიშვილი) იატაკის დონის დასადგენად გაკეთებული ორი შურფის შედეგების ანგარიში.

რეაბილიტაციის პროექტის დაწყებამდე ათეშგაზე გომის ქუჩიდან მისასვლელი კიბე დანგრეული იყო და არ ფუქციონირებდა. ძეგლში მოხვედრა მხოლოდ გვერდით მდგომი კერძო სახლის გავლით შეიძლებოდა. ინტერიერში მოწყობილი იყო ბალი და სხვადასხვა დანიშნულების სამეურნეო ნაგებობები. 1970-იან წლებში გადაკეთებული იყო კარის ლიობი აღმოსავლეთ ფასადზე, ხოლო მის მარცხნივ საპირფარეშო იყო მიშენებული.

ნაგებობის რთული კონსტრუქციული მდგომარეობის გამო ზედმიწევნით ფრხილად დამუშავდა ჩარევის მეთოდოლოგია და ეტაპები.

რეაბილიტაცია ჩაუტარდა გომის ქუჩიდან მისასვლელ კიბეს, რის შედეგადაც აღდგა კავშირი ძეგლსა და უბანს, ქალაქს შორის;

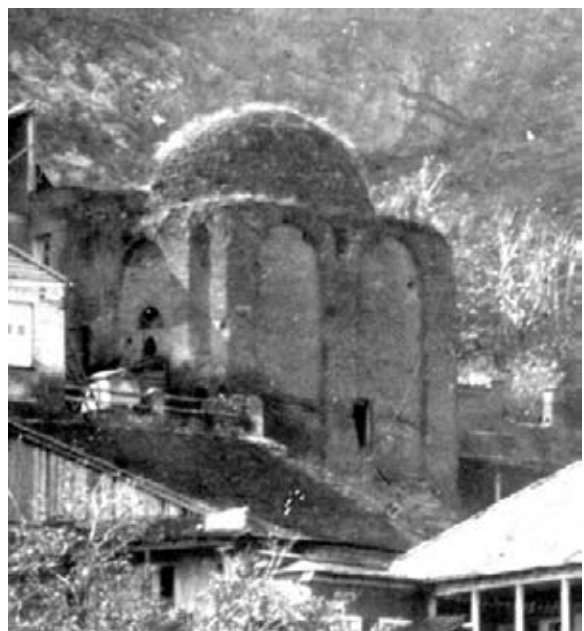
7.5. ATESHGAH REHABILITATION

Due to its specifics, restoration / rehabilitation of Ateshgah, an archaeological site, occupies a special place within Betlemi Quarter Revitalisation Programme. Apart from its scholarly and cultural values, this Zoroastrian temple-site is of crucial significance for the development of the Old Tbilisi tourist potential and accentuation of the Betlemi Quarter distinguished identity.

Ateshgah, located on Gomi street, is a brick cubic structure, characterised by the minimalism in decoration and design. At present it is without a dome, although historic photos have preserved domed image of the building. Most scanty historic evidence is available on the site. Up to now, no comprehensive study of the temple was undertaken. Archival materials comprise measured drawings of various periods and a record of the site archaeological reconnaissance in 1965.

Before the rehabilitation, stairs leading to Ateshgah from Gomi street were damaged to such an extent that the site was actually inaccessible from the street. In order to get into the interior, one had to go through the neighbouring private house. Ateshgah interior was crowded with a garden and various subsidiary structures. Entrance from the east facade was altered and a toilet was built to it.

Due to the sophisticated character of works to be undertaken on the site, intervention methodology and conservation approach were elaborated with extreme caution: stairs leading to Ateshgah from Gomi street were rehabilitated, which had ensured reintegration of the site to the Old City and Betlemi Quarter; Ateshgah interior was cleaned from the earth and subsidiary structures; significant archaeological material was unearthed, which provided additional data to the researchers - Dr. G. Kipiani and Dr. M. Suramelashvili - to analyse and date the site. Traces of the rock-cut structure revealed in the lower layers of the building, enabled the scholars to propose that this proved an existence of a sacred pagan place - "place of idol" (the knowledge preserved in the oral tradition of the people) before the construction of Ateshgah.

ათეშგა. 1980-იანი წწ.

Ateshgah. Photo 1980s

ათეშგა, რეაბილიტაციამდე, 2004 წ.
Ateshgah before rehabilitation, 2004

ათეშგა რეაბილიტაციის შემდეგ, 2009 წ.
Ateshgah after rehabilitation, 2009

ინტერიერი გაიწმინდა მიწისგან და გვიანდელი ჩაშენებებისგან. გამოვლინდა არქეოლოგიური მასალა, რამაც მნიშვნელოვანი ინფორმაცია მისცა მკვლევარებს (დოქ. გ. ყიფიანი, დოქ. მ. სურამელაშვილი) ძეგლის გასაანალიზებლად და დათარიღებისთვის. ათეშგას ქვედა ფენებში გახსნილი კლდეში ნაკვეთი უცნობი ნაგებობის კვალის გამო მკვლევარები ვარაუდობენ, რომ დასტურდება მაზდეანურ ტაძრამდე აქ წარმართული სალოცავის ანუ, როგორც ხალხის მესხიერებამ ჩვენამდე მოიტანა, “საკერპეს” არსებობა.

საარქივო დოკუმენტაციაზე დაყდნობით, აღდგა აღმოსავლეთ ფასადზე კარისა და სარკმლის ლიობი. პროცესი ზედმინევენითი სიფრთხილით წარიმართა, რათა გადაკეთებული ნაწილების მოხსნისას ავთენტური ქსოვილის დანაკარგი მინიმალური ყოფილიყო. ჩატარებული სამუშაოს შედეგად ინტერიერში გაიხსნა აღმოსავლეთ კედელზე თაღის მძლავრი საბჯენი პილონი, რომელიც ძეგლის ისტორიული განვითარების ერთ-ერთ ეტაპზე გადაკეთდა და დაიშალა მარტივი წიბოს შიგნით. ამ აღმოჩენამ დამატებითი ინფორმაცია მისცა მკვლევარებს ძეგლის სტილისტური ანალიზისთვის.

ათეშგას ინტერიერის განმედიის შედეგად გამოვლენილი ფაქტობრივი მასალა უაღრესად მყიფეა. მისი დაცვის მიზნით გადანაწდა სახურავის მოწყობა. საპროექტო ჯგუფის ამოცანა იყო: გადასურვას არ შეეღახა ძეგლის ვიზუალური აღქმა, და ამასთან ერთად, განხორციელებული ჩარევა შეექცევადი ყოფილიყო. შესაბამისად მოენყო ლითონის მსუბუქი კონსტრუქცია, რომლის ფორმაც მრუდით შემოფარგლავს ნაგებობის ზედა შერჩენილ კონტურს. საფარად გამოყენებულია ხელოვნური მინა, რაც, ერთის მხრივ, ლითონის კონსტრუქციის სიმსუბუქეს უსვამს ხაზს და, მეორეს მხრივ, უზრუნველყოფს ინტერიერის ბუნებრივ განათებას, რათა სრულად წარმოჩნდეს ძეგლის არქეოლოგიური ტიპოლოგია.

ათეშგას ინტერიერში დამონტაჟდა მსუბუქ ლითონის კონსტრუქციაზე მოწყობილი ხის იატაკი, რაც საშუალებას აძლევს მნახველს შევიდეს ძეგლში, აღიქვას მისი სივრცე, ნახოს იატაკზე გახსნილი არქეოლოგიური ფენის ნაწილი და ამასთან ერთად არ შეეხოოს მას. აქვე განთავსდა ძეგლის ინტერპრეტაციის მასალა.

ჩატარებულმა სამუშაოებმა უზრუნველყო ძეგლის გრძელვადიანი დაცვა გარემოს ზემოქმედებისგან; მნიშვნელოვნად გააუმჯობესა ათეშგას მხატვრულ-არქიტექტურული სახის აღქმა; ძეგლის გახსნამ გამოავლინა მრავალფეროვანი, ზოგ შემთხვევაში ერთი შესხედვით ურთიერთ გამომრიცხავი, ფაქტობრივი ინფორმაცია, რომლის

ათეშგასთან მისასვლელი კიბის რესტავრაცია, 2007 წ.
Restoration of stairs leading to Ateshgah, 2007

Based on the archival documentation, door and window on the east facade were restored. The process was carried out with the extreme caution, in order to ensure minimal loss of the authentic parts when removing the later additions. During the works a huge supporting pylon of the interior blind arch was revealed, which on certain stage of the site development was intentionally altered and hidden under the simple door jamb. Revealed material had provided additional information to the scholars for the stylistic analysis of the site.

Material unearthed during the cleaning of Ateshgah interior was quite fragile and in order to ensure its proper protection, a temporary protective roof was arranged. Main objective of the Project Team was to avoid negative impact on the visual perception of the site and ensure reversibility of the intervention. Thus, a metal arched girder framework was produced, providing an oval-shaped cover of the building preserved contour. On the one hand, white transparent polycarbonate glass cover of the temporary roof emphasizes lightness of the metal framework and, on the other hand, ensures natural lighting of the Ateshgah interior, fully revealing archaeological typology of the site.

In one part of the interior, a wooden floor on light metal framework was arranged, giving the visitor a possibility to enter the interior, observe its space and revealed archaeological layer without damaging the latter. Interpretative material on Ateshgah is also exhibited in the interior.

Undertaken works have ensured long-term protection of the site from the weather conditions; have considerably enhanced site interpretation and presentation; site archaeology had revealed diverse, in certain cases, seemingly contradictory material, fun-

ათეშგას აღმოსავლეთი კარის რეკონსტრუქცია, 2008 წ.
Reconstruction of the door on eastern wall of Ateshgah, 2008

ფუნდამენტური კვლევა და ანალიზი კვლავაც მომავლის საქმეა. მნიშვნელოვანია, ძეგლი საერთაშორისო მკვლევართა ჯგუფის შესწავლის ობიექტი გახდეს, რათა იგი რეგიონალურ კონტექსტში იქნას გამოკვლეული.

კვლავაც პრობლემად რჩება ძეგლის ყოველდღიური მოვლა-პატრონობის საკითხი, რაც პირდაპირ უკავშირდება მისი ადმინისტრირების პრობლემებს. ათეშგა დღეს თბილისის მერიის საკუთრებაშია, მაგრამ მას არ ჰყავს ადმინისტრაცია, მართვის ორგანო. ამას ემატება ის, რომ ბაქანი საიდანაც ვხდებით ძეგლში, კერძო საკუთრებაა, რაც, ერთი მხრივ, დაუცველს ხდის მას, ხოლო მეორეს მხრივ, სერიოზულ ყოფით პრობლემებს უქმნის გვერდით მდგომი სახლის მეპატრონეს. ბეთლემის პროგრამის საპროექტო ჯგუფი აქტიურად მუშაობს ქალაქისა და ცენტრალური ხელისუფლების ინსტიტუციებთან, რათა მოიძებნოს თბილისის ათეშგას ადმინისტრირების საკანონმდებლო ჩარჩოში მოქცევის ყველა დაინტერესებული მხარისთვის მისაღები გზები.

fundamental study and analysis of which is still a future challenge. It is important that the site is turned into a subject of study of the international research team, in order to ensure its study in the wider regional context.

Still problematic is the day-to-day maintenance of the building, which is directly linked with the site administration problems. At present, Ateshgah is in the ownership of Tbilisi Mayor Office. Besides, the platform providing access to the site is in a private ownership, which, on the one hand, hazards protection of the site and, on the other hand, creates serious discomfort to the owner of the neighbouring house. Project Team has active negotiations and discussions with the city and state institutions, in order to improve Ateshgah administration tools in a way, acceptable for all interested / involved parties.

ათეშგას ინტერიერის გაწმენდა, 2008 წ.
Cleaning of Ateshgah interior, 2008

ათეშგას არქეოლოგიური კვლევა, 2009 წ.
Archaeological study of Ateshgah, 2009

განმენდის შედეგად გამოვლენილი კლდეში ნაკვეთი ორმო, 2009 წ.
Rock-cut hall of sacred place revealed after cleaning of Ateshgah, 2009

განმენდის შედეგად გამოვლენილი იატაკის კვალი, 2009 წ.
Traces of brick floor layer revealed after the cleaning of Ateshgah, 2009

ათეშგას სარესტავრაციო სამუშაოების შემსრულებელი ადგილობრივი მოსახლეობა: ანტონ დგებუაძე, როლანდ ხარშილაძე, მამუკა ოთარაშვილი, დავით ფასუაშვილი, ბესარიონ ხარშილაძე.

Betlemi community members worked on Ateshgah rehabilitation: Anton Dgebuadze, Roland Kharshiladze, Mamuka Otarashvili, David Pasuashvili, Besarion Kharshiladze.

გომის ქუჩა, 2008 წ.
Gomi Street, 2008

8. ბეთლემის თემის ჩართულობა

ბეთლემის უბნის მოსახლეობა, ადგილობრივი სააგენტოს მეშვეობით, მონაწილეობას იღებს უბნის რევიტალიზაციის პროგრამის დაგეგმვაში, ასევე პროგრამის მიმდინარეობის მონიტორინგში და ჩართულია სარეაბილიტაციო პროექტების განხორციელებაში.

ბეთლემის უბნის რევიტალიზაციის პროექტების ფარგლებში, მაქსიმალურად ხდება ადგილობრივი მოსახლეობის დასაქმება. ამ პერიოდში მრავალმა, უკვე ოსტატ-ხელოსანმა თუ ახალგაზრდამ, შეიძინა რესტავრაციისთვის საჭირო უნარ-ჩვევები, როგორცაა კირით მუშაობა, რიყის ქვით ქუჩის მოკირწყლა, აგურითა და ქვით კედლის წყობის ამოყვანა, არსებული ისტორიული ქსოვილისადმი ფრთხილი მიდგომა და ა.შ. აღსანიშნავია, რომ ათეშგაზე ჩატარებული რთული სარესტავრაციო სამუშაოების დიდი ნაწილი ადგილობრივმა მოსახლეობამ შეასრულა. ეს ბეთლემის პროგრამის ლოგიკური შედეგი და ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი მიღწევაა. საგულისხმოა, რომ ბეთლემის უბნელები, ძველი თბილისის გამგეობამ 2009 წელს პირველად გამოიყენა ძველი თბილისის რეაბილიტაციის მასშაბურ პროექტში, როდესაც დაიქირავა უბნის 8 მაცხოვრებელი ხელოსნად და მუშად, სწორედ ბეთლემის უბნის რევიტალიზაციის პროგრამაში მიღებული მათი გამოცდილების გამო.

აქტიურად არის ჩართული მოსახლეობა ბეთლემის უბნის მოვლა-პატრონობაში. პროგრამის ფარგლებში გაშენებულმა ბალებმა წაახალისა ადგილობრივი მოსახლეობა და საკუთარი ინიციატივით ერთი გამწვანებული არეალი, ბეთლემის ეკლესიის მრევლის ძალისხმევით, შეემატა უბანს, მეორე კი ბეთლემის აღმართი №8 სახლის მცხოვრებმა გააშენა. მოსახლეობაში გაჩნდა იდეა ათეშგას მიმდებარე ბაქანზეც მოეწყოს პატარა ბაღი.

8. BETLEMI COMMUNITY PARTICIPATION

Apart from the participation in the planning and monitoring of the Betlemi Quarter Revitalisation Programme through the Betlemi Quarter Development Union, local community takes an active part in various rehabilitation projects.

It should be noted that sophisticated restoration works on Ateshgah were implemented by the local community, who had acquired conservation craftsmen skills over the years, being involved in the Quarter rehabilitation process. This is, definitely, one of the main achievements of the Programme. Further to the Betlemi Quarter Development Union Statute, local community is widely recruited for various works within the Betlemi Quarter Revitalisation Programme. During these years, many experienced craftsmen or young people had acquired specific conservation skills, such as use of lime, cobblestone paving, brick and stone masonry, cautious attitude towards the historic fabric, etc. It is important that these human resources were first used by the Tbilisi Administration in 2009 within the Old Tbilisi large-scale rehabilitation project, when 8 residents of the Betlemi Quarter were recruited as craftsmen and workers, due to the experience they had gained within Betlemi Quarter Revitalisation Programme.

Local community is actively involved in the Betlemi Quarter maintenance. Gardens arranged within the Programme encouraged the local community and one green area was added to the Quarter with the efforts of the Betlemi church congregation, while another garden was made by the resident of 8, Betlemi ascent. The community plans to arrange one more green area on the terrace next to Ateshgah.

ხალიჩების რეცხის დღე
Carpets washing day

ადგილობრივი მოსახლეობის გაშენებული ბაღი ბეთლემის ზედა ეკლესიის პაქანზე
A flower garden on Upper Betlemi Church platform planted by local community (gardener R. Kharshiladze)

სამხატვრო სკოლის მოსწავლეები პლენერზე მუშაობის დროს, 2009 წ.
Art College students during open door drawing session in Betlemi Quarter, 2009

9. ბეთლემის უბანი დღეს

ბეთლემის უბნის ნაწილი, ტურისტული გზის გასწვრივ, იქ, სადაც ძირითადი სარეაბილიტაციო სამუშაოები ჩატარდა, დღეს თვალნათლივ გაჯანსაღებული და გამოცოცხლებულია.

ბეთლემის ეკლესიის ბაქანი, არა მხოლოდ ადგილობრივი მოსახლეობისა და ეკლესიის მრევლის თავშესაფრის ადგილია, არამედ თბილისელთა და თბილისის სტუმართა საყვარელ ადგილად იქცა. უბანში ხშირად მოდიან საპატიო სტუმრები, მათ შორის ნორვეგიის სამთავრობო დელეგაციები. თბილისის მერიის კეთილმოწყობის სამსახურის მიერ ისტორიული მონუმენტების განათების მოწყობამ დიდად შეუწყო ხელი ამ ადგილის უსაფრთხოების გაუმჯობესებას. 2006 წ.-ს სოლოლაკის ქედზე თბილისის მერიისა და საკონსულტაციო ცენტრის “გეოგრაფიკის” მიერ ნარიკალას ტურისტული მარშრუტის რეაბილიტაციამ კი, ბეთლემის უბანში ტურისტების ნაკადი გაზარდა, ვინაიდან ეს მარშრუტი ბეთლემის ეკლესიის ტერასას უკავშირდება. საგრძნობლად გაიზარდა უძრავი ქონების ფასები ამ უბანში.

რეაბილიტირებული ისტორიული გარემოსა და მოვლილი ბაღების გამო, ამ ადგილს ხშირად იყენებენ სხვადასხვა სარეკლამო ვიდეო რგოლების, თუ ფილმების გადაღებისთვის. ბეთლემის უბანში სისტემატიურად მოყავთ სკოლის მოწაფეები ექსკურსიაზე, სამხატვრო სკოლები აქ აწყობენ ბავშვთა პლენერზე მუშაობის სესიებს. გახშირდა ფესტივალების მოსაწყობად უბნის გამოყენების შემთხვევები, რომელთაგანაც ერთი გამოირჩევა თავისი მნიშვნელობით, რადგან იგი თვით ბეთლემის უბნის დღის აღმნიშვნელია.

9. BETLEMI QUARTER TODAY

Part of the Betlemi Quarter along the Tourist Route, where major rehabilitation works were carried out is visibly improved and enlivened. Apart from the residents and the church congregation, Betlemi church platform, opening a wide view on Tbilisi Historic District, has become a favourite gathering place for the Tbilisi citizens and guests; it is often visited by the honorary guest, including Norwegian governmental delegations. Arrangement of the historic monuments lighting by the Tbilisi Municipality Infrastructure Services had considerably improved security in the Quarter. Rehabilitation of the Narikala Tourist Route on the Sololaki ridge in 2006 by the Tbilisi Mayor Office and Consulting Centre GeoGraphic had increased tourist flow to the Betlemi Quarter, since this Route is connected with the Betlemi church platform. Property prices in the Quarter had considerably increased.

Thanks to the rehabilitated historic environment and well maintained gardens, this place is often used for shooting various video clips and films. Betlemi Quarter is regularly visited by the school children on excursions, art colleges organise open-air sessions for their students here. Betlemi Quarter is often used for diverse festivals, among which distinguished significance should be given to one, since it marks the Betlemi Quarter Day.

არტ-ზონა პოლონეთი, თბილისის პროექტის ფარგლებში, 2009 წ.

Art-zone Poland, Tbilisi Project, 2009

9.1 ბეთლემის უბნის ფესტივალი

2010 წლის 17 მაისს პირველად ჩატარდა ბეთლემის უზნის ფესტივალი. ბეთლემის უზნის რეგიტალზაციის პროგრამის ფარგლებში დაიბადა ბეთლემის უზნის ფესტივალის, როგორც უზნის გამორჩეული თვითმყოფადობისა და ბეთლემის უზნის თემის ერთობის დღესასწაულის, დაფუძნების იდეა. ამ დღისთვის 17 მაისის შერჩევა იმან განაპირობა, რომ ამ დღეს ნორვეგიელი ხალხი თავის ეროვნულ დღესასწაულს ზეიმობს.

ბეთლემის უბნის პირველი ფესტივალი, ერთის მხრივ, უკვე ჩატარებული სამუშაოების ანგარიში და, მეორეს მხრივ, ნორვეგიელი ხალხისა და მთავრობისადმი ბეთლემის თემის მადლიერებისა და პატივისცემის მოკრძალებული გამოხატულება იყო. ფესტივალის სტრუქტურა, რომელიც აქ ადრე ჩატარებული პოლონური ფესტივალთა იყო შთაგონებული, საშუალებას იძლეოდა ღონისძიებას მთელი უბანი მოეცვა და მოსახლეობა სრულად ჩაბმულიყო მასში; ფაქტიურად, მას სახალხო სეირნობის ხასიათი მიეცა - უბნის მრავალი ეზო ამ ეზოს მცხოვრებთა შემოქმედების გამოფენის არენად იქცა, აქვე იყო გამოფენილი ჩატარებული სარეაბილიტაციო სამუშაოების ამსახველი ფოტოები. ფესტივალის კულმინაცია იყო ბეთლემის ეკლესიის ბაქანზე მოწყობილი უბნის მოსახლეობის, ბეთლემის ეკლესიის მგალობელთა გუნდისა და ბეთლემის უბნის გულშემატკივართა კონცერტი, რომელშიც ნორვეგიელებმაც მიიღეს მონაწილეობა. განზრახულია ფესტივალი ტრადიციული გახდეს.

9.1. BETLEMI QUARTER FESTIVAL

On 17 May 2010, first Betlemi Quarter Festival was held, which is intended to become a regular annual event. The idea to establish Betlemi Quarter Festival, as a celebration of the unity of the Betlemi Quarter community and the Betlemi Quarter distinguished identity was formed within the Betlemi Quarter Revitalisation Programme. 17 May was chosen, since this is the day, when Norwegian people celebrate their National Day.

First Betlemi Quarter Festival was a presentation of the fulfilled activities and, on the other hand, was a humble expression of the Betlemi Quarter Community's gratitude and respect to Norwegian people and Government. Festival format, inspired by the format of the Polish festival organised in the Betlemi Quarter, made it possible to cover entire Quarter by the event and fully involve the local community; actually, it has turned into a lively folk-fête - many courtyards had become the scene, where the residents could exhibit their creative skills, within the Quarter, photo material of the undertaken rehabilitation works was exhibited. The Festival culminated in the concert on the Betlemi church platform, participated by the local community, Betlemi church choir, Betlemi Quarter Revitalisation Programme friends and Norwegian guests.

ඉන්ද්‍රජයන්තර!!!

მეთლემის უბნის ფესტივალზე,
2010 წლის 17 მაისს,
15:00-20:00 საათზე.

Welcome!!!

*to Betlemi Quarter Festival
on 17 May, 2010, 15:00-20:00.*

ბეთლემის უბნის ფესტივალი, 2010 წლის 17 მაისი
Betlemi Quarter Festival, 17 May, 2010

ბეთლემის უბნელებისა და ბეთლემის პროექტის მეგობრების კონცერტი
Concert of Betlemi community and friends of Betlemi Project

ნორვეგიელების სტუმრობა ბეთლემის ფესტივალზე
Norwegians visiting Betlemi Festival

გ. ჩხატარაშვილის ფოტო-გამოფენა.
G. Chkhatarashvili photo exhibition.

საქართველოს კულტურისა და ძეგლთა დაცვის სამინისტროს
თბილისის სამხატვრო სასწავლებლის მოსწავლეებმა გამოფენა
Exhibition of Tbilisi Art College students of Ministry of Culture and Monuments Protection of Georgia

ბაღის გალერეა
Garden gallery

დათო რობაქიძის შემოქმედებითი სახელოსნო
David Robakidze Art Studio

არინა ავაქიანი, V კლასი, გომის ქ. №4
Arina Avakyan, grade V, 4, Gomi Street

არინა ავაქიანი, V კლასი, მბეთლემის ქუჩა-კიბე
Arina Avakyan, grade V, Betleml Street-stairs

დიმა კენჭოშვილი, VI კლასი, ბეთლემის ქვედა ეკლესია
Dima Kenchoshvili, grade VI, Lower Betleml Church

გიორგი ხარატიშვილი, V კლასი, გომის ქუჩა
George Kharatishvili, grade V, Gomi Street

ერონ თოფჩიანი, VI კლასი, გომის ქ. № 4
Eron Topchyan, grade VI, 4, Gomi Street

ნინო ზეკალაშვილი, VI კლასი, გომის ქ. № 5
Nino Zeqalashvili, grade VI, 5, Gomi Street

ნანა ზეკალაშვილი, V კლასი, ბეთლემის ქ. № 3
Nana Zeqalashvili, grade V, 3, Betlemi Street

9.2 სტუდენტური კონკურსი - ძველი თბილისის იდენტობა და სული

ბეთლემის უბნის რევეიტალიზაციის პროგრამას, როგორც საინტერესო პროგრამას, ხშირად იყენებს სხვადასხვა აკადემიური დაწესებულება (თბილისის სამხატვრო აკადემია, საქართველოს საზოგადოებრივ მეცნიერებათა ინსტიტუტი, PRDU, University of York) სასწავლო პროცესში თუ კვლევებში.

2010 წელს ბრიტანეთის საბჭოს, გოეთეს ინსტიტუტის, ნორვეგიის კულტურული მემკვიდრეობის დირექტორატის, ხელოვნების საერთაშორისო ცენტრის “ისტორიალის” და ICOMOS საქართველოს ორგანიზებით და ევროკომისიის კულტურული პროგრამის ფინანსური მხარდაჭერით განხორციელდა პროექტი – ურბანული მემკვიდრეობის შენარჩუნება – ძველი თბილისის იდენტობა და სული. ამ პროექტის ფარგლებში სხვა ღონისძიებებთან ერთად ჩატარდა სტუდენტური კონკურსი, თბილისში, ბეთლემის უბანში, ასკანის ქუჩის მიმდებარე ტერიტორიის რეაბილიტაციის პროექტზე, რომლის ამოცანაც იყო ბეთლემის უბნის ყველაზე დაზიანებულ არეალში იმ ურბანული კვანძის დაგეგმარება, რომელიც ადრე მჭიდროდ იყო განაშენიანებული, ახლა კი – ცარიელია.

ეს თემა მეტად აქტუალურია დღეს ძველი თბილისის დაცვისა და განვითარების კონტექსტში. ბეთლემის პროგრამა კი სრულყოფილ ინფორმაციას იძლეოდა კონკურსის პირობების სწორად ჩამოყალიბებისთვის.

32 სტუდენტმა 5 დღის ინტენსიური წრთვის შემდეგ, რომელსაც 3 ადგილობრივი და 3 უცხოელი ექსპერტი უძღვეოდა, ბეთლემის ისტორიულ გარემოში თანამედროვე ჩარევის ერთმანეთისგან განსხვავებული იდეა წარმოადგინა. ის, რაც მათ აერთიანებდათ იყო ფრთხილი მიდგომა გარემოსადმი, განაშენიანების მასშტაბისადმი და ურბანული ქსოვილის მორფოლოგიისადმი. ღონისძიებამ კარგად აჩვენა მსგავსი კონკურსებისა და წრთვის აუცილებლობა, ისტორიულ ქალაქში ჩარევის მეთოდოლოგიის დახვეწა-განვითარებისთვის.

9.2. STUDENT WORKSHOP-COMPETITION - IDENTITY AND SPIRIT OF OLD TBILISI

Betlemi Quarter Revitalisation Programme is often used as a case study by various academic institutions (Tbilisi Academy of Art, Georgian Institute of Public Affairs, PRDU, York University) in the educational process and studies.

In 2010, the project - Urban Heritage Preservation: Identity and Spirit of Old Tbilisi was implemented by the British Council, Goethe-Institute, Riksentikvaren, Georgian Arts and Culture Centre "Istoriali" and ICOMOS Georgia with the funding from the European Commission Culture Programme. Apart from other activities, a Student Workshop-Competition was also organised within this project. The competition for the best developed infill design for the particular area in Betlemi Quarter envisaged design of the modern architecture in the immediate environs of Askana street, most vulnerable area in the Quarter, which used to be densely inhabited in the past and is neglected now.

The Competition topic is most acute for the Old Tbilisi preservation and development. Betlemi Quarter Revitalisation Programme provided comprehensive information for the proper identification of the Competition Terms and Conditions.

After the 5 day intense training sessions, led by 3 local and 3 international experts, 32 students presented diverse proposals for the modern intervention in the Betlemi Quarter historic environment; although differing, these proposals shared certain common features, namely, cautious attitude towards the environment, scale and morphology of the urban fabric.

The Competition has clearly shown need and significance of the similar competitions and trainings for the development and further improvement of the methodology of intervention in the Historic City.

სტუდენტური კონკურსის - ძველი თბილისის იდენტობა და სული - გამარჯვებული პროექტი. თბილისის ტექნიკური უნივერსიტეტის მაგისტრანტი, ნიკოლოზ მაისურაძე. ასკანის ქუჩის მონაკვეთის განვითარება

Askana Street development plan, winner project of the students competition: Identity and Spirit of Old Tbilisi. Author, Nicholas Maisuradze, MA student of Tbilisi Technical University

9.3. შეიცანი წარსული

საზოგადოების გათვითცნობიერების გრძელვადიანი მიზნების მისაღწევად სკოლის მოსწავლეთათვის სისტემატურად ხორციელდება პილოტური პროექტი –“შეიცანი წარსული”. ამ პროექტის ფარგლებში, სხვადასხვა საზოგადოებრივი სკოლებიდან, ბეთლემის უბანში მოჰყავთ დაწყებითი კლასების მოსწავლეები, რომლებიც მთელს დღეს ატარებენ ბეთლემის უბანში: ათვალიერებენ უბანს, ეცნობიან გამოფენას ბეთლემის უბნის საინფორმაციო ცენტრში, ხატავენ პლენერზე, ბეთლემის უბნის ტერასაზე. ბავშვთა ნამუშევრები შემდგომ გარკვეული დროით გამოფენილია ბეთლემის უბნის საინფორმაციო ცენტრში.

9.3. RESPECT THE PAST

In order to achieve long-term aims of the public awareness strengthening, a pilot project - Respect the Past is implemented for the school children on regular basis. Within this project, visit tour to Betlemi Quarter is organised for the pupils of the primary classes level from various public schools. Children stay the whole day in the Quarter, sight-seeing, visiting exhibition at the Betlemi Quarter Information Centre, drawing outdoor, on the Betlemi terrace; afterwards, children drawings are for a certain spell exhibited at the Betlemi Quarter Information Centre.

თბილისის საჯარო სკოლის მოსწავლეები ბეთლემის უბანში, პროექტის - შეიცანი წარსული - ფარგლებში
Tbilisi Public School children visiting Betlemi Quarter within the project - Respect the Past

ბეთლემი უბნის ფესტივალი, 2010 წლის 17 მაისი
Betlemi Quarter Festival, 17 May, 2010

10. შუამდგომლობა და სამომავლო გამოწვევები

2010 წელს დასრულდა ბეთლემის უბნის რევიტალიზაციის პროგრამის მენეჯმენტის გეგმის 5 წლიანი ციკლი. ამ პერიოდში ბეთლემის უბნის რეაბილიტაციის გეგმით გათვალისწინებული სამუშაოთა 50%-ზე მეტი შესრულებულია, რაც საკმაოდ მოულოდნელი იყო საპროექტო ჯგუფისთვის, ვინაიდან პროექტის სამუშაო გეგმა და შესრულების მოდელი იდეალისტური იყო. ჩატარებული სამუშაოების შედეგად, ნათლად გამოიკვეთა, როგორც პროექტის მიღწევები, ისე სამომავლო გამოწვევები. დადგა პროგრამის სტრატეგიისა და კონსერვაციული პოლიტიკის გადახედვისა და განახლების დრო.

სიღრმისეულმა, სისტემატიურმა კვლევამ შესაძლებელი გახადა პრობლემების ძირეული ხასიათის დადგენა, ხელი შეუწყო საპროექტო ჯგუფის თვითრწმენის გაღვივებას.

პროექტმა შესაძლებელი გახადა ერთი ლოკალური ისტორიული მიკრო-უბნის ურბანული და არქიტექტურული მხარეების კვლევა, რამაც საინტერესო სიახლეები გამოავლინა. რისი გაცნობაც სასარგებლო და მნიშვნელოვანია არქიტექტორ-რესტავრატორების, სტუდენტებისა და პრაქტიკოსი არქიტექტორებისთვის.

სრულყოფილმა დოკუმენტაციამ და ისტორიულ არეალში მიმდინარე პროცესების მუდმივმა მონიტორინგმა საგრძნობლად გააძვირა სწრაფი და სწორი კონსერვაციული გადაწყვეტილებების მიღება.

საბაზისო ქალაქგეგმარებითი დოკუმენტის არსებობამ, მიუხედავად იმისა, რომ ისტორიული ქალაქის რეგულირების გეგმა არ ფუნქციონირებს, მეტ-ნაკლებად ხელი შეუწყო ბეთლემის უბანში ცვლილებებზე კონტროლის დაწესებას.

მრავალდისციპლინარულმა მეთოდოლოგიამ უზრუნველყო ინტეგრირებული კონსერვაციის პრაქტიკული განხორციელება. ამან, თავის მხრივ, ხელი შეუწყო ადგილობრივი თემის მიერ განვითარებასთან ასოცირებულ გეგმებსა და ისტორიული მემკვიდრეობის ფასეულობათა შორის მჭიდრო ურთიერთკავშირის დანახვას, რამაც შეარბილა კონფლიქტი განვითარებასა და კონსერვაციის შორის.

სისტემატიურმა თვითინიციებმა და სპეციფიურმა კვლევებმა ხელი შეუწყო კონსერვაციული სტანდარტების დახვეწას და ადაპტირებას რეალობასთან, რაც სერიოზულ სირთულეს წარმოადგენს ურბანული მემკვიდრეობის – ყოველდღიურობით სავსე ცოცხალი ორგანიზმის – კონსერვაციის დარგში.

ადგილობრივი თემის აქტიური თანამონაწილეობა ბეთლემის უბნის რევიტალიზაციის პროგრამაში მისი წარმატების უმნიშვნელოვანესი წინაპირობა იყო. პროექტის გამჭვირვალობამ უზრუნველყო კავშირი დაგეგმვას, ანალიზსა და შესრულებას/მონაწილეობას შორის. საგრძნობლად ამაღლდა ადგილობრივ მოსახლეობაში უბნის გამოკვეთილი იდენტობის გამო სიამაყის გრძნობა. იგრძნობა უბნისა და საკუთარი უძრავი ქონების მოვლა-პატრონობის მიმართ მეტი პასუხისმგებლობა. გახშირდა საკუთარი ბინების მშენებლების შემთხვევები. მოსახლეობის ნაწილს გაუჩნდა სამომავლო გეგმები საკუთარი უძრავი ქონების მცირე საოჯახო ბიზნესის გამოყენებისა, არის შემთხვევები ბინების ტურისტებზე გაქირავებისა. ის ნაწი-

10. LESSONS LEARNT AND FUTURE CHALLENGES

In 2010, 5-year cycle of the Betlemi Quarter Revitalisation Programme Management Plan was completed. Over this period, more than 50% of works foreseen by the Betlemi Quarter Rehabilitation Plan was fulfilled, which was quite unexpected for the Project Team, since the Project Action Plan and implementation model seemed rather idealistic. Programme implementation had clearly shown both, Programme achievements and future challenges. Time for the revision and change of the Programme strategy and conservation policy has come.

In-depth, systematic study had contributed to the thorough identification of the problems and increased self-confidence of the Project Team; the Project had made it possible to study all architectural and urban aspects of one particular historic quarter, which had revealed significant new data; this material is of crucial importance for the conservation architects, students and architects.

Comprehensive documentation and regular monitoring of the processes within the Quarter had considerably facilitated decision making process in terms of rapid and correct conservation response; despite non-existent Regulation Plan for Old City, basic Guidelines for the Elaboration of the City Planning Regulations for Betlemi Quarter had contributed to the control of changes within the Quarter; multidisciplinary approach had ensured practical implementation of the integrated conservation. In its own turn, all these had contributed to the integration of the heritage values into the development associated plans in the local community and had smoothed a conflict between the development and conservation; systematic trainings and specific studies had ensured conservation standards improvement and their adaptation to the reality, which is a serious challenge in the context of a living city.

Active participation of the local community in the Betlemi Quarter Revitalisation Programme was crucial for the Project success. Transparency of the project had ensured links between the planning, analysis and implementation / participation. Pride for the unique identity of the Betlemi Quarter has considerably increased in the local community. Increased responsibility for the Quarter and own private property maintenance is obvious. More and more owners undertake repairs to their private flats. Part of the local community has plans to use their private property for the family-run business purposes; cases of systematic renting flats to the tourists can also be quoted. Part of the community wishing to sell their private property hope for the beneficial agreements, since such cases had also taken places in the Quarter. It should be noted that sometimes, such expectations are exaggerated and could be turned into a specific problem, if Old City administration is not improved. Some owners of the private property have left their houses abandoned for decades and take no care of them, while their plans for selling these properties are quite unrealistic, due to high prices requested by the owners. Although local legislation stipulates regulation of such problems, still, in reality,

ლი მოსახლეობისა, ვისაც საკუთრების გაყიდვა სურს უფრო სარფიანი გარიგების იმედიტაა, რადგან ასეთ შემთხვევებსაც აქვს ადგილი. აღსანიშნავია, რომ ასეთი მოლოდინი ზოგჯერ გადაჭარბებულია და შეიძლება სპეციფიურ პრობლემად იქცეს თუ ძველი ქალაქის ადმინისტრაცია არ გაუმჯობესდება. რამდენიმე უძრავი ქონების მესაკონსტრუქტორს სახლები ათეულობით წლებია მიტოვებული აქვს, არ უვლის, ხოლო მათი გემები ქონების გაყიდვასთან დაკავშირებით არარეალისტურ თანხებთან არის დაკავშირებული. მიუხედავად იმისა, რომ ადგილობრივი კანონმდებლობა ითვალისწინებს მსგავს შემთხვევებში საკითხის მოგვარებას, ცხოვრებაში ეს მექანიზმი ჯერაც არ მუშაობს, ერთის მხრივ, გათვალისწინებულ ღონისძიებათა არაპოპულარობის გამო და მეორეს მხრივ, დაუხვეწავი ქვესაკანონმდებლო სისტემის გამო.

იმ ქვე-პროექტიდან, რომელიც მნიშვნელოვანი იყო და ვერ შესრულდა, აღსანიშნავია, ინიციატივები უბნის ეკონომიკური განვითარებისთვის, რაც ითვალისწინებდა ფონდების მოძიებას რამდენიმე მეპატრონისთვის, რათა მათ ისტორიული ქონების ადაპტაციის გზით, წამოეწყო მცირე საოჯახო ბიზნესი – სასტუმრო, საცხობი, და ა.შ. ამ ქვე-პროექტის შესრულებაზე თავის შეკავება, ალბათ გამართლებული იყო, ვინაიდან, ასეთი პროექტის მართვას სპეციფიური უნარჩვევები სჭირდება. ერთადერთი საოჯახო კაფე, რომელიც პროექტის ფარგლებში გაიხსნა, მინიმალური ინვესტიციით განხორციელდა – მეპატრონეს მოუწევდა მისასვლელი ბილიკი. ეს არის შესანიშნავი ისტორიული სარდაფი, სადაც მეპატრონემ საკუთარი სახსრებით შექმნა მყუდრო გარემო და შეზღუდული მომსახურება აქვს. მას გარდა ფინანსური დახმარებისა, უნარჩვევების შეძენა და პროფესიული კონსულტაცია ესაჭიროება.

მომავალში საჭირო იქნება ისეთ პარტნიორ ორგანიზაციასთან დაკავშირება, ვისაც შესაფერისი გამოცდილება აქვს, ვინაიდან განვითარების პროექტების განხორციელებას პირდაპირი და სასიცოცხლო მნიშვნელობა აქვს უბნის რევიტალიზაციის პროცესის სიცოცხლიუნარიანობისთვის. მნიშვნელოვანია, რომ პრაქტიკულად გამოვლინდეს ურთიერთდამოკიდებულება ისტორიულ ქონებასა და მეპატრონის კეთილდღეობასთან. აუცილებელია, რომ მოსახლეობის ნაწილმა, ვისაც აქვს სურვილი და უნარი, მომავალში, უბნის გარდაუვალი “ჯენტრიფიკაციის” ფონზე, მოახერხოს უბანში დარჩენა.

პროგრამის სამომავლო სტრატეგიაში ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ცვლილება მისი ჰუმანიტარული მიმართულებიდან, ნელ-ნელა, უფრო განვითარებაზე-ორიენტირებულ პროექტებზე აქცენტის გადატანა იქნება. ამისთვის მნიშვნელოვანია თანამშრომლობის მეტოდოლოგიის შემუშავება კერძო სექტორთან, რომელიც უკვე დაინტერესდა ამ უბნით. უბნის “ჯენტრიფიკაცია” გარდაუვალია და არ იქნება დამღუპველი იმ შემთხვევაში, თუ ის დაბალანსებული იქნება, რასაც იმედი გვაქვს, უკვე ჩატარებულმა სამუშაომ უნდა შეუწყოს ხელი.

მრავალპარტნიორული თანამშრომლობის განვითარება პროექტის სამომავლო სტრატეგიის შემუშავების მთავარი ამოცანაა. ამ კონტექსტში მნიშვნელოვანია ადგილობრივ ხელისუფლებასთან პროექტის ურთიერთობის შემდგომი განვითარება, რათა მოხდეს პროგრამის მიზნებისა და ამოცანების ძველი ქალაქის განვითარების გეგმებში ინტეგრაცია და პირიქით.

this mechanism does not work, since the stipulated measures are perceived as unpopular, and, on the other hand, by-laws need further improvement.

From the sub-projects, which were not implemented and were important, mention should be made of the initiatives for the economic development of the Betleми Quarter. They envisaged raising of funds for several owners, in order to help them to start a family-run business - a guest-house, a bakery, etc. - through the adaptive re-use of their premises. Holding back from the implementation of this sub-project seems justified, since its management requires specific skills. The only family-run cafe, opened within the Programme, was achieved with the minimal investment - the path leading to the cafe was tided. This is a magnificent historic basement, where the owner, with the own finances, gave a personal touch to the cosy atmosphere and maintains limited service. Apart from the financial support, the owner needs skills building and professional consultation.

In future, co-operation with the respectively experienced partner organisation is necessary, since implementation of the development projects is vital for the sustainability of the Betleми Quarter revitalisation. It is important to establish a direct inter-relation between the historic properties and the welfare of their owners. It is crucial that part of the community, who has a desire and capacity, can manage to stay, under the conditions of the inevitable "gentrification" of the Quarter in the future.

One of the significant changes in the future strategy of the Betleми Quarter Revitalisation Programme should be a gradual shift from the humanitarian to more development-oriented projects. For these purposes, it is important to elaborate a methodology of co-operation with the private sector, which has already shown an interest in the Betleми Quarter. "Gentrification" of the Quarter is inevitable and would not be dangerous, if it is balanced; hopefully, fulfilled work will contribute to this.

Development of the cross sector co-operation is the main goal of the Programme future strategy. In this context, further development of the collaboration with the local authorities is crucial, in order to achieve integration of the Programme goals and objectives into the Old City development plans and vice versa. Old City administration reality and Old Tbilisi legislative framework has considerably changed from the moment Betleми Quarter Revitalisation Programme was begun - Old Tbilisi Administration and Monitoring Services within its structure were established, City Administration had launched historic buildings rehabilitation programme, Tbilisi Historic District management entirely moved under the responsibility of the Tbilisi City Hall, Tbilisi City Hall has launched a large-scale rehabilitation programmes in various quarters of Old Tbilisi.

During the Betleми Quarter Revitalisation Programme implementation partnership with the Old City Administration was established, which more and more actively and positively reacts on the current needs of the Programme. However, this partnership should acquire more systematic character. Crucial will be development of the collaboration

ძველი ქალაქის ადმინისტრირების რეალობა და ძველი ქალაქის კანონმდებლობა საგრძნობლად შეიცვალა პროგრამის დაწყების მომენტიდან – შეიქმნა ძველი თბილისის გამგეობა, მონიტორინგის სამსახური გამგეობის შიგნით, გამგეობამ დაიწყო ისტორიული შენობების სარეაბილიტაციო პროგრამა, თბილისის ისტორიული ნაწილის მართვის სადავეები მთლიანად თბილისის მერიის ხელში გადავიდა, თბილისის მერიამ წამოიწყო მასშტაბური სარეაბილიტაციო პროგრამები ძველი თბილისის სხვადასხვა უბანში. ბეთლემის პროგრამის განხორციელების ფარგლებში უკვე ჩამოყალიბდა პარტნიორული ურთიერთობა ძველი თბილისის გამგეობასთან, რომელიც სულ უფრო პოზიტიურად და აქტიურად რეაგირების პროგრამის მიმდინარე საჭიროებებზე. მიუხედავად ამისა, სასურველია ამ ურთიერთობას უფრო სისტემური ხასიათი მიეცეს. გადამწყვეტი მნიშვნელობა ექნება ბეთლემის პროგრამის ქალაქის მერიასთან ურთიერთობის განვითარებას, ვინაიდან, ის დღეს სპეციფიურად აქტიურ და თამამ სარეაბილიტაციო პოლიტიკას ატარებს ძველ ქალაქში. სასურველი იქნება ბეთლემის პროგრამის ფარგლებში დაგროვილი ცოდნა და უნარ-ჩვევები, განსაკუთრებით კონსერვაციული სტანდარტებისა, ინტეგრირებულ იქნას ქალაქის მიერ დაგეგმილ სამუშაოებში და, ამასთან ერთად, ამ გეგმებში გათვალისწინებულ იქნას ბეთლემის უბნის საჭიროებანი და მათი სპეციფიკა. აქამდე ეს ვერ ხერხდებოდა, რადგან თბილისის ისტორიულ ნაწილის მართვის სისტემაში ჯერაც ვაკუუმი მთელი რიგი ინსტიტუციური ერთეულებისა, რომელიც რეაბილიტაციის სტრატეგიულ დაგეგმვას, კვლევას და მეთოდოლოგიური საკითხების დახვეწას ეხება. ბეთლემის პროგრამის ამოცანაა, არსებული რეალობიდან გამომდინარე, შექმნას კომუნიკაციის ადექვატური მექანიზმები და თანამშრომლობის მეთოდოლოგია. აუცილებელი წინაპირობა სამისოდ თბილისის ისტორიული ნაწილის მენეჯმენტის სისტემის თანდათანობითი გაუმჯობესებაა.

აუცილებელია, წინსვლა კონსერვაციის სტანდარტების გაუმჯობესების მიმართულებით. დღემდე, პროგრამის ამ კომპონენტის ფარგლებში წარმოებულ მუშაოებს სპეციფიურ საკითხებზე იყო კონცენტრირებული, მაგალითად, ხის კონსერვაცია, ზედაპირის ტრადიციული მეთოდებით დამუშავება, საღებავის კვლევა, პალიტრა და ა.შ. ამ ეტაპზე მნიშვნელოვანი იქნება მთელი მიღებული ცოდნისა და უნარ-ჩვევების აკუმულირება ერთი კონკრეტული შენობის საჩვენებელი სარესტავრაციო პროექტის განხორციელებისას. ამ მიზნით მომზადდა რამდენიმე პილოტური პროექტი; მათ შორის საგულისხმოა საცხოვრებელი სახლის – ასკანის ჩიხი №4 – რესტავრაცია. გარდა საკუთრივ საკონსერვაციო პრობლემებისა, ეს პროექტი ითვალისწინებს ახალი საზოგადოებრივი ფუნქციის შემოტანას – შენობის ადაპტირებას “თბილისურ სახლად”, სადაც მოეწყობა XIX საუკუნის ინტერიერი, დამასასიათებელი ავეჯეულობითა და ეთნოგრაფიული ნივთებით, გაიხსნება სასწავლო ცენტრი, ხოლო სარდაფი დაეთმობა ღვინის მარანს. მსგავსი პროექტების განხორციელებას საკვანძო მნიშვნელობა აქვს, რათა, ბეთლემის უბნის რევიტალიზაციის პროგრამის ახალი სტრატეგიის შესაბამისად, უზრუნველყოფილ იქნას უფრო განვითარებაზე-ორიენტირებულ ქმედებებზე გადასვლა.

ბეთლემის უბნის რევიტალიზაციის პროგრამის გამოცდილების განზოგადების თვალსაზრისით, შეიძ-

with the Tbilisi City Hall, which, at present, maintains specifically active and daring rehabilitation policy in Old City. It would be desirable that knowledge and skills, especially, in terms of conservation standards, were integrated into the rehabilitation planned by the City and Betlemi Quarter specific needs are taken into consideration within these plans. Up to now, this was not achieved, since Tbilisi Historic District management system still lacks number of institutional units in charge of the rehabilitation strategic planning, research and methodology improvement. Taking the changed reality into account, goal of the Betlemi Quarter Revitalisation Programme is to elaborate adequate communication tools and collaboration methodology. After all, main assumption is that gradually, Tbilisi Historic District management system will improve.

It is necessary to forward in the direction of the conservation standards improvement. Up to now, works carried out within this component of the Programme, had targeted specific issues, such as wood conservation, traditional surface treatment, palette, paint research, etc. On the present stage, it would be important to accumulate all acquired skills and knowledge in the implementation of a show case restoration on one particular site. For these purposes, several pilot projects are prepared; among them important is restoration of 4, Askana cul-de-sac. Apart from the purely conservation issues, this project envisages introduction of a new public function - conversion of the building into a "Tbilisian House", sheltering ethnographic materials and 19th c. inte-

გომის ქ. № 5/12
5/12 Gomi Street

ლება რამდენიმე უძირითადესი რეკომენდაციის ჩამოყალიბება, რომელიც, ალბათ, სასარგებლო იქნება მსგავსი პროექტებისთვის:

უნდა ტარდებოდეს რეგულარული და სისტემური სიღრმისეული კვლევა, რათა მკაფიოდ განისაზღვროს პრობლემები და მათი გადაჭრის გზები.

პროექტის გამჭვირვალობისა და მოსახლეობის მხარდაჭერის მიღწევის მიზნით, უნდა უზრუნველყოფილ იქნას მოსახლეობის ფართო ჩართულობა გადაწყვეტილების მიღების პროცესში.

უნდა ხორციელდებოდეს პილოტური (საცდელი/კვლევითი/ექსპერიმენტული) პროექტები, რათა მოიძებნოს გზები ქალაქის ცოცხალი ორგანიზმის რეალობასთან ხარისხიანი კონსერვაციის ადაპტირებისა, განვითარების წნეხის შესამსუბუქებლად.

ქვემოდან ინიციატივებზე დაფუძნებული პროექტების ფარგლებში უნდა შემუშავდეს ხელისუფლებასთან კომუნიკაციისა და მართვის არსებული სისტემის პირობებში ოპერირების მექანიზმები და მეთოდები.

დაბოლოს, შეიძლება ითქვას, რომ ბეთლემის უბნის რევიტალიზაციის პროგრამისა თუ ძველი თბილისის დასაცავად მონოდეზიგნული ყველა სხვა ინიციატივის წარმატებული განვითარება დამოკიდებული იქნება ისტორიული ქალაქის მენეჯმენტის სისტემის გაუმჯობესებაზე, ცვლილებებზე კონტროლის მექანიზმების ეფექტურობაზე და თბილისის ისტორიული ნაწილის საკანონმდებლო გარემოს სრულყოფაზე.

rior furnishing, Training Centre and a wine cellar in the basement. Implementation of such projects is crucial to ensure gradual shift towards more development oriented activities, in line with the new strategy of the Betlemi Quarter Revitalisation Programme.

Generalising Betlemi Quarter Revitalisation Programme experience, basic recommendations can be proposed, which might also be helpful for the similar projects:

- In order to ensure clear identification of the problems to be tackled and ways of solving them, in-depth study should be undertaken on a regular and systematic basis;
- Wide community participation in the decision making process should be ensured to achieve Project transparency and community support;
- Pilot projects should be implemented to find ways of adapting quality conservation to the reality of the city living organism, in order to resist development pressure;
- Projects based on grass-root initiatives should elaborate tools and methods to communicate with the authorities and within the extant management system.

In conclusion it can be stated that successful development of the Betlemi Quarter Revitalisation Programme, as well as of all other initiatives to safeguard Old Tbilisi, will depend on the improvement of the historic city management system, effectiveness of the mechanisms of control on changes and perfection of the Tbilisi Historic District legislative framework.

ბეთლემის ქ. № 3
3, Betlemi Street

პროგრამის მენეჯმენტი ICOMOS საქართველო

მერაბ ბოჭოიძე

პროექტის ხელმძღვანელი
ICOMOS საქართველოს
პრეზიდენტი

ნატო ცინცაბაძე

პროექტის კოორდინატორი
ICOMOS საქართველოს
გენერალური მდივანი

მთავარი სპეციალისტები

მარინე ყენია

ხელოვნებათმცოდნეობის დოქტორი

ლია ბოკუჩავა

არქიტექტორ-რესტავრატორი

თამაზ ჩხაიძე

პროგრამისტი

ეთერ მაღულარია

ფინანსური მენეჯერი

ბეთლემის თემის ლიდერები

ანტონ დგებუაძე
ხათუნა კახაძე
შალვა სანოძე
ლიკა ყარალაშვილი
ზივი ცუცქირიძე
თიკა წერეთელი
როლანდ ხარშილაძე

ნორვეგიული მხარე

შურ ჰელსეთი

კონსერვაციის დეპარტამენტის დირექტორი
Riksantikvaren

დაგ მიკლესბუსტი

მთავარი მრჩეველი
Riksantikvaren

რეიდუნ ვეა

საერთაშორისო ურთიერთობათა
განყოფილების უფროსი, Riksantikvaren
UNESCO, ნორვეგიის ეროვნული კომისია

იორგენ იორგენსენი

მრჩეველი
საერთაშორისო ურთიერთობათა
განყოფილება, Riksantikvaren

PROJECT MANAGEMENT ICOMOS GEORGIA

Merab Bochoidze

Project Leader
President
ICOMOS Georgia

Nato Tsintsabadze

Project Co-ordinator
Secretary General
ICOMOS Georgia

Lead Experts

Dr. Marine Kenia

Art Historian

Lia Bokuchava

Conservation Architect

Tamaz Chkhaidze

IT Manager

Eter Magularia

Financial Manager

BETLEMI COMMUNITY LEADERS

Anton Dgebuadze
Khatuna Kakhadze
Shalva Sanodze
Lika Karalashvili
Zivi Tsutskiridze
Tika Tsereteli
Roland Kharshiladze

NORWEGIAN STAKEHOLDERS

Sjur Helseth

Director
Department for Conservation
Riksantikvaren

Dag Myklebust

Senior Adviser
Riksantikvaren

Reidun Veia

Head of the Section for International Issues
Riksantikvaren
Norwegian National Commission for UNESCO

Jørgen Holten Jørgensen

Adviser
Section for International Issues
Riksantikvaren

ანნე ბლიკენი

მთავარი სპეციალისტი
საერთაშორისო ურთიერთობათა განყოფილება
Riksantikvaren

ასტრიდ ოპსალი

საზოგადოებრივ შენობათა და მშენებლობის
სახელმწიფო სააგენტოს (Statsbygg)
მთავარი არქიტექტორი

ჰანს იაკობ ჰანსტენი

ოსლოს კონსერვაციის დეპარტამენტის
დირექტორი

იუნ ბრაენე

ნორვეგიის კულტურული მემკვიდრეობის
კვლევის ინსტიტუტის (NIKU)
ფერნერის კონსერვატორ-მკვლევარი

სტეინარ გილი

ნორვეგიის სამეფოს ელჩი აზერბაიჯანსა და
საქართველოში

იონ რამბერგი

ნორვეგიის სამეფოს ელჩი აზერბაიჯანსა და
საქართველოში

ლიანა სიგუა-ჰაერუმ

ნორვეგიის სამეფოს საპატიო კონსული
საქართველოში

Anne Blikken

Senior Executive Officer
Section for International Issues
Riksantikvaren

Hans Jacob Hansteen

Director
Division of Conservation of Oslo

Astrid Opsal

Head Architect
Cultural Heritage, Statsbygg Public Construction and
Property

Jon Braenne

Painting Conservator/Research Scientist
NIKU

Stainar Gill

Ambassador of the Kingdom of Norway in Azerbaijan
and Georgia

Jon Ramberg

Ambassador of the Kingdom of Norway in Azerbaijan
and Georgia

Liana Sigua-Haerum

Honorary Consul
Royal Norwegian Consulate, Georgia

პროგრამის კვლევა/დაგეგმვა

მანანა სურამელაშვილი

ხელოვნებათმცოდნეობის დოქტორი

არქიტექტორ-რესტავრატორები:

ეთერ მახათელაშვილი
ნინო კორძახია
გიორგი გუგუშაშვილი
ალექსანდრე ტიტენკოვი
ნინო შატბერაშვილი

გიორგი ჭანუკვაძე

კონსტრუქტორი

ირაკლი კველიშვილი

კონსტრუქტორი

მარინე თუმანიშვილი

ურბანისტი (ქალაქმშენებლობითი
სოციოლოგია), არქიტექტურის დოქტორი

ვაჟა ყირმიზოვი

ინჟინერ-სანტექნიკოსი

STUDY/PLANNING

Dr. Manana Suramashvili

Art Historian

Conservation Architects:

George Gugeshashvili
Nino Kordzakhia
Eter Makhataelashvili
Alexander Titenkov
Nino Shatberashvili

George Chanukvadze

Structural Engineer

Irakli Kevlishvili

Structural Engineer

Dr. Marine Tumanishvili

Urban Sociology

Vazha Kirmizov

Civil Engineer

ნიკოლოზ ჩხაიძე
არქიტექტორ-ურბანისტი

ირაკლი კორძახია
იურისტი

ვაჟა ჩოფიკაშვილი
ეკონომისტი

მაია მანია
კონსერვაციის გეგმის მეცნიერ-კონსულტანტი,
ხელოვნებათმცოდნეობის დოქტორი

Nicholas Chkhaidze
Urban Planner

Irakli Kordzakhia
Lawyer

Vazha Chopikashvili
Economist

Dr. Maia Mania
Conservation Plan Scientific Consultant

ფიზიკური სამუშაოები

გია ხურცილავა
ინჟინერი

ტარიელ კერვალიშვილი
ინჟინერ-მშენებელი

წამყვანი ხელოსნები:
მურად რუხაძე
გურამ ნაჭყებია
რამაზ ბაღდაშვილი
რომან რუხაძე
ვალერიან სონღუაშვილი

ბეთლემის უბნის ამქარი:
ანტონ დგებუაძე (უსტა)
როლანდ ხარშილაძე
დათო ფასუაშვილი
ბესარიონ ხარშილაძე
მამუკა ოთარაშვილი
პაატა სააკაშვილი
ვაჟა ნიკაბაძე
შალვა მიქიაშვილი

ხელოსნები:
ვასო მაზანაშვილი
გიორგი დათუკიშვილი
იური სიგუა
თემურ ნანიშვილი
ვარდო აქიაშვილი
ლადო აქიაშვილი
ზურაბ რუხაძე
ალექსანდრე ნასყიდაშვილი

მეთუნეები:
ბადრი გრიგალაშვილი ჯგუფით
ნიკო გელაშვილი ჯგუფით

სადურგლო საქმე:
ზურაბ ჩარქსელიანი ჯგუფით

PHYSICAL WORKS

Gia Khurtsilava
Engineer

Tariel Kervalidze
Construction Engineer

Chief Craftsmen:
Murad Rukhadze
Guram Nachkepia
Ramaz Bagduashvili
Roman Rukhadze
Valerian Songuashvili

Betlemi Craftsmen Union:
Anton Dgebuadze (chief craftsman)
Roland Kharshiladze
David Pasuashvili
Besarion Kharshiladze
Mamuka Otarashvili
Paata Saakashvili
Vazha Nikabadze
Shalva Mikiashvili

Craftsmen:
Vaso Mazanashvili
George Datukishvili
Juri Sigua
Temur Naniashvili
Vardo Akiashvili
Lado Akiashvili
Zurab Rukhadze
Alexander Naskidashvili

Tin works:
Badri Grigalashvili
Niko Gelashvili

Carpentry:
Zurab Charkseliani

ლითონის სამუშაოები:

თეიმურაზ ტყემალაძე
რეზო ზუმბულიძე

მიმე ტრანსპორტი:

ემზარ სანამიანი
თემურ სანამიანი

ზემო ბეთლემის მაცხოვრის შობის ეკლესია

წინამძღვარი -

დეკანოზი იოანე როსტიაშვილი

მოძღვარი - ილუმენი კირიონ (ზურაბ)

ზეინკლიშვილი

მრეველი - გიორგი ოდიშვილი,

ვასილ ზანდუკელი

Metal works:

Teimuraz Tkemaladze

Rezo Zumbulidze

Transport:

Emzar Sanamiani

Temur Sanamiani

Upper Betlemi Church

Prior - Dean Ioane Rostiashvili

Senior Priest - Father Superior Kirion (Zurab)

Zienklshvili

Congregation - George Odishvili,

Vasil Zandukeli

პუბლიკაციაში გამოყენებულია:

ისტორიული ფოტოები: საქართველოს ეროვნული მუზეუმის - ს. ჯანაშიას სახ. საქართველოს ისტორიის მუზეუმის, შ. ამირანაშვილის სახ. საქართველოს ხელოვნების მუზეუმის და ი. გრიშაშვილის სახ. თბილისის ისტორიისა და ეთნოგრაფიის მუზეუმის ფოტოარქივებიდან

ილუსტრაციები წიგნებიდან:

ვ. ცინცაძე, თბილისი. ძველი ქალაქის ხუროთმოძღვრება და XIX ს.-ის I ნახევრის საცხოვრებელი სახლები, თბ., 1958 წ.;
მ. ციციშვილი, ნ. ჭოლოშვილი, თბილისი ქართველი და უცხოელი მხატვრების შემოქმედებაში, თბ., 2004

ფოტოები ICOMOS საქართველოს

ფოტოარქივიდან: ლ. ბოკუჩავას, მ. ბოჭოიძის, ნ. ცინცაბაძის, მ. სურამელაშვილის, ლ. შარტავას, გ. ჩხატარაშვილის ფოტოები

გრაფიკა, ICOMOS საქართველოს არქივიდან:

მ. ბოჭოიძის, ნ. ცინცაბაძის,
ე. მახათელაშვილის, გ. გუგეშაშვილის,
ლ. ბოკუჩავას, ნ. კორძაძის,
ნ. შატბერაშვილის, ა. ტიტენკოვის,
ლ. შარტავას ანაზომები და რესტავრაციის პროექტები; ბეთლემის უბნის კონსერვაციის გეგმის გრაფიკული მასალა

MATERIALS USED IN THE PUBLICATION**Historic Photos of Georgian National Museum Archives**

- S. Janashia Museum of Georgian History,
Sh. Amiranashvili Museum of Fine Arts, I. Grishashvili Museum of Tbilisi History and Ethnography

Illustrations from the Publications:

V. Tsintsadze, Tbilisi. Architecture of Old City and Dwellings of the 1st half of 19th c., Tb., 1958;
M. Tsitsishvili, N. Chogoshvili, Tbilisi in the Works of Georgian and Foreign Artists, Tb., 2004.

Photos of ICOMOS Georgia Archive:

by L. Bokuchava, M. Bochoidze,
N. Tsintsabadze, M. Suramelashvili,
G. Chkhatarshvili, L. Shartava

Drawings of ICOMOS Georgia Archive:

by M. Bochoidze, N. Tsintsabadze, G. Gugeshashvili,
N. Kordzakhia, E. Makhatelashvili, I. Bokuchava,
N. Shatberashvili, A. Titenkov, L. Shartava; Betlemi Quarter Conservation Plan documents